

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
im. Stanisława Leszczyckiego

ZESZYTY IGiPZ PAN nr 54

PIOTR EBERHARDT

**PROBLEMATYKA NARODOWOŚCIOWA
ŁOTWY**

WARSZAWA 1998

ZESZYTY IGiPZ PAN

Redaguje zespół w składzie:

Teresa Kozłowska-Szczęsna
(redaktor)

Grzegorz Węclawowicz
(zastępca redaktora)

Jerzy Grzeszczak

Marek Degórski

Barbara Jaworska

(sekretarz)

Wydawca:
IGiPZ PAN

Adres redakcji:
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55
tel.(48-22) 69 78 851
fax (48-22) 620 62 21

PL - ISSN 0867-6836
ISBN 83-906310-8-3

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
im. Stanisława Leszczyckiego

ZESZYTY IGiPZ PAN nr 54

PIOTR EBERHARDT

**PROBLEMATYKA NARODOWOŚCIOWA
ŁOTWY**

WARSZAWA 1998

<http://rcin.org.pl>

Recenzent:
Prof. dr hab. Andrzej Stasiak

Abstract. The paper presents demographic and ethnic changes within the Latvian territory. Following the historical outline – the detailed appraisal of the post-war situation is given, based on soviet population censuses. Special attention is devoted to the scale of Russification of the country. The final part contains the assessment of the actual ethnic division in Latvia.

Key words: Latvia, ethnicity, conflicts.

Spis treści

I. Wprowadzenie	5
II. Przemiany narodowościowe na Ziemi Łotewskiej w XIX w.	6
III. Struktura narodowościowa i wyznaniowa na Ziemi Łotewskiej w 1897 r.	9
IV. Sytuacja narodowościowa na Ziemi Łotewskiej na początku XX w.	18
V. Przemiany narodowościowo-wyznaniowe w Republice Łotewskiej w okresie międzywojennym	20
VI. Przemiany narodowościowe na Ziemi Łotewskiej w latach II wojny światowej	34
VII. Przemiany narodowościowe w Łotewskiej SRS w okresie okupacji sowieckiej	37
VIII. Sytuacja narodowościowa Republiki Łotewskiej po odzyskaniu niepodległości	58
<i>The ethnic problems in Latvia – summary</i>	67

Problematyka narodowościowa Łotwy

I. Wprowadzenie

Ziemia Łotewska wyróżnia się wśród trzech krajów bałtyckich swoją wyraźnie wyodrębniającą się specyfiką geograficzną, demograficzno-społeczną oraz ekonomiczną. Naród łotewski, był też, w swoim rozwoju historycznym bardziej zróżnicowany językowo, wyznaniowo i kulturowo od swojego północnego i południowego sąsiada. Wymaga to od badacza zajmującego się problematyką łotewską większej ostrożności przy omawianiu i interpretacji wydarzeń i procesów związanych z historią i demografią Łotwy. Nie znaczy to, że nie ma licznych podobieństw między Łotwą a Estonią oraz między Łotwą a Litwą. Trzy państwa bałtyckie łączyła wspólnota dziejowa. Straciły w lecie 1940 r. razem niepodległość, odzyskały ją wspólnie, w rezultacie nałożenia się podobnych przyczyn sprawczych. Po obu stronach granicy łotewsko - estońskiej mieszka ludność tego samego wyznania. Z kolei Łotysze i Litwini należą do tej samej grupy językowej. W całym długim okresie historycznym trzy państwa bałtyckie poddane były presji silniejszych sąsiadów i pomimo bardzo trudnych warunków utrzymały swoją odrębność etniczno - kulturową.

Łotwa dzieli się na cztery historyczne prowincje: Kurlandię (Kurzeme), południową Liwlandię (Vidzeme), Semigalię (Zemgale)¹ i Latgalie (Latgale)² Każda z wymienionych prowincji wyróżnia się swoją specyfiką fizjograficzną, demograficzną i przechodziła odmienne losy historyczne. Zostały zjednoczone w narodowym państwie łotewskim dopiero w rezultacie I wojny światowej.

Nie wnikając w opis uwarunkowań historycznych należy zaznaczyć, że ziemie łotewskie były początkowo zamieszkałe przez plemiona ugrofińskie (Estów, Kurów, Liwów) i dopiero w wyniku stopniowej ekspansji z południa zostały opanowane przez plemiona prałotewskie³. Nie stworzyły one ścisłej organizacji państwowej. Momentem przełomowym była interwencja niemiecka oraz utworzenie w 1202 r. Zakonu Kawalerów

---

¹ Prowincja zwana przez Łotyszy „Zemgale” ma w języku polskim trzy odpowiedniki: Zemgalia, Semigalia i Semgalia. W niniejszym opracowaniu przyjęto najbardziej spolszczony odpowiednik - Semigalia.

² Kurzeme oznacza po łotewsku ziemię Kurów (dawniej plemienia pochodzenia fińskiego), Vidzeme - środek ziemi, Zemgale - koniec ziemi, Latgale zaś - koniec Łotwy. Łotysze (Latviesi) swój kraj nazywają Latvija (niem. - Lettland, franc. - Lettonie) (J. Cynarski 1925 s. 6). Receptji łotewskich nazw geograficznych w języku polskim poświęcone jest opracowanie M. Buczyńskiego (1993 s. 103 - 112). Autor przedstawia etymologię i ewolucję wielu nazw łotewskich, które znalazły swoje odpowiedniki w języku polskim. Dużym utrudnieniem dla czytelnika jest rozpowszechnienie dwóch nazw lub zróżnicowana pisownia, która często traktowana jest wymiennie. Można tu podać jako przykład łotewski port Liepāja, który w polskiej literaturze nazywany jest Lipawa, względnie Libawa. Łotewską prowincję Vidzeme polscy autorzy nazywają Liwlandią lub Liflandią. Trudno ocenić, która z tych nazw jest właściwsza. Konieczna jest jedynie konsekwencja i używanie jednej nazwy.

³ Pozostałością plemion ugrofińskich jest niewielka grupa etniczna Liwów, zamieszkująca wybrzeże bałtyckie. Ulega ona stopniowemu zanikowi pod wpływem asymilacji w otoczeniu łotewskim. W okresie międzywojennym Liwowie zamieszkiwali w 12 wsiach rybackich. Językiem liwskim posługiwało się około 3000 osób. W latach osiemdziesiątych używało języka liwskiego zaledwie 600 mieszkańców. Obecnie jedynie 150 starych ludzi używa na codzień języka liwskiego.

Mieczowych. Zmierzał on do nawrócenia na chrześcijaństwo miejscowej ludności oraz opanowania politycznego wybrzeża bałtyckiego. Stało się to początkiem dominacji niemieckiego rycerstwa, które przekształciło się w warstwę bogatych posiadaczy ziemskich. Niemieckie wzorce kulturowe i cywilizacyjne zaczęły odgrywać coraz większą rolę.

Po sekularyzacji Zakonu w 1561 r., ziemie łotewskie weszły w skład Rzeczypospolitej. Na mocy traktatu w Oliwie w 1660 r., Semigalia i Liwlandia zostały włączone do Szwecji. Przy Rzeczypospolitej pozostała Kurlandia oraz Latgalia z Dyneburgiem. Ta ostatnia przyjęła nazwę Polskich Inflant. Po wojnie północnej (1721 r.) tzw. Szwedzkie Inflanty zostały przyłączone do Rosji. Po rozbiorach Polski cała Latgalia (1772 r.) a następnie Kurlandia (1795 r.) znalazły się w składzie Cesarstwa Rosyjskiego. Rząd carski zapewnił niemieckiej szlachcie Semigalii i Liwlandii pełne przywileje, łącznie z samorządem stanowym. Na obszarze Polskich Inflant w latach przynależności do Rzeczypospolitej niemieckie rody szlacheckie uległy polonizacji⁴. Pomimo braku warstw przywódczych lud łotewski dochował wierności swojemu językowi ojczystemu i zwyczajom miejscowym. Społeczność łotewska składała się do połowy XIX w. prawie wyłącznie z warstwy chłopskiej.

II. Przemiany narodowościowe na Ziemi Łotewskiej w XIX w.

Przez cały wiek XIX ziemie łotewskie stanowiły integralną część Rosji. Przyniosło to poważne konsekwencje gospodarcze. Rozwój społeczny kraju był powolny, a relikty feudalne odgrywały istotną rolę w życiu kraju. Naród łotewski znajdował się pod podwójną dominacją. Polityczna supremacja rosyjska wiązała się nieodłącznie z uprzywilejowaną pozycją społeczno - ekonomiczną miejscowej szlachty niemieckiej. Chłopi łotewscy uzyskali na początku XIX wieku wolność osobistą, ale nie uzyskali praw politycznych, ani też ziemi, która była stale własnością niemieckich posiadaczy ziemskich. Z tego względu proces emancypacji i kształtowania się nowoczesnego narodu łotewskiego dokonywał się nie w opozycji wobec Rosji, lecz w walce z dominacją niemiecką, wszechobecną w administracji, w oświacie, kulturze i sądownictwie. Dopiero w latach osiemdziesiątych XIX w. władze rosyjskie rozpoczęły przejmować z rąk niemieckich aparat administracyjny⁵.

⁴ Szlachta pochodzenia niemieckiego zamieszkująca tę część Inflant, która po traktacie oliwskim znalazła się w posiadaniu Korony i Litwy, uległa katolicyzacji, a następnie dobrowolnej polonizacji. Do bardziej znanych rodów należały rodziny: Platerów, Manteufflów, Tyzenhausów, Mohlów, Romerów, Buchholtzów, Weyssenhoffów. W rezultacie koligacji z rodami polskimi osiadły tu rodziny Chodkiewiczów, Skirmuntów, Czapskich, Sapiechów, Sołtanów itp.

⁵ Wiązało się to z działaniami podjętymi przez Aleksandra III. Godząc w uprzywilejowaną pozycję Niemców władze carskie umożliwiły rozwój łotewskiego ruchu narodowego. Polityka rosyjska zmierzała do większej integracji prowincji bałtyckich z resztą państwa. Za pomocą decyzji administracyjnych wprowadzano język rosyjski w administracji, dopuszczając w niektórych przypadkach używanie języka łotewskiego. Dokonano reformy szkolnictwa i wprowadzono język łotewski do wiejskich szkół podstawowych. Szkolnictwo średnie zostało rusyfikowane. Na politechnice w Rydze i uniwersytecie w Dorpacie językiem wykładowym, na miejsce niemieckiego, stał się rosyjski. Rusyfikacja kraju zahamowała procesy germanizacyjne. Ułatwiło to rozpowszechnienie języka łotewskiego. Nauczanie języka rosyjskiego zostało przyjęte przez Łotyszów z dezaprobatą (M. Waldenberg 1992, s. 131).

Druga połowa XIX w. przyniosła rozwój przemysłu i handlu. Konsekwencją rozwoju ekonomicznego było zapoczątkowanie procesów urbanizacyjnych. Do miast zaczęła napływać ludność łotewska. Miasta, które miały charakter czysto niemiecki zaczęły zmieniać swoje oblicze narodowościowe. Nastąpił również dynamiczny rozwój szkolnictwa podstawowego w języku łotewskim. Cechą znaną tego okresu było tworzenie różnorodnych łotewskich organizacji społecznych. W drugiej połowie XIX w. pojawiło się pierwsze pokolenie inteligencji łotewskiej. Początkowo przemianom społecznym i odrodzeniu narodowemu nie towarzyszyła działalność polityczna zmierzająca do oderwania się od Rosji i zbudowania własnego państwa narodowego. Nawet po rewolucji 1905 r., która przybrała na Łotwie bardzo ostry charakter, wysuwano jedynie dezyderaty społeczne oraz żądano większej autonomii. Aspiracje narodowe były bardzo skromne i ograniczały się jedynie do walki o swobodę w sferze kultury i oświaty. W zasadzie wszystkie organizacje łotewskie były lojalne wobec władz rosyjskich i widziały przyszłość kraju w ścisłej integracji w ramach imperium rosyjskiego.

Pierwsze skwantyfikowane informacje o liczebności i rozmieszczeniu Łotyszy pojawiły się na przełomie XVIII i XIX w. Władze rosyjskie przeprowadzały w celach finansowo - wojskowych tzw. „rewizje” polegające na spisywaniu mieszkańców według ich etnicznego pochodzenia. Dane te nie spełniały wymogów wiarygodności. Były obciążone dużymi błędami i niedokładnościami. Pomimo to stanowią materiał umożliwiający przeprowadzenie ogólnego rozeznania demograficznego. Według V „rewizji” dokonanej przez władze rosyjskie w 1795 r. na obszarze północno - zachodniej Białorusi spisano 127,6 tys. Łotyszy, zaś w krajach bałtyckich 593,9 tys. Łącznie na wyodrębniającym się terytorium mieszkało razem 721,5 tys. osób narodowości łotewskiej. W stosunku do ludności Rosji liczącej 41174,8 tys., Łotysze stanowili zaledwie 1,7% ogółu ludności. W jednej z następnych „rewizji” (VIII), dokonanej w 1833 r., na zbliżonym obszarze skupiało się 877,7 tys. ludności łotewskiej. Dziesiąta „rewizja” (1858 r.) ujawniła w guberniach bałtyckich - 812,2 tys. oraz w guberniach białorusko - litewskich - 155,4 tys.⁶ i na pozostałym terytorium Rosji - 8,3 tys. osób narodowości łotewskiej. Łącznie w Cesarstwie Rosyjskim oszacowano liczebność Łotyszy na 975,9 tys. (Kabuzan 1992, s. 125). Można więc przyjąć orientacyjnie, że w połowie XIX w. liczba Łotyszy wynosiła około 1 miliona osób. Doliczając mniejszości narodowe, na Ziemi Łotewskiej skupiało się blisko 1,3 mln mieszkańców. Według szacunkowych wyliczeń rozwój demograficzny kraju w ciągu XIX wieku był stosunkowo szybki (tab. 1).

⁶ Na podstawie materiałów archiwalnych białoruski badacz W. Łukin określił liczebność i rozmieszczenie ludności łotewskiej na obszarach leżących na pograniczu łotewsko-białoruskim, głównie w guberni witebskiej (W. Łukin 1994, s. 77 - 88).

Tabela 1. Rozwój liczby ludności na obszarze Ziemi Łotewskiej w XIX w.*

Lp.	Okres	Liczba ludności w tys.	w t y m							
			m. Ryga		Liwlandia		Kurlandia i Semigalia		Latgalia	
			w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1.	koniec XVIII wieku	806,6	27,8	3,4	232,7	28,9	394,6	48,9	151,5	18,8
2.	1834 r.	1090,5	67,2	6,2	311,1	28,5	507,2	46,5	205,0	18,8
3.	1861/1863 r.	1297,4	84,8	6,5	377,3	29,1	574,0	44,2	261,3	20,2
4.	1881 r.	1668,3	193,9	11,6	456,6	27,4	637,8	38,2	380,0	22,8

Źródło: H. Handrack, *Die Bevölkerungsentwicklung der deutschen Minderheit in Lettland*. Jena 1932, s. 14.

* W granicach międzywojennej Łotwy.

Poszczególne prowincje łotewskie zwiększały swoje zaludnienie w sposób niejednakowy. Stosunkowo wysokim przyrostem ludności odznaczała się Latgalia. Natomiast wolniejszym tempem przyrostu demograficznego cechowała się Kurlandia z Semigalią. Wzrastał stopień koncentracji ludności w Rydze. Było to rezultatem nasilających się procesów urbanizacji. Można tu nadmienić, że między 1800 a 1881 r. liczba ludności w Libawie wzrosła z 4,5 tys. do 29,6 tys., w Mitawie z 9,4 tys. do 28,5 tys., w Windawie z 1,2 tys. do 5,9 tys. itp.

Nie dysponujemy wiarygodnymi informacjami odniesionymi do przemian w strukturach narodowościowych zachodzących w ciągu XIX w. Pewne dane istnieją dla ludności niemieckiej. Pod koniec XVIII w. liczba Niemców wynosiła 63,0 tys. (7,8% ogółu ludności), w latach 1861-1863 r. - 96,2 tys. (7,4%) oraz w 1881 roku - 136,7 tys. (8,2%). Ludność niemiecka skupiała się w miastach oraz w Semigalii i Liwlandii. Bardzo niewiele Niemców było w Latgalii.

W rezultacie badań realizowanych przez takich etnografów jak P. Keppen, który opublikował w 1851 r. „*Etnograficzną mapę europejskiej Rosji*”, a zwłaszcza dzięki studiom A. Ritticha (1872) można było pokazać przestrzenne rozmieszczenie Łotyszy. Badania przeprowadzono w obrębie guberni kurlandzkiej, liwlandzkiej i estlandzkiej. Odrębnie ukazano, na wykreślonych mapach, Łotyszy oraz przedstawicieli innych narodowości, takich jak: Rosjanie, Białorusini, Litwini, Żmudzini, Estończycy, Niemcy oraz wydzielono takie grupy etniczne jak Kurowie, Liwowie itp. Umożliwiło to w miarę ściśle określenie obszaru, w którym ludność łotewska liczebnie dominowała nad innymi narodowościami.

Pierwsze jednak wiarygodne informacje, odpowiadające współczesnym wymogom statystycznym, uzyskano dopiero dzięki spisowi rosyjskiemu z 1897 r. Przed przystąpieniem do przedstawienia materiałów tego spisu należy wyodrębnić, w sposób dokładny, terytorium objęte badaniem. Kwestia ta nie jest zbyt prosta, gdyż do I wojny światowej nie istniało państwo łotewskie, a rozgraniczenia miały jedynie charakter administracyjny. Występowały

również pewne niewielkie różnice między przebiegiem granic politycznych jakie zaistniały w okresie międzywojennym, i jakie zostały wyznaczone po II wojnie światowej, po włączeniu Łotwy do Związku Sowieckiego.

Terytorium, które współcześnie należy do niepodległego państwa łotewskiego, w ramach Cesarstwa Rosyjskiego, wchodziło w skład trzech guberni: liwlandzkiej, kurlandzkiej i witebskiej. Można przyjąć z pewnym przybliżeniem, że cztery powiaty (tzw. „ujezdy”) guberni liwlandzkiej są obecnie w składzie Łotwy, tzn.: Riga (Ryga), Valmiera (Wolmar), Valka (Wałk) i Cesis (Kieś). Podobnie cała gubernia kurlandzka licząca 9 powiatów oraz trzy powiaty guberni witebskiej: Daugavpils (Dynenburg), Ludza (Lucyn) i Rezekne (Rzeżyca) należą również do etnicznego obszaru łotewskiego. Łącznie 16 byłych powiatów (rosyjskich „ujezdów”) znajduje się w granicach współczesnej Łotwy. To założenie, polegające na wyodrębnieniu 16 jednostek powiatowych jest pewnym uproszczeniem , gdyż granice rosyjskich jednostek administracyjnych nie są zbieżne z aktualnymi granicami politycznymi. Istnieją pewne rozbieżności na niektórych odcinkach granicznych. Różnice te występują na granicy litewsko - łotewskiej oraz estońsko - łotewskiej⁷. Największe jednak rozbieżności mają miejsce na zmieniającej się granicy rosyjsko - łotewskiej. Przedwojenna Łotwa liczyła 65 791,4 km². Po utracie niepodległości, utworzona Łotewska SRS obejmowała terytorium 63 700,0 km². Odłączono od Łotwy, po aneksji kraju przeprowadzonej przez Związek Sowiecki w 1940 r., pas przygraniczny na północnym wschodzie wraz z miastem Jaunlatgala (obecnie Pytałowo). Łącznie, te zmiany terytorialne zawierają się w granicach 3 - 4% terytorium kraju i nie wpływają na ostateczne wyniki studiów demograficzno - narodowościowych. Ze względów technicznych nie było możliwe uwzględnienie ich w pełni w analizie statystycznej.

III. Struktura narodowościowa i wyznaniowa na Ziemi Łotewskiej w 1897r.

Rosyjski spis ludności, zrealizowany na obszarze całego Cesarstwa Rosyjskiego w 1897 r. uwzględnił dwie cechy etniczne, a mianowicie: język ojczysty oraz wyznanie religijne. Kryterium językowe miało wskazywać na narodowość jednostki. To założenie na obszarze łotewskim było właściwe. Wynikało to ze specyfiki języka łotewskiego, odmiennego od języka sąsiadów⁸. Natomiast identyfikacja narodowa wśród warstwy chłopskiej była jeszcze niska i nie zawsze do końca uświadomiona. Na obszarze w przybliżeniu zawartym w

⁷ Różnice między przebiegiem granic jednostek powiatowych istniejących w 1897 r. a aktualnymi granicami politycznymi nie są zbyt duże. Występują jednak zarówno na pograniczu wschodnim, północnym, jak i południowym. Można tu podać na przykład, że niewielka część powiatu Wałk (Valka), z północnymi dzielnicami miasta Wałk należy obecnie do Estonii. Nadmorski rejon Połagi (lit. Palanga), będący obecnie w składzie Litwy, do I wojny światowej należał do powiatu Libawa. Z kolei północna część powiatu Lucyn (Ludza) należy obecnie do Federacji Rosyjskiej.

⁸ Język łotewski, należący do grupy języków bałtyckich, zbliżony jest w pewnym stopniu do litewskiego i do wymarłego już pruskiego. Należy do indo - europejskiej grupy językowej, genetycznie związanej z sanskrytem. Lingwiści rozróżniają trzy narzecza: łatgalskie, środkowo - łotewskie, które stało się językiem literackim i kurlandzkie.

granicach współczesnego państwa łotewskiego, zamieszkiwało w 1897 roku - 1929,3 tys. osób, z których 1318,6 tys. uznało język łotewski za swój język ojczysty (tab. 2, ryc. 1).

Zdecydowana większość powiatów pod względem językowo - narodowym miała charakter łotewski. Wśród nich, aż w jedenastu udział ludności łotewskiej przekraczał 80% ogólnego zaludnienia. W czterech kolejnych (Libawa, Rzeżyca, Lucyn, Mitawa) Łotysze znacznie przekraczali połowę zamieszkałej ludności. Jedynie w dwóch powiatach (Dyneburg, Iłukszta) odsetek ludności łotewskiej był stosunkowo niewielki. Oba te powiaty miały oblicze wielonarodowościowe. Pomimo, że Łotysze stanowili najliczniejszą grupę etniczną, to przedstawiciele innych narodowości (Polacy, Rosjanie, Białorusini) reprezentowali wysoki potencjał demograficzny, a w niewielkich częściach tych powiatów dominowała wyraźnie ludność nielotewska.

Interesująco kształtowała się sytuacja w Rydze. Spis ludności z 1897 r. wykazał, że w stolicy swojego kraju Łotysze stanowili zaledwie 45% ludności miasta. Mówiąc o pozycji Łotyszów w Rydze należy wspomnieć, że odsetek ludności łotewskiej ulegał w drugiej połowie XIX w. stopniowemu zwiększeniu. Przez kilka stuleci Ryga była miastem niemieckojęzycznym. Dopiero rozwój przemysłu fabrycznego spowodował masowy napływ ze wsi do miasta ludności łotewskiej i utratę przez ludność niemiecką monopolistycznej pozycji. Według szacunkowych danych z 1867 r. Ryga liczyła 102,6 tys. mieszkańców. Najliczniejsi byli Niemcy - 44,0 tys. (42,9% ludności), następnie Rosjanie - 25,8 tys. (25,1%), Łotysze - 24,2 tys. (23,6%), i Żydzi - 5,3 tys. (5,1%). Kolejny szacunek dokonany w 1881 r. ujawnił 169,3 tys. mieszkańców. Wśród nich dominowali Niemcy - 66,8 tys. (39,4%). Drugą lokatę zajmowali już Łotysze - 50,0 tys. (29,5%). Liczni byli poza tym: Rosjanie - 32,0 tys. (18,9%) i Żydzi - 14,2 tys. (8,4%). Polacy liczyli 3,2 tys. mieszkańców (1,9% ogółu ludności) (Cynarski 1925, s. 18). Między rokiem 1867 a 1897 odsetek ludności łotewskiej wzrósł w Rydze z 23,6% do 45,0% (przyrost o 21,4 punktów procentowych). Natomiast udział ludności niemieckiej obniżył się z 42,9% do 23,8% (ubytek o 19,1 punktów procentowych). Następowala więc w szybkim tempie łotywicacja miasta. Podobne procesy miały miejsce w Mitawie, w Windawie i innych miastach łotewskich.

Przy analizie danych statystycznych zestawionych według jednostek powiatowych istnieje istotna niedogodność utrudniająca interpretację w układzie przestrzennym. Układ guberni rosyjskich nie był w pełni zgodny z ukształtowanym, historycznym podziałem Łotwy na cztery prowincje. Na przykład powiat Iłukszta leżał na pograniczu Kurlandii, Latgalii i Semigalii. Można w przybliżeniu założyć, że cztery powiaty guberni liwlandzkiej (Ryga, Wałk, Wolmar, Kies) to Liwlandia, pięć powiatów (Tukum, Mitawa, Bowsk, Jakubowo i Iłukszta) należy do Semigalii, a kolejnych pięć powiatów (Libawa, Hazenpot, Goldynka, Windawa, Talsen) tworzy właściwą Kurlandię. Natomiast trzy powiaty usytuowane w części południowo - wschodniej kraju (Dyneburg, Rzeżyca i Lucyn) należą do Latgalii. W okresie międzywojennym na terenie Latgalii wydzielono czwarty powiat - Pytałowo (łot. Jounlatgale).

W kolejnym zestawieniu dane, które były w składzie trzech guberni segregowano według czterech prowincji historycznych (tab. 3).

Tabela 2. Struktura językowa ludności Ziemi Łotewskiej w 1897 r. według powiatów

Lp.	Nazwa powiatu (u jezdu)			Liczba ludności w tys.	w t y m j ę z y k															
	Łotewska	Niemiecka	Polska		Łotewski		Niemiecki		Rosyjski		Żydowski		Polski		Białoruski		Litewski		Inny	
					w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1.	m. Riga	m. Riga	m. Ryga	282,2	127,0	45,0	67,3	23,9	45,5	16,1	16,9	6,0	13,4	4,7	0,8	0,2	6,4	2,3	4,9	1,8
2.	Riga	Riga	Ryga	113,9	103,4	90,8	4,8	4,2	1,8	1,6	1,6	1,4	0,5	0,4	0,0	0,0	0,2	0,2	1,6	1,4
3.	Valka	Walk	Walk	120,6	106,0	87,9	2,5	2,1	1,6	1,3	1,3	1,1	0,3	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	8,9	7,4
4.	Valmiera	Wolmar	Wolmar	112,8	105,2	93,3	2,3	2,0	0,9	0,8	0,6	0,5	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	3,7	3,3
5.	Cesis	Wenden	Kieś	124,2	117,2	94,4	4,4	3,5	1,3	1,0	0,7	0,6	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,3
6.	Jalgava*	Mitau	Mitawa	101,3	77,8	76,8	11,1	11,0	4,9	4,8	4,0	3,9	1,0	1,0	0,4	0,4	1,2	1,2	0,9	0,9
7.	Bauska	Bauske	Bowsk	50,5	44,2	87,5	3,0	5,9	0,2	0,4	2,2	4,4	0,1	0,2	0,0	0,0	0,6	1,2	0,2	0,4
8.	Ventspils	Windau	Windawa	48,3	41,1	85,1	3,8	7,9	0,3	0,6	1,4	2,9	0,1	0,2	0,0	0,0	1,3	2,7	0,3	0,6
9.	Aizpute	Hasenpoth	Hazenpot	53,2	48,1	90,4	2,9	5,5	0,2	0,4	1,3	2,3	0,1	0,2	0,0	0,0	0,4	0,8	0,2	0,4
10.	Kuldiga	Goldingen	Goldynka	66,3	57,4	86,6	5,6	8,5	0,2	0,3	2,6	3,9	0,1	0,2	0,0	0,0	0,2	0,3	0,2	0,3
11.	Liepāja**	Libau	Libawa	110,9	64,9	58,5	16,9	15,2	7,7	6,9	7,2	6,6	6,4	5,8	0,4	0,4	4,8	4,3	2,6	2,3
12.	Ilukste	Illuxt	Ilłuksza	66,5	19,0	28,6	1,1	1,7	10,1	15,2	6,4	9,6	11,4	17,2	11,5	17,2	7,0	10,5	0,0	0,0
13.	Talsi	Talsen	Talsen	61,1	54,3	88,8	2,6	4,3	0,2	0,3	3,8	6,2	0,0	0,0	0,1	0,2	0,0	0,0	0,1	0,2
14.	Tukums	Tuckum	Tukum	51,1	45,5	89,1	2,2	4,3	0,2	0,4	2,7	5,2	0,1	0,2	0,1	0,2	0,3	0,6	0,0	0,0
15.	Jekabpils***	Jakobstadt	Jakubowo	64,8	53,8	83,0	1,8	2,8	1,7	2,6	6,0	9,3	0,5	0,8	0,0	0,0	0,6	0,9	0,4	0,6
16.	Rezekne	Rositten	Rzeżyca	136,4	78,9	57,8	0,4	0,3	32,6	23,9	10,1	7,4	6,5	4,8	7,4	5,4	0,2	0,1	0,3	0,3
17.	Daugavpils	Dünanburg	Dyneburg	237,0	92,5	39,0	4,0	1,7	36,1	15,2	47,5	20,0	21,6	9,1	32,7	13,8	0,9	0,5	1,7	0,7
18.	Ludza	Ludsen	Lucyn	128,2	82,3	64,2	0,3	0,2	9,2	7,2	6,3	4,9	2,8	2,2	26,3	20,5	0,3	0,2	0,7	0,6
Ogółem:				1929,3	1318,6	68,3	137,0	7,1	154,7	8,0	122,6	6,4	65,2	3,4	79,7	4,1	24,4	1,3	27,1	1,4

Źródło: *Pervaja vseobszaja perepis naselenija Rossijskoj Imperii 1897 g.*

Tom XXI, *Livljandzka Gubernija*. Sankt Petersburg, 1905, s. 78-79.

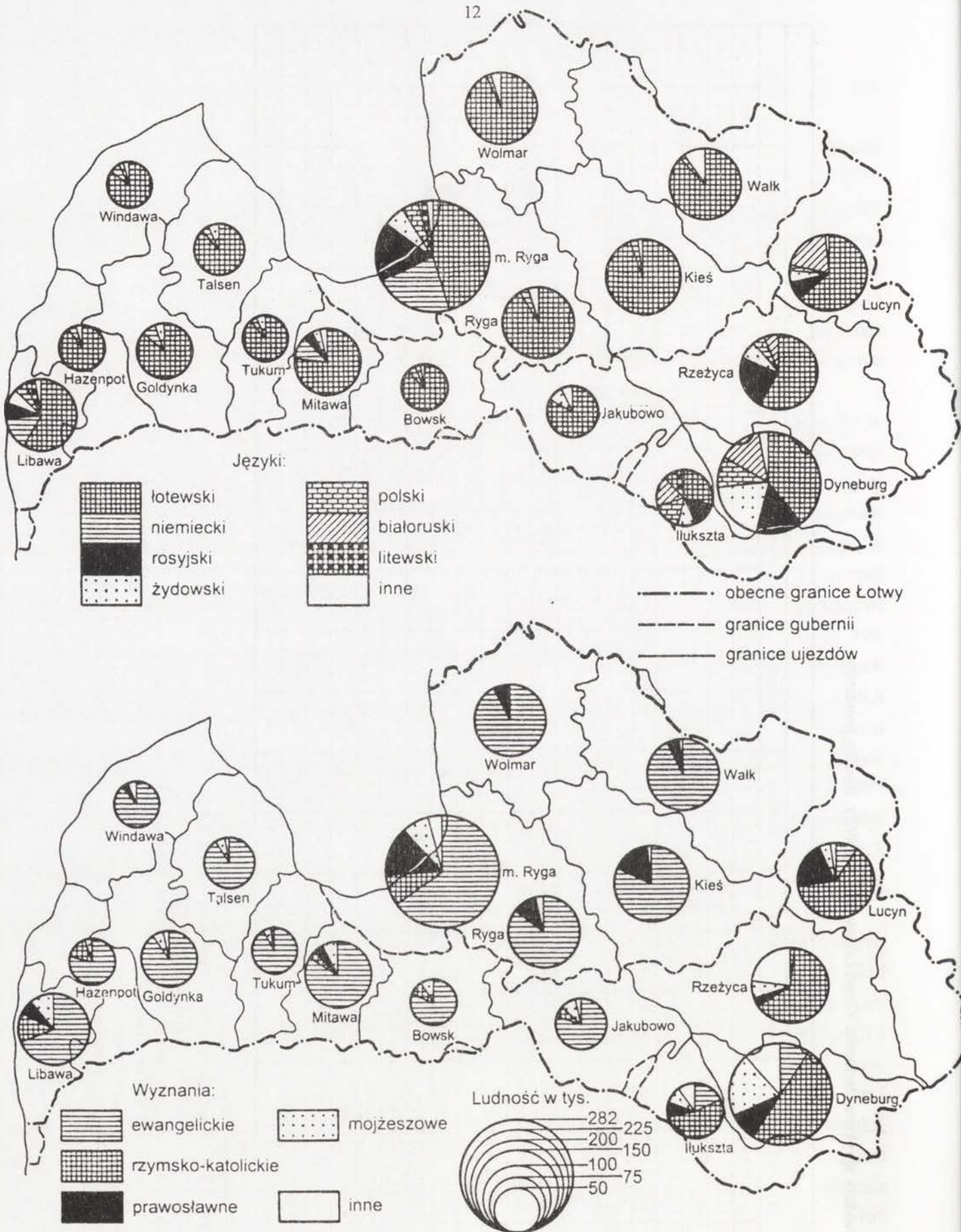
Tom V, *Vitebskaja Gubernija*, Sankt Petersburg, 1899, s. 154-155.

Tom XIX, *Kurlandskaja Gubernija*, Sankt Petersburg, 1905, s. 78-81.

* zwany również „ujezdem” dobieńskim

** zwany również „ujezdem” grobińskim

*** zwany również „ujezdem” frychszackim

Ryc. 1 Struktura wyznaniowa i językowa ludności Ziemi Łotewskiej w 1897 r.
 Religious structure and languages spoken by the population of Latvian territories in 1897

Tabela 3. Struktura językowa ludności Ziemi Łotewskiej w 1897 r. według prowincji

Lp.	N a z w a p r o w i n c j i		Liczba ludności w tys.	w t y m j ę z y k															
	łotewska	polska		łotewski		niemiecki		rosyjski		żydowski		polski		białoruski		litewski		inny	
			w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.
1.	Vidzeme	Liwlandia	753,7	558,8	74,1	81,3	10,8	51,1	6,8	21,1	2,8	14,5	1,9	0,8	0,1	6,6	0,9	19,5	2,6
2.	Zemgale	Semigalia	334,2	240,3	71,9	19,2	5,7	17,1	5,1	21,3	6,4	13,1	3,9	12,0	3,6	9,7	2,9	1,5	0,5
3.	Kurzeme	Kurlandia	339,8	265,8	78,2	31,8	9,3	8,6	2,5	16,3	4,8	6,7	2,0	0,5	0,2	6,7	2,0	3,4	1,0
4.	Latgale	Latgalia	501,6	253,7	50,6	4,7	0,9	77,9	15,5	63,9	12,7	30,9	6,2	66,4	13,2	1,4	0,3	2,7	0,6
Ogółem:			1929,3	1318,6	68,3	137,9	7,1	154,7	8,0	122,6	6,4	65,2	3,4	79,7	4,1	24,4	1,3	27,1	1,4

Źródło: Na podstawie tabeli 2.

Trzy prowincje: Liwlandia, Semigalia i Kurlandia cechowały się zbliżoną strukturą narodowościową. Ludność łotewska stanowiła około 3/4 ogółu zaludnienia. Liczni byli poza tym Niemcy. Mniejszość żydowska i rosyjska była znacznie mniejsza. Odmienna sytuacja była w Latgalii. W tej prowincji Łotysze stanowili zaledwie połowę ludności. Stosunkowo liczne były mniejszości rodowodu słowiańskiego (Rosjanie, Polacy, Białorusini). Łącznie na te trzy narodowości przypadało 175,2 tys. mieszkańców, czyli około 35,0% ludności prowincji.

Na zróżnicowanej demograficznie Ziemi Łotewskiej występowały trzy duże i ważne grupy narodowościowe: Rosjanie (154,7 tys.), Niemcy (137,0 tys.) i Żydzi (122,6 tys.). Dużą część ludności rosyjskiej stanowili żołnierze służby czynnej. W kilku większych miastach usytuowane były garnizony carskie. Nie tylko korpus oficerski, ale i szeregowi żołnierze byli uwzględnieni w spisie, co w pewnym stopniu zniekształcało rezultaty spisu. Z tego też powodu wśród ludności rosyjskiej dominowali młodzi mężczyźni. Cywilna ludność rosyjska składała się z nielicznej napływowej administracji. Natomiast w części wschodniej Łotwy znajdowały się kolonie staroobrzędowców, którzy zjawili się tu po prześladowaniach religijnych w Rosji.

Ludność niemiecka miała charakter autochtoniczny. Składała się, jak wspomniano, z wyższych warstw społecznych. Ziemianstwo (z wyjątkiem Latgalii) było narodowości niemieckiej. Przedstawiciele szlachty niemieckiej zajmowali wysokie stanowiska w rosyjskiej hierarchii urzędniczej, zwłaszcza w armii carskiej. Burżuazja i bogate mieszczaństwo najważniejszych miast łotewskich było również rodowodu niemieckiego. Dopiero w końcu XIX w., w rezultacie odrodzenia narodowego, zaczęła powstawać w miastach łotewskich coraz liczniejsza warstwa inteligencka pochodzenia łotewskiego. Była ona programowo antyniemiecka a nie antyrosyjska. Dopiero na przełomie XIX i XX w., gdy polityka rosyjska stała się bardzo aktywna i zaczęła zmierzać do konfrontacji nie tylko z ekonomiczną przewagą niemiecką, ale również z emancypacyjnymi aspiracjami Łotyszy, narodowy ruch łotewski zaczął zmieniać swoje nastawienie do władz rosyjskich⁹. W rezultacie rozwoju rzemiosła, a następnie przemysłu w miastach łotewskich zaczął kształtować się proletariats łotewski.

O ile jeszcze w XIX w. naród łotewski składał się prawie wyłącznie z chłopstwa, to na początku XX w. w miastach istniała już warstwa łotewskiego mieszczaństwa oraz inteligencji, jak i liczna rzesza robotników fabrycznych narodowości łotewskiej. Przemiany demograficzno - narodowościowe miały nie tylko wymiar ilościowy, ale i jakościowy. Wiązały się z coraz wyższym poziomem świadomości. Wzrost jednostkowej samoidentyfikacji stanowił podłoże do powstania łotewskiego ruchu nacjonalistycznego.

Ludność żydowska licząca 122,6 tys. osób skupiała się głównie w ośrodkach miejskich. Była to przeważnie ludność rzemieślnicza. Żydzi koncentrowali się w większości

⁹ Po rewolucji 1905 r. polityka rosyjska stawiała się coraz bardziej antyłotewska. Władze rosyjskie zamierzały zrusyfikować kraj. W tym celu przygotowywano plan kolonizacji Łotwy przez osadników rosyjskich. Między innymi w 1914 r. przewidywano przesiedlić z głębi Rosji do Kurlandii 300,0 tys. chłopów rosyjskich. Wojna udaremniła te plany (J. Cynarski 1925, s. 54).

na obszarze południowo - wschodniej Łotwy. Blisko połowa ludności Dyneburga (zwanego wówczas przez Rosjan Dzwińskiem) była narodowości żydowskiej.

Spis rosyjski ujawnił Polaków, w liczbie 65,2 tys. Przed wszystkim zamieszkiwali oni powiaty należące do dawnych Polskich Inflant. Na tym obszarze ziemiaństwo, jak już wspomniano, składało się z Polaków. W powiecie Iłukszta, należącym wówczas do guberni kurlandzkiej oraz w sąsiednim powiecie Dyneburg, wchodzącym w skład guberni witebskiej, na terenach wiejskich skupiała się chłopska ludność języka i narodowości polskiej. Przemieszana była ona z ludnością białoruską. Pochodzenie tej ludności było kwestią kontrowersyjną i powodowało różnice poglądów między badaczami łotewskimi, polskimi i białoruskimi. Demografowie łotewscy uważali ich za spolonizowanych Łotyszy, białoruscy za skatolicyzowanych Białorusinów. Badacze polscy natomiast uważali, że była to ludność powstała ze zmieszania się ludności rodowodu łotewskiego i białoruskiego z napływową ludnością polską, która podlegając wpływom polskojęzycznego kościoła katolickiego oraz polskiego ziemiaństwa, przyjęła polską świadomość narodową¹⁰.

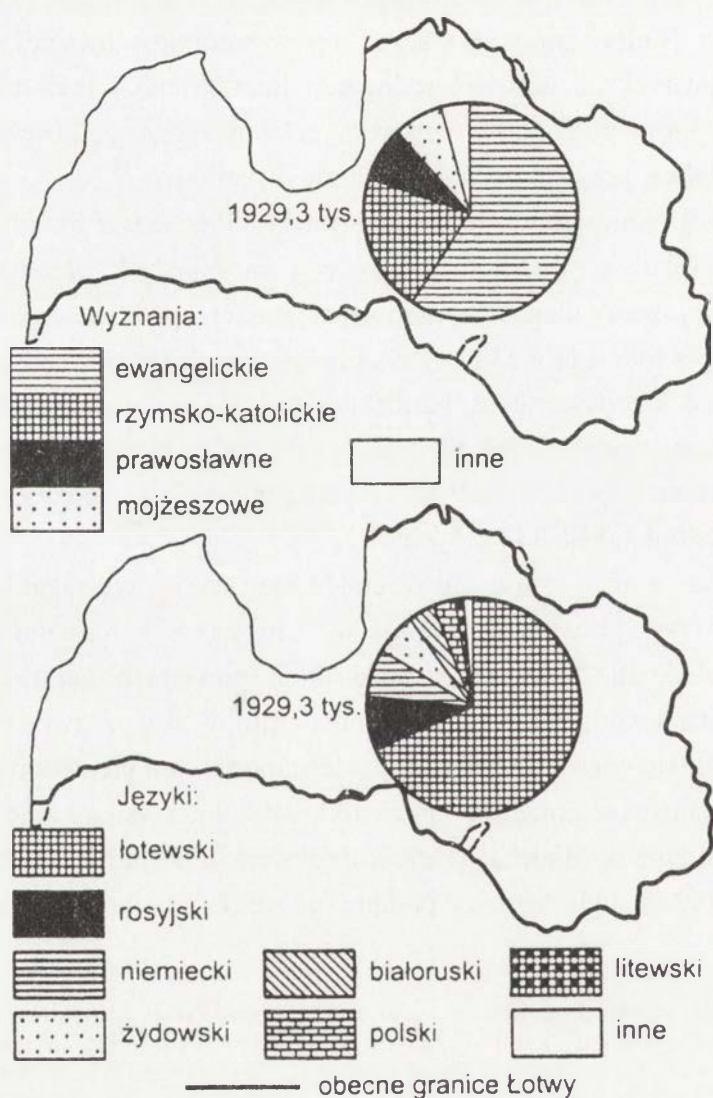
Istniały poza tym dwie liczne kolonie polskie. Pierwsza z nich była umiejscowiona w Rydze, druga w Libawie. Ludność polska w tych miastach organizowała się w liczne stowarzyszenia. Siłą rzeczy ulegała stopniowej asymilacji językowej w obym otoczeniu.

Rosyjski spis ludności z 1897 r. uwzględnił również aspekt wyznaniowy ludności. W tej dziedzinie dane statystyczne są bardziej jednoznaczne i uniemożliwiają dokonywanie pewnych manipulacji poprzez niewłaściwe zaliczenie ludności do takiej a nie innej narodowości. Rezultaty spisu, w układzie wyodrębnionych 16 jednostek powiatowych oraz miasta Rygi, prezentuje tabela 4 oraz rycina 2.

Jak wynika z tego spisu na Ziemi Łotewskiej przeważali wyznawcy kościoła protestanckiego. Trzy prowincje: Semigalia, Liwlandia i Kurlandia miały tradycyjnie charakter ewangelickoaugsburski. We wszystkich powiatach należących do tych trzech prowincji, na terenach wiejskich, zdecydowanie dominowali wyznawcy tego kościoła. Jedynie w miastach skupiali się wierni innych religii, ale stanowili oni element napływowy, zazwyczaj nie związany z lokalnym regionem. Ludność rodowodu łotewskiego i niemieckiego była ściśle związana z luteranizmem. Miało to swoje konsekwencje kulturowe, obyczajowe i językowe. Przez ten fakt Łotysze byli bardziej podatni na germanizację niż rusyfikację. Z tego też

¹⁰ Problem ten szeroko przedstawia w swoim obiektywnym artykule E. Jekabson. Podany niżej cytat z jego opracowania pokazuje złożoność tej kwestii: „Zauważono niezdecydowanie części mieszkańców Łatgalii i powiatu iłuksztańskiego odnośnie do swej narodowości. Wybór ten zależał od odpowiedniej agitacji. Były nawet takie wypadki, że w jednej gminie w ciągu 5 lat liczba ludności narodowości polskiej zmieniała się od kilku do kilkudziesięciu tysięcy. Różnica ta była tak duża, że wykorzystywano ją w celach propagandowych w nacjonalistycznych kręgach łotewskich. W kilku gminach mieszkańcy nie mogli dokonać wyboru między narodowością polską, białoruską i łotewską. Język używany na codzień nie stanowił tu odpowiedniego kryterium, bo często składały się nań wyrazy pochodzące ze wszystkich trzech języków narodowych... Organizacje polskie natomiast, uważały, że liczba Polaków, przedstawiona przez oficjalne statystyki jest mocno zaniżona. Panowało przekonanie, że większość katolików - Białorusinów w Łatgalii to w istocie Polacy, którzy jedynie rejestrują się jako Białorusini z powodu antypolskiej polityki prowadzonej przez organizacje białoruskie. Nie brakowało w tych sprawach wzajemnych oskarżeń. Wyjaśnienie wszystkich tych wątpliwości nie jest dziś możliwe ani nawet konieczne, bo śmiało możemy przyjąć, że po trosze rację mogły mieć wszystkie strony. Konglomerat narodowościowy bowiem, w którym zawsze żyło koło siebie kilka narodowości, tworzył się w Łatgalii w ciągu wieków” (E. Jekabson 1993, s. 34 – 35)

względu pionierzy odrodzenia łotewskiego, tak jak już zaznaczono, bardziej obawiali się wpływów kultury niemieckiej, niż mało atrakcyjnej dla Łotyszów kultury rosyjskiej.

Ryc. 2. Struktura wyznaniowa i językowa ludności Ziemi Łotewskiej w 1897 r. wg ujezdów
 Religious structure and languages spoken by the population of Latvian territories by districts

Tabela 4. Struktura wyznaniowa ludności Ziemi Łotewskiej w 1897 r.

Lp.	Nazwa powiatu (u jezdu)			Liczba Ludności w tys.	Wyznanie religijne									
	Łotewska	Niemiecka	Polska		Protestanckie		Rzymskokatolickie		Prawosławne		Judaistyczne		Inne	
					w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1.	m. Riga	m. Riga	m. Ryga	282,2	183,0	64,8	26,8	9,5	39,3	14,1	22,2	7,9	10,3	3,7
2.	Riga	Riga	Ryga	113,9	97,2	85,3	1,2	1,1	12,7	11,2	1,8	1,5	1,0	0,9
3.	Valka	Walk	Wałk	120,6	112,0	92,9	0,5	0,4	6,7	5,5	1,4	1,2	0,0	0,0
4.	Valmiera	Wolmar	Wolmar	112,8	104,1	92,3	0,1	0,1	8,0	7,1	0,6	0,5	0,0	0,0
5.	Cesis	Wenden	Kieś	124,2	101,3	81,6	0,6	0,5	21,5	17,2	0,8	0,5	0,0	0,0
6.	Jalgava*	Mitau	Mitawa	101,3	84,9	83,8	3,6	3,6	5,1	5,0	6,9	6,8	0,8	0,8
7.	Bauska	Bauske	Bowsk	50,5	41,5	82,2	4,6	9,1	0,3	0,6	4,1	8,1	0,0	0,0
8.	Ventspils	Windau	Windawa	48,3	42,9	88,8	0,7	1,5	2,3	4,8	2,4	4,9	0,0	0,0
9.	Aizpute	Hasenpoth	Hazenpot	53,2	41,9	78,8	8,8	16,5	0,3	0,6	2,1	3,9	0,1	0,2
10.	Kuldīga	Goldingen	Goldynka	66,3	60,0	90,5	1,0	1,5	1,0	1,5	4,3	6,5	0,0	0,0
11.	Liepāja**	Libau	Libawa	110,9	76,5	69,0	14,4	13,0	7,9	7,1	11,2	10,1	0,9	0,8
12.	Ilukste	Illuxt	Iłukszta	66,5	11,6	17,5	36,4	54,7	5,4	8,1	6,4	9,6	6,7	10,1
13.	Talsi	Talsen	Talsen	61,1	55,5	90,8	0,2	0,3	1,3	2,2	4,1	6,7	0,0	0,0
14.	Tukums	Tuckum	Tukum	51,1	47,2	92,4	0,5	1,0	0,4	0,8	3,0	5,8	0,0	0,0
15.	Jekabpils***	Jakobstadt	Jakubowo	64,8	51,6	79,6	4,6	7,1	1,2	1,9	6,5	10,0	0,9	1,4
16.	Rezekne	Rositten	Rzeżyca	136,4	2,6	1,9	87,3	64,0	4,6	3,4	10,2	7,5	31,7	23,2
17.	Daugavpils	Dünanburg	Dyneburg	237,0	22,5	9,5	117,3	49,5	22,5	9,5	47,8	20,1	26,9	11,4
18.	Ludza	Ludsen	Lucyn	128,2	12,3	9,6	81,3	63,4	25,2	19,7	6,3	4,9	3,1	2,4
Ogółem:				1929,3	1148,6	59,5	389,9	20,2	166,3	8,6	142,1	7,4	82,4	4,3

Źródło: *Pervaja vseobszaja perepis naselenija Rossijskoj Imperii 1897 g.*

Tom XXI. *Livlandzka Gubernija*, Sankt Petersburg, 1905, s. 78 - 79.

Tom V. *Vitebskaja Gubernija*, Sankt Petersburg, 1899 s., 54 - 155.

Tom XIX. *Kurlandskaja Gubernija*, Sankt Petersburg, 1905, s. 78 - 81.

Latgalia, obejmująca historyczny obszar Polskich Inflant, była katolicka. Nie tylko polscy posiadacze ziemscy byli wyznania rzymskokatolickiego. Również ludność chłopska, niezależnie od tego czy była pod względem językowym łotewska, polska czy białoruska, dochowała wierności kościołowi rzymskokatolickiemu. Na obszarze czterech powiatów (Iłłuszt, Rzeżyca, Dyneburg, Lucyn) mieszkało 322,3 tys. katolików oraz jedynie 49,0 tys. ewangelików. Ludność katolicka, stanowiąca w skali całego kraju 1/5 zaludnienia, odgrywała istotną rolę, dając kulturze łotewskiej wiele specyficznych wartości kulturowych i obyczajowych. Z tego też względu, odmiennie niż to było w protestanckiej Estonii lub katolickiej Litwie, kultura łotewska była bardziej zróżnicowana i nawiązywała zarówno do wzorców protestanckich, jak i katolickich.

Ludność wyznania prawosławnego, obejmująca 8,6% ogółu ludności, była rozproszona na całym obszarze kraju. W przeważającej części była to ludność, która napłynęła w XIX w. Skupiała się głównie w większych miastach (np. w Rydze). W północno - wschodniej części powiatu Lucyn mieszkało wielu prawosławnych Rosjan. Część tego obszaru została później dołączona do Federacji Rosyjskiej. Obok licznych Białorusinów wyznania prawosławnego byli również Białorusini wyznania rzymskokatolickiego.

Interesującą grupą etniczną byli rosyjscy staroobrzędowcy. Koncentrowali się oni głównie w powiecie Rzeżyca (31.5 tys.) oraz w powiecie Dyneburg (26.9 tys.). Żyli oni w izolacji od otoczenia, kultywując swoją wiarę oraz stare obyczaje przywiezione z Rosji.

Nie istniała natomiast pełna zgodność między religią, a deklarowanym językiem wśród ludności żydowskiej (język żydowski - 122,6 tys., religia judaistyczna - 142,1 tys.). Można założyć, że część bardziej zasymilowanych Żydów podała język niemiecki, rzadziej rosyjski a w wyjątkowych wypadkach łotewski jako swój język ojczysty. Przy ocenie liczebności Żydów kryterium religijne było bardziej właściwe niż dość zawodny wyznacznik językowy.

IV. Sytuacja narodowościowa na Ziemi Łotewskiej na początku XX w.

Pomimo pozbawienia państwowości w ciągu całej swojej historii i niesprzyjających warunków geopolitycznych, naród łotewski przetrwał i u progu XX w. liczył 1,3 mln mieszkańców. Zajmował ściśle określone terytorium, na którym dominował demograficznie. Szybki rozwój oświaty oraz powstanie wysokiej kultury materialnej i duchowej stało się podstawą odrodzenia narodowego ludu łotewskiego. Skwantyfikowana analiza statystyczna struktury językowej istniejącej w 1897 r. stanowi punkt wyjścia do zaprezentowania przemian narodowościowych, jakie wystąpiły w ciągu całego XX w.

Okres popisowy, aż do 1914 r. utrwalił istniejące tendencje demograficzne i narodowościowe. Między 1897 a 1914 rokiem utrzymywał się wysoki przyrost naturalny ludności. Według wyliczeń szacunkowych liczba ludności kraju wzrosła z 1 929,7 tys. do 2 552,0 tys., czyli o 622,7 tys. , w tym zaludnienie Liwlandii zwiększyło się z 753,7 tys. do 1 107,6 tys., Latgalii z 501,6 tys. do 646,1 tys., Kurlandii z 339,8 tys. do 410,2 tys. i Semigalii

z 334,2 tys. do 388,1 tys.¹¹. Równocześnie występowały wyraźne zmiany gospodarczo - społeczne. Podniósł się poziom ogólnego wykształcenia. Znaczenie ekonomiczne ludności niemieckiej uległo stopniowemu zmniejszeniu. Młody naród łotewski zaczął wychodzić zwycięsko z konfrontacji z bogatą mniejszością niemiecką. Coraz więcej kapitału i ziemi przechodziło z rąk właścicieli niemieckich do łotewskich. Ponadto zaczęły się zacierać różnice regionalne między historycznymi prowincjami. Doprowadziło to do większej integracji kraju. Szybkie przemiany cywilizacyjne były jednak ograniczane wolnymi zmianami politycznymi. Przynależność do Cesarstwa Rosyjskiego uniemożliwiała pełną artykulację aspiracji narodu łotewskiego. Do wybuchu konfliktu europejskiego sytuacja pozornie nie ulegała zmianom. Powstawały jednak stopniowo potencjalne warunki do przeobrażeń. Wymagało to jednak zmiany warunków geopolitycznych.

Lata I wojny światowej przyniosły Łotwie wielkie straty ludnościowe i gospodarcze. W trakcie zbliżania się armii kajzerowskich Niemiec władze rosyjskie dokonały mobilizacji, a następnie przeprowadziły ewakuację ludności oraz urządzeń fabrycznych. Wysiedlenia na wschód objęły ludność rosyjską, niemiecką i łotewską. W trakcie walk frontowych duże obszary kraju uległy zniszczeniu. Rewolucja rosyjska była początkiem kolejnych walk i dewastacji. Następnie mieliśmy do czynienia z interwencją wojsk niemieckich. Sytuacja polityczna w okresie wojny ulegała szybkim przeobrażeniom. Pierwsze decyzje o zmianach terytorialnych zapadły w traktacie brzeskim. Ziemie łotewskie miały być podzielone na trzy części. Kurlandia z częścią Liwlandii oraz miastem Rygą miała przypaść Niemcom, część centralna miała stać się marionetkowym państwem bałtyckim, zaś Latgalia z częścią Liwlandii miała być dołączona do Rosji. Dopiero klęska Niemiec zmieniła sytuację i umożliwiła ujawnienie się łotewskiej Rady Narodowej (Tautas Padome), która 18 XI 1918 r. proklamowała powstanie niepodległej Republiki Łotewskiej. Było to początkiem interwencji bolszewickiej, która zakończyła się zdobyciem przez nich 3 I 1919 r. Rygi. Dalsze wydarzenia wiązały się z odparciem bolszewików i z interwencją niemiecką (tzw. akcja Bermondta). Po pokonaniu Niemców pozostała do włączenia jedynie Latgalia, którą okupowali bolszewicy. W przeprowadzanej akcji wyzwolenczej wzięły udział wojska polskie. Po zawarciu wojskowej umowy polsko - łotewskiej, oddziały polskie - pod dowództwem gen. E. Rydza-Śmigłego w pierwszych dniach stycznia zdobyły Dyneburg, a następnie Rzeżycę, które następnie zostały przekazane władzom łotewskim. Wyzwolenie Latgalii umożliwiło zjednoczenie kraju i podpisanie traktatu pokojowego z Niemcami (15 VII 1920 r.) oraz z Rosją sowiecką (11 VIII 1920 r.). Na mapie Europy pojawiło się po raz pierwszy w historii, w pełni suwerenne, demokratyczne państwo łotewskie.

¹¹ Wyliczenia te dotyczą przedwojennego terytorium łotewskiego liczącego 65 684,7 km². Przypadało wówczas: na Liwlandię - 22 814,4 km², Latgalię - 15 590,3 km², Kurlandię - 14 208,5 km² i na Semigalię - 12 178,1 km².

V. Przemiany narodowościowo-wyznaniowe w Republice Łotewskiej w okresie międzywojennym

Bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych nowe władze zorganizowały powszechny spis ludności. Rezultaty tego spisu podawane są według dwóch układów terytorialnych. W pierwszym, dane demograficzne dotyczyły kraju w granicach istniejących w okresie międzywojennym. Na takim obszarze znajdowało się w 1920 r. - 1 596,1 tys. mieszkańców, natomiast bez części rejonu putyłowskiego i przydrujskiego, zaludnienie wynosiło - 1 548,1 tys. mieszkańców. Przy przyjęciu tego drugiego oszacowania, bliższego współczesnym granicom Łotwy, liczebność poszczególnych grup narodowościowych w 1920 r. była następująca (*Otrā Tautas*, 1925, s. 53):

Łotysze	1159,4 tys.	czyli	74,9%	ogółu ludności
Rosjanie	91,5 tys.	czyli	5,9%	ogółu ludności
Żydzi	79,4 tys.	czyli	5,1%	ogółu ludności
Białorusini	66,2 tys.	czyli	4,3%	ogółu ludności
Niemcy	58,1 tys.	czyli	3,7%	ogółu ludności
Polacy	52,2 tys.	czyli	3,4%	ogółu ludności
Litwini	25,5 tys.	czyli	1,6%	ogółu ludności
Estończycy	8,7 tys.	czyli	0,6%	ogółu ludności
Inne narodowości	7,1 tys.	czyli	0,5%	ogółu ludności
Ogółem:	1548,1 tys.	czyli	100,0%	ogółu ludności

Przy przyjęciu drugiego oszacowania (1 596,1 tys.) liczba Łotyszy zmieniała się minimalnie do wysokości 1161,4 tys. Liczba Rosjan zaś zwiększała się do 124,7 tys., a Białorusinów do 75,6 tys. Liczba Polaków ulegała też niewielkiemu powiększeniu do stanu 54,6 tys.

Liczba ludności Łotwy między 1914 a 1918 r. zmniejszyła się o około jeden milion osób (1914 - 2 552,0 tys., 1920 - 1 548,1 tys. względnie 1596,1 tys.), czyli blisko o 40,0%. Były to straty na niezmiernie wysokim poziomie. Można przypuszczać, że żaden kraj europejski nie poniósł, w wartościach procentowych, tak wielkich strat ludnościowych. Nie wynikało to z bezpośrednich strat biologicznych. Było to przede wszystkim wywołane stratami migracyjnymi. Wielkie przesiedlenia na wschód w początkowej fazie wojny zaważyły na bilansie demograficznym kraju. Stan zaludnienia wykazany przez spis był znacznie niższy od tego, jaki istniał w czasie spisu z 1897 r. (ubytek o 381,2 tys. mieszkańców). W stosunku do poziomu występującego pod koniec XIX w., liczba ludności łotewskiej zmniejszyła się o 159,2 tys. osób (czyli o 12,1%). W tym samym czasie liczba Niemców obniżyła się o 78,9 tys. (o 57,8%), Rosjan o 63,2 tys. (o 40,8%), Żydów o 43,2 tys. (o 35,2%) i Polaków o 13,0 tys. (o 19,9%). Główne straty objęły mniejszości narodowe. Nastąpił radykalny ubytek mniejszości niemieckiej. W początkowej fazie wojny ludność ta podlegała wysiedleniu przez władze rosyjskie. Z kolei powojenne pokonanie interwencji niemieckich wywołało ucieczkę wielu Niemców. Ewakuacja na wschód objęła wielu Rosjan pełniących funkcje administracyjne lub służących w armii rosyjskiej. Wszystko to razem wpłynęło na stan ludności istniejący w okresie powojennym i wzmocnienie pozycji

ludności łotewskiej (z 68,3% do 74,9% zaludnienia kraju). Bezpośrednio po spisie rozpoczął się powrót ludności z głębi Rosji. Równocześnie wystąpił wysoki przyrost naturalny ludności. Przyniosło to w rezultacie pewną rekompensatę strat wojennych. Odnotował to kolejny spis ludności zrealizowany w Republice Łotewskiej w 1925 r. Ujawnił on na ówczesnym terytorium państwa 1844,8 tys. mieszkańców według następujących narodowości (*Otrā Tautas*, 1925, s. 54 - 57):

Łotysze	1354,1 tys.	czyli	73,4%	ogółu ludności
Rosjanie	193,6 tys.	czyli	10,5%	ogółu ludności
Żydzi	95,7 tys.	czyli	5,2%	ogółu ludności
Niemcy	71,0 tys.	czyli	3,8%	ogółu ludności
Polacy	51,1 tys.	czyli	2,8%	ogółu ludności
Białorusini	38,0 tys.	czyli	2,1%	ogółu ludności
Litwini	23,2 tys.	czyli	1,2%	ogółu ludności
Estończycy	7,9 tys.	czyli	0,4%	ogółu ludności
Inne narodowości	10,2 tys.	czyli	0,6%	ogółu ludności
Ogółem:	1844,8 tys.	czyli	100,0%	ogółu ludności

W ciągu niespełna pięciu lat powojennych nastąpił poważny wzrost ludności narodowości łotewskiej - o 194,7 tys. osób. Natomiast zwiększenie się ludności rosyjskiej miało charakter statystyczny. Spis ludności z 1925 r. uwzględnił w całości rejon putyłowski zamieszkały przez Rosjan. Faktyczny wzrost liczby Rosjan był mniejszy, z 124,7 tys. do 193,6 tys. W sposób mało zrozumiały zmniejszyła się między 1920 a 1925 rokiem liczba Białorusinów z 66,2 tys. (względnie z 75,6 tys.) do 38,0 tys. Można sądzić, że ludność białoruskojęzyczna, o nie w pełni wyrobionym poczuciu narodowościowym , zadeklarowała w tym spisie narodowość łotewską lub rosyjską. Nastąpił nieznaczny ubytek ludności polskiej.

Zgodnie z ustawą parlamentu łotewskiego spisy ludności były przeprowadzane w kraju regularnie co pięć lat i wyniki ich zaprezentowane są na rycinie 3. Spis, który odbył się w 1930 r. stał się obiektem wnikliwej analizy demograficzno - narodowościowej. Spis ten wykazał na terytorium ówczesnej Łotwy 1 900,0 tys. obywateli deklarujących następującą narodowość (*Otrā Tautas*, 1925, s. 54-57):

Łotysze	1395,0 tys.	czyli	73,4%	ogółu ludności
Rosjanie	201,8 tys.	czyli	10,6%	ogółu ludności
Żydzi	94,4 tys.	czyli	5,0%	ogółu ludności
Niemcy	69,9 tys.	czyli	3,7%	ogółu ludności
Polacy	59,4 tys.	czyli	3,1%	ogółu ludności
Białorusini	36,0 tys.	czyli	1,9%	ogółu ludności
Litwini	25,9 tys.	czyli	1,4%	ogółu ludności
Estończycy	7,7 tys.	czyli	0,4%	ogółu ludności
Inne narodowości	10,1 tys.	czyli	0,5%	ogółu ludności
Ogółem:	1900,0 tys.	czyli	100,0%	ogółu ludności

Okres międzypisowy (1925 - 1930) odznaczał się już innymi trendami demograficznymi niż poprzednie pięciolecie. Ustały ruchy migracyjne i znacznie obniżył się przyrost naturalny. W rezultacie zaistnienia nowych trendów demograficznych, liczba ludności wzrastała bardzo powoli. Struktura narodowościowa była ustabilizowana i nie ulegała zmianom. Nastąpił jedynie stosunkowo znaczny przyrost ludności polskiej z 51,1 tys. do 59,4 tys. Mogło to być wywołane zmianą polityki narodowościowej wobec mniejszości polskiej. Bardziej życzliwy stosunek władz lokalnych mógł sprzyjać bardziej szczerym deklaracjom narodowościowym. Współcześni tym wydarzeniom autorzy polscy (Sworakowski 1934, s. 9) wykazywali, że faktyczna liczba Polaków była znacznie wyższa. W takiej sytuacji odnotowany wzrost miał charakter jedynie pozorny.

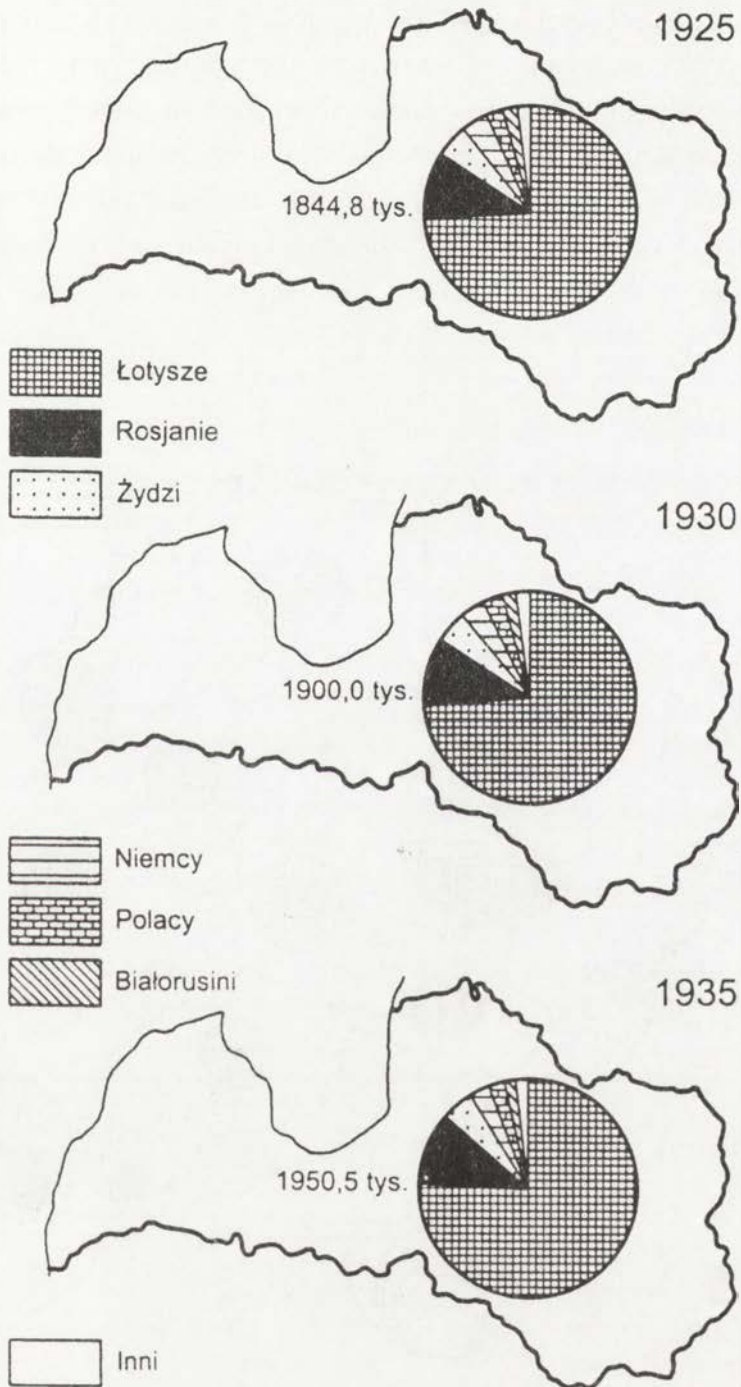
W celu zbadania różnicowań regionalnych posłużono się dokumentacją statystyczną zestawioną w układzie prowincji („apgali”) i powiatów („aprinki”). W stosunku do rosyjskiego podziału administracyjnego, istniejącego do I wojny światowej, wystąpiły jedynie niewielkie modyfikacje w liczbie jednostek oraz w przebiegu ich granic. Na przykład w Liwlandii utworzono nowy powiat (Madona). Ostateczne ustalenie granicy politycznej między Łotwą a Związkiem Sowieckim, która nie była w pełni zgodna z układem powiatowym, było przyczyną utworzenia dodatkowego powiatu o łotewskiej nazwie Jaunlatgale. Wschodnia część tego powiatu wraz z miastem została później inkorporowana do ZSRS. Małe zmiany w granicach administracyjnych ułatwiają dokonanie porównań statystycznych i terytorialnych odniesionych do okresu sprzed I wojny światowej. Zarówno w skali kraju, jak i prowincji i powiatów, nastąpiło umocnienie żywiołu łotewskiego. Dziesięcioletni okres suwerenności wpłynął na okrzepnięcie państwa. Umożliwiło to powstanie nowego aparatu administracyjnego, kierowanego przez ludzi o orientacji prawicowej, często o poglądach nacjonalistycznych. W takiej sytuacji nie mogło być już miejsca na wyższych stanowiskach dla osób narodowości rosyjskiej lub niemieckiej. Ranga polityczna Łotyszy uległa wzmocnieniu wobec innych narodowości. Ludność rosyjska utraciła swoją uprzywilejowaną pozycję. Z kolei Niemcy, w wyniku celowo prowadzonej polityki (np. uchwalenie reformy rolnej), także utracili swoją czołową pozycję w życiu ekonomicznym kraju ¹².

W czasie przeprowadzanego spisu w 1930 r., Łotwa dzieliła się tradycyjnie na cztery prowincje oraz 20 jednostek powiatowych. Te ostatnie były zbliżone do siebie pod względem powierzchniowym. Różniły się bardziej między sobą potencjałem demograficznym. Poza stołeczną Rygą najwięcej ludności skupiało się w powiecie dyneburskim (202,4 tys.), zaś

¹² Dokonana bezpośrednio po I wojnie światowej reforma rolna ostatecznie zniszczyła siłę ekonomiczną niemieckich właścicieli ziemskich. W Łatgalii natomiast reforma wymierzona była we właścicieli narodowości polskiej. Polskie ziemiaństwo w Łatgalii stanowiło poważną siłę ekonomiczną. W rękach polskich ziemian znajdowało się ponad 130 majątków o ogólnej powierzchni około 30 tys. ha. Przeciętnie wielkość majątku wynosiła 2,0 - 3,0 tys. ha. Zgodnie z łotewską reformą rolną majątki te podlegały wywłaszczeniu, przy czym w rękach właścicieli mogło pozostać 50,0, wyjątkowo 100,0 ha ziemi. Stało się to powodem kontrowersji między rządem polskim i łotewskim. Obie strony traktowały reformę rolną nie tylko jako problem społeczno - ekonomiczny, lecz jako narodowo - polityczny. Przeprowadzenie reformy rolnej umożliwiło przejście ziemi z rąk właścicieli niemieckich, względnie polskich, w ręce chłopstwa łotewskiego (P. Lossowski 1990, s. 20 - 21).

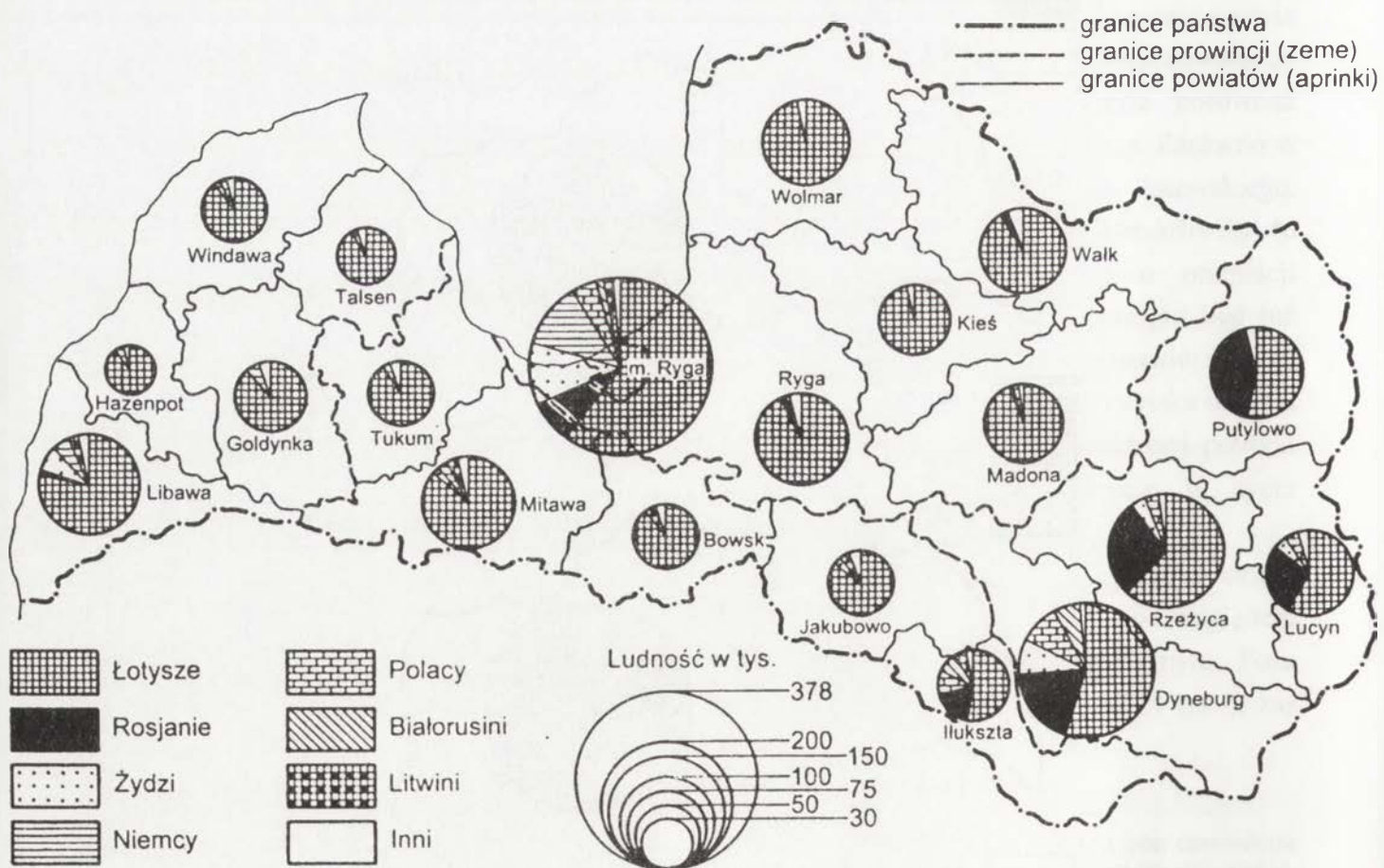

najmniej w Hazenpot (31,3 tys.). We wszystkich powiatach dominowała ludność narodowości łotewskiej (tab. 5, ryc. 4).

Ryc. 3. Struktura narodowościowa ludności Republiki Łotewskiej w 1925, 1930, 1935 r.
Ethnic structure of population in the Republic of Latvia in the years: 1925, 1930, 1935

Układy narodowościowe na terenie Łotwy były ustabilizowane. Rozmieszczenie ludności poszczególnych grup narodowościowych niewiele się zmieniło między 1897 a 1930 rokiem. Cały obszar Liwlandii, Kurlandii i Semigalii miał jednolity charakter łotewski. Jedynym wyjątkiem był powiat Iłuksza, należący przed I wojną światową do guberni kurlandzkiej, a po wojnie włączony do Semigalii. W powiecie tym ludność łotewska, według danych spisu, nieznacznie przekraczała połowę zaludnienia. Peryferyjne, nadgraniczne rejony Latgalii były narodowościowo bardziej zróżnicowane. W czterech rejonach latgalijskich istniały duże skupiska ludności rosyjskiej. Część wschodnia powiatu putyłowskiego stanowiła część rosyjskiego obszaru etnicznego, zaś w powiecie Rzeżyca i Lucyn nakładały się na siebie trzy obszary etniczne. Z południowego wschodu przenikała tu prawosławna, a częściowo katolicka ludność białoruska. Od południa docierała tu strefa zamieszkała przez katolickich Polaków, natomiast północne rejony powiatu miały oblicze katolickie, ale mieszkała tu już ludność języka i narodowości łotewskiej. Ponadto Latgalia, w porównaniu z innymi prowincjami łotewskimi, miała zawsze najwięcej ludności żydowskiej.

Ryc. 4. Struktura narodowościowa ludności Republiki Łotewskiej w 1930 r.
 Ethnic structure of population in Latvia in 1930

Tabela 5. Struktura narodowościowa ludności Republiki Łotewskiej w 1930 r.

Lp.	Nazwa powiatu („apriņki”)		Liczba ludności w tys.	N a r o w o ś c i															
	Łotewska	Polska		Łotysze		Rosjanie		Żydzi		Niemcy		Polacy		Białorusini		Litwini		Inni	
				w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
I.	m. Rīga	m. Ryga	377,9	227,8	60,3	29,7	7,8	42,3	11,2	44,1	11,7	16,6	4,4	4,8	1,3	6,8	1,8	5,8	1,5
1.	Rīga	Ryga	107,4	99,4	92,5	2,1	1,9	1,3	1,2	1,7	1,6	1,0	0,9	0,6	0,6	0,7	0,7	0,6	0,6
2.	Cēsis	Kieš	60,9	58,7	96,4	0,6	1,1	0,3	0,5	0,5	0,9	0,2	0,3	0,2	0,3	0,2	0,1	0,2	0,3
3.	Valmiera	Wolmar	84,9	81,9	96,5	0,4	0,5	0,4	0,5	0,4	0,5	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	1,3	1,5
4.	Valka	Wālk	78,5	71,3	90,7	2,4	3,1	0,6	0,8	0,4	0,5	0,2	0,2	0,4	0,5	0,2	0,2	3,1	4,0
5.	Madona	Madona	73,1	68,5	93,7	1,1	1,5	0,5	0,7	1,8	2,5	0,3	0,4	0,4	0,5	0,1	0,2	0,4	0,5
II.	Līwlandia		404,8	379,8	93,8	6,6	1,6	3,1	0,8	4,8	1,2	1,9	0,5	1,8	0,4	1,2	0,3	5,6	1,4
1.	Liepāja	Libawa	110,9	87,1	78,5	1,9	1,7	8,3	7,5	6,6	5,9	2,6	2,3	0,4	0,4	3,3	3,1	0,7	0,6
2.	Aizpute	Hazenpot	31,3	28,3	90,4	0,1	0,3	0,7	2,3	1,7	5,5	0,1	0,3	0,1	0,3	0,2	0,6	0,1	0,3
3.	Kuldīga	Goldynka	53,6	47,5	88,6	0,3	0,6	1,2	2,2	3,3	6,1	0,3	0,6	0,2	0,4	0,5	0,9	0,3	0,6
4.	Ventspils	Windawa	50,6	45,3	89,5	0,3	0,6	1,5	3,0	1,6	3,2	0,2	0,4	0,1	0,2	0,2	0,4	0,4	2,7
5.	Talsi	Talsen	41,7	38,1	91,4	0,6	1,4	1,2	2,9	1,0	2,4	0,2	0,5	0,2	0,5	0,1	0,2	0,3	0,7
III.	Kurlandia		288,1	246,3	85,5	3,2	1,1	12,9	4,5	14,2	4,9	3,4	1,2	1,0	0,3	4,3	1,5	2,8	1,0
1.	Tukums	Tukum	43,4	39,4	90,8	0,4	0,9	1,0	2,3	1,6	3,8	0,3	0,7	0,2	0,4	0,2	0,4	0,3	0,7
2.	Jalgava	Mitawa	98,9	85,6	86,5	1,6	1,6	2,3	2,4	3,3	3,4	0,8	0,8	0,6	0,6	4,1	4,1	0,6	0,6
3.	Bauska	Bowsk	44,4	39,7	89,4	0,2	0,5	1,0	2,2	0,4	0,9	0,2	0,5	0,1	0,2	2,6	5,8	0,2	0,5
4.	Jekabpils	Jakubowo	46,6	39,8	85,4	1,5	3,2	1,8	3,9	0,2	0,5	0,4	0,9	0,3	0,5	2,5	5,4	0,1	0,2
5.	Ilūkste	Ilūkszta	54,8	28,7	52,4	10,1	18,4	1,3	2,4	0,2	0,4	6,2	11,3	4,9	8,9	3,2	5,8	0,2	0,4
IV.	Semigalia		288,1	233,2	80,9	13,8	4,8	7,4	2,6	5,7	2,0	7,9	2,7	6,1	2,1	12,6	4,4	1,4	0,5
1.	Daugavpils	Dyneburg	202,4	110,9	54,8	38,5	19,0	17,9	8,8	0,8	0,4	19,1	9,4	13,5	6,7	0,6	0,3	1,1	0,6
2.	Rezeknes	Rzezyca	144,2	89,4	62,0	40,2	27,9	6,0	4,2	0,1	0,1	5,3	3,7	2,7	1,8	0,1	0,1	0,4	0,2
3.	Ludza	Lucyn	90,2	52,2	57,9	25,1	27,8	3,3	3,7	0,1	0,1	4,5	5,0	4,8	5,3	0,1	0,1	0,1	0,1
4.	Jaunlatgale	Putylowo	104,3	55,4	53,1	44,7	42,9	1,5	1,4	0,1	0,1	0,7	0,7	1,3	1,2	0,2	0,2	0,4	0,4
V.	Latgalia		541,1	307,9	56,9	148,5	27,4	28,7	5,3	1,1	0,2	29,6	5,5	22,3	4,1	1,0	0,2	2,0	0,4
	Ogółem:		1900,0	1395,0	73,4	201,8	10,6	94,4	5,0	69,9	3,7	59,4	3,1	36,0	1,9	25,9	1,4	17,6	0,9

Źródło: *Troisième recensement de la population en Lettonie en 1930*. Tom II. Riga 1930.<http://rcin.org.pl>

Ludność rosyjska, licząca około 200,0 tys. osób, mieszkała jedynie we wschodniej części kraju i składała się przeważnie z ludności chłopskiej.

Mniejszość żydowska, licząca około 100,0 tys. mieszkańców, mieszkała w wielkich miastach łotewskich, w tym w Rydze i Libawie, a przede wszystkim w Dyneburgu. Bardzo poważnie zmalała liczba ludności niemieckiej (1897 r. - 137,0 tys., 1930 r.- 69,9 tys.). Skupiała się ona w Rydze oraz w Kurlandii.

Polacy w Łotwie, poza Rygą, w której zawsze była liczna i dobrze zorganizowana Polonia, koncentrowali się w trzech południowych powiatach Latgalii (Dyneburg, Rzeżyca, Lucyn) oraz w powiecie iłukszańskim, czyli na tzw. Polskich Inflantach ¹³. Zgrupowanie polskich wsi znajdowało się po południowej stronie Dźwiny, na południe od Dyneburga. Były to między innymi następujące miejscowości: Grzywa (łot. Griva), Sałony (Saliena), Kapława (Kaplava), Demen (Demene), Łaukesy (Laucesa). Po północnej stronie Dźwiny wielu Polaków mieszkało w Przydrujsku (Prodruja), w Pustyniu (Pustina), w Krasławiu (Kraslava) i w Dagdzie (Dagda). W rejonach położonych bardziej na północ, w powiatach Rzeżyca i Lucyn, Polaków było mniej, a wsie, w których było więcej Polaków były rozproszone na dużym obszarze tych obu powiatów ¹⁴.

Na podstawie opracowania W. Sworakowskiego (1934) przedstawiono gminy, w których ludność polska obejmowała powyżej 10,0% ogólnego zaludnienia. Takich gmin było łącznie 15 (tab. 6).

Ludność polska skupiała się przy ówczesnym styku trzech granic politycznych: Polski, Litwy i Łotwy. Mieszkała ona na terenach, gdzie obok Polaków znajdowali się liczni Łotysze, Białorusini i Litwini. Istnienie tak urozmaiconej struktury narodowościowej było powodem występowania dwu - lub nawet trójjęzyczności i warunkiem umożliwiającym przechodzenie całych grup etnicznych z jednej do drugiej narodowości. Często odgrywała tu rolę pewna koniunkturalność lub zbieg odpowiednich okoliczności ¹⁵. W momencie włączenia tego obszaru do państwa łotewskiego sytuacja zmierzała w sposób konsekwentny do wzmocnienia

¹³ Najpełniejsza analiza ukazująca rozmieszczenie ludności polskiej według parafii, a nawet małych jednostek wiejskich, zawiera opracowanie E. Maliszewskiego. Negował on istnienie ludności białoruskiej w Latgalii. Według autora: „Na tej drodze (tzn. zaliczenia Polaków w poczet Białorusinów) wytworzyli rachmistrze spisowi łotewscy, bardzo liczną grupę „białoruską”, choć wszyscy ci rzekomi „Białorusini” inflancy uważają się za Polaków, modlą się po polsku, starają się o szkoły polskie dla swych dzieci. Pomimo najusilniejszych zabiegów nie udało się rządowi łotewskiemu założyć ani jednej szkoły białoruskiej na terenie Latgalii. Gdyby nie nacisk rządowy, wszyscy ci rzekomi Białorusini podaliby się przy spisie za Polaków” (E. Maliszewski 1922, s. 14).

¹⁴ O terytorialnym rozmieszczeniu skupisk polskich najdokładniej mówi usytuowanie polskich szkół. Na terenie czterech powiatów południowo-wschodniej Łotwy w rokuskolnym 1929/1930 funkcjonowały dwa polskie gimnazja w Dyneburgu i Rzeżycy, polska szkoła rzemieślnicza w Dyneburgu oraz 30 szkół podstawowych. Imienny zestaw tych szkół wraz z liczbą uczniów zawiera w swoim opracowaniu J. Różycki (1930, s. 22-23).

¹⁵ Demografowie łotewscy podkreślali, że pochodzenie ludności miejscowej (z wyjątkiem rosyjskich staroobrzedowców) jest łotewskie, lecz później w rezultacie zróżnicowanych warunków politycznych, społecznych czy lingwistycznych, ludność ta zmieniała swoją opcję narodowościową na polską czy białoruską. Zwracali uwagę, że w XIX w., pod wpływem polskiego kościoła rzymskokatolickiego, zachodziły procesy polonizacyjne. Z kolei na wschodzie następowała stopniowa językowa białorutynizacja, która powodowała zanik języka łotewskiego. Procesy zmiany opcji narodowościowej na terenach pogranicznych były zjawiskiem często spotykanym. Miały one w Latgalii charakter niezmiernie złożony. Władze rosyjskie do I wojny światowej próbowały ograniczyć polskie wpływy kulturalne i konsekwentnie dyskryminowały język polski. W całym okresie międzywojennym mieliśmy już do czynienia z programową akcją łotewską zmierzającą do ograniczenia znaczenia ludności nielotewskiej

pozycji łotewskiej i grawitowania tych zróżnicowanych grup w obręb języka i kultury łotewskiej. Dyskryminacja szkolnictwa mniejszościowego oraz wprowadzenie języka łotewskiego jako urzędowego, doprowadziło do kurczenia się obszarów zamieszkałych przez mniejszości narodowe, w tym również polską. Rozproszenie osadnictwa polskiego przyspieszało procesy asymilacji i zatacania języka polskiego.

Tabela 6. Gminy wiejskie o największym odsetku procentowym ludności polskiej w Łotwie w 1930 r.

Lp.	G m i n a	P o w i a t	Liczba ludności	w tym Polacy	
				Ogółem	w %
1.	Kurcuma	Iłukszta	2282	720	31,5
2.	Kapława	Iłukszta	2315	580	25,1
3.	Demen	Iłukszta	2956	657	22,2
4.	Posiń	Lucyn	8427	1814	21,5
5.	Skaista	Dyneburg	6730	1368	20,3
6.	Swenten	Iłukszta	2705	524	19,4
7.	Pustyń	Dyneburg	3919	750	19,1
8.	Rundany	Lucyn	3853	665	17,2
9.	Łankiesy	Iłukszta	4061	600	14,7
10.	Piskalne	Iłukszta	2101	309	14,7
11.	Krasław	Dyneburg	4283	948	13,1
12.	Saliena	Iłukszta	3856	499	12,9
13.	Skurdalina	Iłukszta	3202	387	12,0
14.	Kapini	Dyneburg	12069	1206	10,3
15.	Dagda	Dyneburg	6856	700	10,2

Źródło: W. Sworakowski, *Polacy na Łotwie*, Warszawa 1934, s. 26.
(nazewnictwo wg W. Sworakowskiego).

W celu wykazania skali zróżnicowań etnicznych w Latgalii należy poznać sytuację narodowościową powiatu dyneburskiego. Przylegał on do ówczesnej granicy polskiej. Położony był nad środkową Dźwiną, na przecięciu ważnych połączeń komunikacyjnych łączących Wilno z Pskowem, na trasie Warszawa - Leningrad oraz linii kolejowej i drogowej łączącej Rygę z Moskwą przez Witebsk. Jego znaczenie gospodarcze i komunikacyjne w okresie międzywojennym znacznie się obniżyło. Dyneburg ze stolicy ważnej i strategicznie usytuowanej guberni wielkiego imperium przeobraził się w peryferyjny ośrodek prowincjonalny małego państwa. Miasto zawsze leżało w punkcie gdzie docierały i przeplatały się ze sobą zasięgi kilku „etnosów” : łotewskiego, białoruskiego, rosyjskiego , polskiego i litewskiego. Z tego względu sam powiat leżący w historycznej Latgalii miał

najbardziej niejednolity skład narodowościowy na Ziemi Łotewskiej. Był z tego powodu nietypowy, ale przez ten fakt niezmiernie interesujący. Zawsze napływała do niego ludność ze wszystkich stron. Między innymi Dyneburg stał się skupiskiem ludności żydowskiej, która stworzyła w mieście znaczący ośrodek kultury judaistycznej. W okolicach Dyneburga jak w soczewce ogniskowały się wpływy wszystkich narodów żyjących w tej części Europy. Dzięki przynależności do Rzeczypospolitej w okresie kontrreformacji zwyciężył w tej części kraju katolicyzm, ale zawsze napływali z pobliskiej Kurlandii i Semigalii liczni łotewscy i niemieccy protestanci, którzy aktywnie współuczestniczyli w tworzeniu wartości kulturowych. W bezpośrednie okolice Dyneburga docierało od wschodu prawosławie, które umocniło się w okresie przynależności całego obszaru do imperium carskiego, walcząc z mocno ugruntowanym katolicyzmem. Uciekając przed prześladowaniami napływali do powiatu dyneburskiego z Rosji liczni staroobrzędowcy. Utworzyli oni odrębne wsie, żyjąc w izolacji od otaczających ich mieszkańców narodowości łotewskiej, polskiej czy białoruskiej. Wzajemne sąsiedztwo przedstawicieli różnych narodowości wytworzyło w okolicach Dyneburga obszar wielokulturowy i polijęzyczny. Mieszkańcy posługiwali się równocześnie dwoma, a nawet często trzema językami. To zróżnicowanie etniczne w zakresie religii, języka i narodowości utworzyło społeczność otwartą na różnorodne oddziaływanie kulturowe. Podatne było również na prądy nacjonalistyczne. W końcu I wojny światowej powiat ten kilkakrotnie zmieniał przynależność polityczną. Wkraczały wojska niemieckie, łotewskie, polskie i bolszewickie. Każda z tych armii realizowała swoją koncepcję geopolityczną, w której rola Dyneburga jako miasta i twierdzy była istotna. Ostatecznie powiat ten znalazł się w granicach Republiki Łotewskiej, co było ze względów historycznych, geograficznych i etnicznych rozwiązaniem najbardziej sprawiedliwym i uzasadnionym.

Bezpośrednio po włączeniu powiatu dyneburskiego do Republiki Łotewskiej władze lokalne przystąpiły do akcji zmierzającej do pełnej unifikacji i integracji powiatu z resztą kraju. Do połowy lat trzydziestych akcja ta była prowadzona zgodnie z zasadami praworządności, z wyjątkiem może reformy rolnej, która mimo, że była dokonywana w majestacie prawa była, zrealizowana na całej Łotwie w sposób drastyczny. W stosunku do mniejszości narodowych władze były niezbyt konsekwentne. Po okresie liberalizacji pojawiły się, po 1934 r. tendencje szykanowania organizacji mniejszościowych. W celu pokazania specyfiki narodowościowej, a zwłaszcza rozmieszczenia Polaków na terytorium powiatu dyneburskiego warto zaznajomić się z danymi spisu z 1930 r. (przekrój pojedynczych miast i gmin wiejskich) (tab.7). Najbardziej złożoną strukturą narodowościową cechowały się miasta powiatu, a zwłaszcza stolica Dyneburg. Można sądzić, że mało było miast w Europie, w których proporcje między czterema grupami narodowościowymi były tak ilościowo wyrównane. Najlicniejsza grupa narodowościowa obejmowała zaledwie 27% ogólnego zaludnienia miasta. Podobnie zróżnicowana sytuacja etniczna była w Krasławiu, gdzie drugą z kolei pod względem liczebności grupą narodowościową, po Żydach, byli Polacy. W większości gmin wiejskich dominowali Łotysze, ale Rosjanie, Polacy i Białorusini byli liczni i usiłowali bronić swej odrębności językowej i narodowej. Na obszarze powiatu mieszkało według dokumentacji spisowej blisko 20,0 tys. ludności polskiej, z tym że przeważała wśród

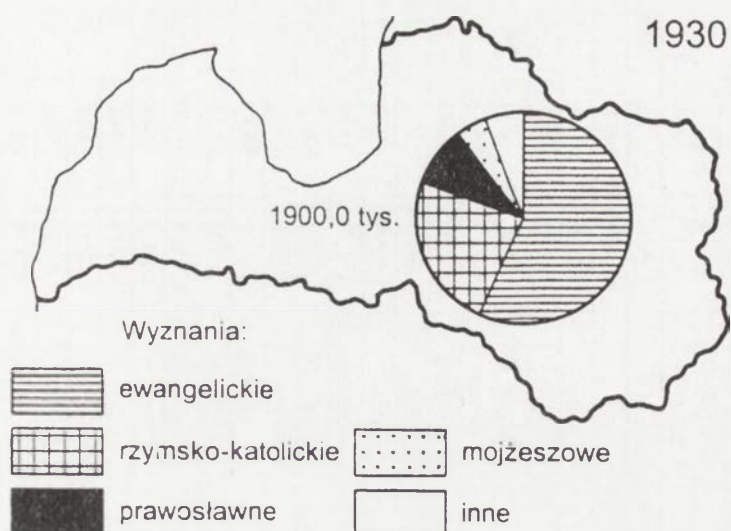
nich ludność miejska. W kilku gminach Polacy stanowili poważną mniejszość. Były to gminy usytuowane w południowej części powiatu. Nie wnikając w szczegóły, wymagające głębszej analizy należy odnotować, że cała południowa Latgalia, a w tym przede wszystkim powiat dyneburski miały niezmiernie złożoną, tak w ujęciu strukturalnym, jak i terytorialnym, strukturę narodowościową.

Istotnym elementem tej struktury byli Rosjanie. Fakt ten w latach trzydziestych nie odgrywał wielkiej roli demograficznej i politycznej. Natomiast po II wojnie światowej miejscowi Rosjanie, łącznie z przybyłą w okresie sowieckim napływową ludnością rosyjską doprowadzili do zmiany relacji i zdominowania powiatu przez ludność narodowości rosyjskiej.

Spisy łątewskie obok kryterium narodowościowego uwzględniały kwestie wyznaniowe. Nie jest celowe wnikanie w tę problematykę według jednostek szczebla powiatowego. Dla ogólnego obrazu, zagadnienie to zostanie ukazane według czterech prowincji oraz miasta Rygi (tab. 8).

Układy wyznaniowe, tak pod względem proporcji wielkościowych, jak w ujęciu przestrzennym, były dość stabilne i zbliżone do tych, jakie wykazał spis rosyjski z 1897 r. Dominowała tradycyjna w skali kraju ludność wyznania ewangelicko - augsburskiego. Kolejną i niezmiernie ważną grupą byli wierni kościoła rzymskokatolickiego. Dużo mniejszą rolę niż przed I wojną światową odgrywał kościół prawosławny, który stracił potężnego protektora w postaci władz carskich. Wspólnota wyznawców judaizmu nie była tak liczna jak na Litwie, lecz znacznie potężniejsza i bogatsza niż w pobliskiej Estonii (ryc. 5).

Ukształtowany historycznie podział na ewangelicką Liwlandię, Kurlandię i Semigalię (bez powiatu iłukszańskiego) i katolicką Latgalię, był niezmienny.

Ryc. 5. Struktura wyznaniowa ludności Republiki Łotewskiej w 1930 r.
Religious structure of population in Latvia in 1930

Tabela 7. Struktura narodowościowa ludności powiatu dyneburskiego w 1930 r.

Lp.	Nazwa miast i gmin		liczba ludności w tys.	N a r o d o w o ś c i											
				Łotysze		Rosjanie		Polacy		Żydzi		Białorusini		Inni	
	Lotewska	Polska	ogółem	w %	ogółem	w %	ogółem	w %	ogółem	w %	ogółem	w %	ogółem	w %	
1	Daugavpils	Dyneburg	43226	11657	27,0	8425	19,5	9007	20,8	11636	26,9	1006	2,3	1495	3,5
2	Kraslavas	Krasław	4283	706	16,5	529	12,4	1266	29,6	1550	36,2	177	4,1	55	1,2
3	Litvanu	Liwenhof	3219	1948	60,5	137	4,3	73	2,7	1010	31,4	1	0,0	50	1,1
4	Krustpils	Kryzbork	3213	1717	53,4	171	5,3	52	1,6	1149	35,8	58	1,8	66	2,1
5	Preilu	Prele	1747	408	23,3	302	17,3	112	6,4	892	51,1	12	0,7	21	1,2
I	Ogółem miasta		55688	16436	29,5	9564	17,2	10510	18,9	16237	29,5	1254	2,2	1687	3,0
1	Aiviekstes*	-----	1579	1422	90,1	85	5,3	3	0,2	4	0,3	59	3,7	6	0,4
2	Asunes	Osui	6588	6057	91,9	228	3,5	114	1,7	23	0,3	112	1,7	54	0,9
3	Aulejas	Aula	6392	3368	52,7	1590	24,9	258	4,0	5	0,1	1134	17,7	37	0,6
4	Dagdas	Dagda	6856	4296	62,6	1064	15,5	700	10,2	668	9,7	69	1,0	59	1,0
5	Izvaltas	Uzwałd	8789	4425	50,3	4043	46,0	116	1,3	7	0,1	176	2,0	22	0,3
6	Jasmuizes	Jasmujza	6890	5693	82,6	676	9,8	499	7,2	8	0,1	4	0,1	10	0,2
7	Kalupes	Kołup	5626	4727	84,0	756	13,5	96	1,7	14	0,3	3	0,1	30	0,4
8	Kapinu	Kapino	12069	6218	51,5	3163	26,2	1242	10,3	97	0,8	1284	10,6	65	0,6
9	Kraslavas	Krasław	7220	5576	77,2	222	3,1	948	13,1	0	0	406	5,6	68	1,0
10	Krustpils	Kryzbork	6194	5867	94,7	176	2,8	49	0,8	5	0,1	74	1,2	23	0,4
11	Liksnas	Liksna	10531	8601	81,7	1677	15,9	161	1,5	15	0,1	60	0,6	17	0,2
12	Livanu	Liwenhof	7121	5696	80,0	1330	18,7	74	1,0	5	0,1	10	0,1	6	0,1
13	Naujenes	Józefowo	8128	3727	45,9	3642	44,8	633	7,8	4	0,0	109	1,3	13	0,2
14	Piedrujas	Piedrujsk	6384	1066	16,7	119	1,9	616	9,6	204	3,2	4354	68,2	25	0,4
15	Preilu	Prele	9023	6648	73,7	2178	24,1	145	1,6	7	0,1	34	0,4	11	0,1
16	Pustinas	Pustyń	3919	941	24,0	200	5,1	750	19,1	7	0,2	2013	51,4	8	0,2
17	Rudzetu*	-----	3297	2834	86,0	350	10,6	106	3,2	3	0,1	3	0,1	1	0,0
18	Skaistas	Skajsty	6730	2998	44,5	262	3,9	1378	20,5	16	0,3	1854	27,5	222	3,3
19	Ungurmuizas	Ungermujza	3329	2431	73,0	495	14,9	3	0,1	16	0,5	380	11,4	4	0,1
20	Varkavas	Warków	7444	6056	81,4	1147	15,4	185	2,5	35	0,4	1	0,0	20	0,3
21	Vipes*	-----	1825	1383	75,8	428	23,5	3	0,2	1	0,0	3	0,2	7	0,3
22	Visku	Wyszki	10792	4435	41,1	5133	47,6	519	4,8	530	4,9	148	1,4	27	0,2
II	Ogółem gminy		146696	94465	64,4	28964	19,7	8598	5,9	1674	1,1	12290	8,4	705	0,5
III	Ogółem		202384	110901	54,8	38528	19,0	19108	9,4	17911	8,9	13544	6,7	2392	1,2

Źródło: *Trešā Tautas Skaitisana Latvija, 1930 gada*. Valsts Statistikā Parvalde. Rīga 1930. *Dla trzech gmin nie zdołano ustalić używanych odpowiedników nazw polskich

Tabela 8. Struktura religijna ludności Republiki Łotewskiej w 1930 r.

Lp.	Liczba		Wyznanie religijne									
	Prowincje	ludności w tys.	Protestanckie		Rzymskokatolickie		Prawosławne		Judaistyczne		Inne	
			w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1.	m. Ryga	377,9	243,4	64,4	41,6	11,0	32,8	8,7	41,8	11,1	18,3	4,8
2.	Liwlandia	404,8	349,6	86,3	13,4	3,3	34,7	8,6	3,1	0,8	4,0	1,0
3.	Kurlandia	288,1	241,2	83,7	23,5	8,2	6,4	2,2	12,8	4,4	4,2	1,5
4.	Semigalia	288,1	201,6	70,0	59,0	20,4	7,6	2,6	7,4	2,6	12,5	4,4
5.	Latgalia	541,1	39,3	7,3	312,7	57,8	88,1	16,3	28,6	5,3	72,4	13,3
Ogółem:		1900,0	1075,1	56,6	450,2	23,7	169,6	8,9	93,7	4,9	111,4	5,9

Źródło: *Troisieme recensement de la population en Lettonie en 1930*, Tom II, Riga, 1930.

Zwłaszcza udział ewangelików w Liwlandii był bardzo wysoki. Udział ludności ewangelickiej w Kurlandii przekraczał 80,0%. Podobny był w czterech powiatach ewangelickich Semigalii. W Latgalii protestanci stanowili niewielki odsetek ludności, a zdecydowanie przeważała ludność katolicka. Wielu było również prawosławnych. Analizowany spis łotewski, podobnie jak rosyjski z 1897 r., ujawnił wysoką korelację między wyznaniem a narodowością. Ludność łotewska (z wyjątkiem Latgalii) i niemiecka były protestanckie, Rosjanie byli prawosławnymi lub staroobrzędowcami. Polacy i Litwini byli katolikami. Jedynie wśród Białorusinów byli zarówno prawosławni, jak i liczni katolicy.

Następny spis w państwie łotewskim odbył się w 1935 r. Wykazał on 1 950,5 tys. mieszkańców o następującej narodowości (*Bevölkerungsstatistik*, 1942, s. 2 - 7):

Łotysze	1472,6 tys.	czyli	75,5%	ogółu ludności
Rosjanie	206,5 tys.	czyli	10,6%	ogółu ludności
Żydzi	93,4 tys.	czyli	4,8%	ogółu ludności
Niemcy	62,1 tys.	czyli	3,2%	ogółu ludności
Polacy	48,9 tys.	czyli	2,5%	ogółu ludności
Białorusini	26,9 tys.	czyli	1,4%	ogółu ludności
Litwini	22,9 tys.	czyli	1,2%	ogółu ludności
Estończycy	7,0 tys.	czyli	0,3%	ogółu ludności
Inne narodowości	10,2 tys.	czyli	0,5%	ogółu ludności
Ogółem:	1950,5 tys.	czyli	100,0%	ogółu ludności

Na podstawie analizy trzech kolejnych spisów (1925, 1930, 1935) można określić pewne trendy w przemianach narodowościowych. Ludność narodowości łotewskiej wykazywała stały wzrost (1925 - 1 354,1 tys., 1930 - 1 395,0 tys., 1935 - 1 472,6 tys.). Liczebność Rosjan ulegała też stopniowemu zwiększeniu (193,6 tys., 201,8 tys., 206,5 tys.). Natomiast pozostałe mniejszości narodowe ulegały stałemu zmniejszeniu. Liczba Niemców systematycznie malała (71,0 tys., 69,9 tys., 62,1 tys.). Podobne zjawisko występowało wśród Żydów (95,7 tys., 94,4 tys., 93,4 tys.) i Białorusinów (38,0 tys., 36,0 tys., 26,9 tys.). Liczba

Polaków między spisem z 1925 a 1930 r. zwiększyła się z 51,1 tys. do 59,4 tys., aby między 1930 a 1935 rokiem obniżyć się z 59,4 tys. do 48,9 tys. Niewątpliwie musiały tu zaistnieć pewne uwarunkowania wpływające na zafałszowanie wyników, gdyż trudno wytłumaczyć nagły spadek liczby Polaków w ciągu zaledwie pięciu lat. Niemniej ogólne tendencje były wyraźnie zarysowane i zmierzały w sposób stopniowy do wzmocnienia pozycji demograficznej ludności narodowości łotewskiej, mającej najlepsze warunki do umacniania swojej tożsamości.

Na podstawie spisu zrealizowanego w 1935 r. warto przedstawić strukturę narodowościową najważniejszych miast łotewskich. Problem ten jest dość istotny, gdyż przez stulecia miasta łotewskie miały oblicze niemieckie. Dopiero od połowy XIX w. zaczęły koncentrować również ludność narodowości łotewskiej. Pomimo to do I wojny światowej miasta łotewskie miały charakter wielonarodowościowy. Po odzyskaniu niepodległości władze łotewskie, w sposób celowy i konsekwentny, realizowały akcję łątywizacji miast. Ludność łotewska była uprzywilejowana w uzyskiwaniu pracy, zwłaszcza dotyczyło to służb publicznych. Prowadzono aktywną działalność zmierzającą do asymilacji mniejszości narodowych. Pomimo to większe miast Łotwy miały charakter wielokulturowy i mieszkała w nich ludność o zróżnicowanym pochodzeniu etnicznym (tab. 9).

Ludność łotewskojęzyczna w stołecznej Rydze stanowiła w 1897 r. około 45,0%, niemieckojęzyczna - 23,9%, zaś rosyjskojęzyczna - 16,1% ogółu ludności miasta. W ostatnim spisie łotewskim z 1935 r., Łotysze stanowili już 63,0%, Niemcy zaledwie 10,0%, a Rosjanie 7,3% zaludnienia stolicy. Podobne procesy zachodziły również w innych miastach łotewskich. Procesy łątywizacji narodowościowej miast były cechą znaną całego dwudziestolecia międzywojennego. Ludność łotewska we wszystkich miastach liczących powyżej 5 tys. mieszkańców miała bezwzględną lub względną liczebną przewagę nad mieszkańcami innych narodowości. Odsetek ludności niemieckiej we wszystkich miastach był niewielki. Ludność polska, poza Rygą, jedynie w Dyneburgu była liczącą się mniejszością (w mieście liczącym 45 160 mieszkańców zadeklarowało narodowość polską 8 198 osób).

Stosunek państwa łotewskiego do mniejszości narodowych (w ciągu całego okresu międzywojennego) ulegał zmianom i uwarunkowany był wpływem głównych sił politycznych w rządzeniu krajem. Łotewskie ugrupowania opiniotwórcze, które kształtowały strukturę państwa opowiadały się za budową systemu demokratycznego, opartego o zasadę nadrzędności parlamentu nad władzą wykonawczą oraz równości wszystkich obywateli bez względu na pochodzenie, narodowość i religię. Szczegółowe ustawodawstwo stwarzało warunki swobodnego kultywowania odrębności etnicznej. Niestety, w praktyce dochodziło do dyskryminacji praw grup mniejszościowych. Na początku lat trzydziestych nasiliły się tendencje nacjonalistyczne, co doprowadziło do ograniczenia swobód niektórym grupom narodowościowym. Sytuacja zmieniła się na gorsze, zwłaszcza po przewrocie w 1934 r., dokonanym pod hasłami nacjonalistycznymi. Przewrót ten spowodował nie tylko likwidację systemu parlamentarnego, lecz również zmienił politykę narodowościową wobec mniejszości. Jej celem było doprowadzenie do dominacji narodu łotewskiego oraz całkowita łątywizacja

Tabela 9. Struktura narodowościowa ludności w większych miastach łotewskich w 1935 r.

l.p.	M i a s t o		Liczba ludności w tys.	N a r o d o w o ś c i											
	Nazwa łotewska	Nazwa polska		Łotysze		Niemcy		Rosjanie		Żydzi		Polacy		Inni	
				w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1.	Riga	Ryga	385,1	242,7	63,0	38,5	10,0	28,3	7,3	43,7	11,3	15,8	4,1	16,1	4,3
2.	Liepāja	Libawa	57,1	38,8	68,0	4,6	8,1	1,5	2,7	7,4	12,9	2,3	4,0	2,5	4,3
3.	Daugavpils	Dyneburg	45,2	15,2	33,6	0,5	1,1	8,1	17,8	11,1	24,6	8,2	18,2	2,1	4,7
4.	Jelgava	Mitawa	34,1	26,9	78,9	2,3	6,8	1,0	3,0	2,0	6,0	0,6	1,8	1,3	3,5
5.	Ventspils	Windawa	15,7	13,1	83,4	0,7	4,6	0,1	0,9	1,2	7,9	0,1	0,7	0,5	2,5
6.	Rezekne	Rzeżyca	13,1	5,8	43,9	0,1	0,5	2,6	19,8	3,3	25,4	0,9	6,9	0,4	3,5
7.	Cesis	Kieś	8,7	8,0	91,7	0,1	2,5	0,2	1,7	0,2	2,0	0,1	0,6	0,1	1,5
8.	Valmiera	Wolmar	8,5	8,0	95,0	0,1	1,1	0,1	1,0	0,1	1,1	0,1	0,3	0,1	1,5
9.	Tukums	Tukum	8,1	6,3	78,1	0,5	5,5	0,1	1,2	1,0	11,7	0,1	0,8	0,1	2,7
10.	Riga - Jurmala	Jurmala	7,9	6,8	86,6	0,4	5,3	0,2	2,6	0,2	2,3	0,2	1,7	0,1	1,5
11.	Kuldīga	Guldynka	7,2	5,4	76,3	0,9	12,7	0,1	0,5	0,6	9,0	0,1	0,6	0,1	0,0
12.	Jekabpils	Jakubowo	5,8	3,8	65,8	0,1	1,0	0,8	13,1	0,8	13,6	0,2	2,6	0,1	3,9
13.	Ludza	Lucyn	5,5	2,2	39,8	0,0	0,0	1,2	22,1	1,5	27,3	0,4	6,1	0,2	4,7
14.	Grīva	Grzywa	5,5	1,2	21,9	0,0	0,0	2,7	48,6	0,2	4,2	0,9	16,3	0,5	9,0

Źródło: *Certurtā tautas skaitīšana Latvijā 1935 gada*, Rīga 1937, s. 297 - 298.

kraju (Albin 1993, s. 207). Rozpoczęto politykę wymuszonej asymilacji i wtapiania mniejszości w jednolite społeczeństwo łotewskie. Wprowadzony system autorytarny prowadził zróżnicowaną politykę wobec poszczególnych mniejszości. Stosunek do mniejszości polskiej też był zmienny w czasie. Z jednej bowiem strony dążono do asymilacji Polaków, z drugiej zaś, aby utrzymać dobre stosunki z Polską, tolerowano istnienie szkół i stowarzyszeń polskich. Od 1922 r. działał Związek Polaków na Łotwie - polityczna reprezentacja ludności polskiej. Na początku lat trzydziestych został on zlikwidowany. Powstała nowa organizacja o nazwie Polskie Zjednoczenie Narodowe na Łotwie, ale odgrywało ono już mniejszą rolę¹⁶. W stosunku do warunków istniejących na Litwie, nie mówiąc już o sytuacji panującej w końcu lat trzydziestych na pobliskiej Białorusi, mniejszość polska na Łotwie miała warunki umożliwiające kultywowanie przez ludność polską odrębności narodowej.

Okres międzywojenny odegrał olbrzymią rolę w tworzeniu się nowoczesnego narodu łotewskiego. Istnienie własnego państwa, zapewnienie językowi łotewskiemu po raz pierwszy w historii uprzywilejowanej pozycji, rozwój literatury i kultury narodowej odegrały olbrzymią rolę. Można nawet stwierdzić, że bez tego dwudziestolecia naród łotewski nie byłby w stanie przetrwać późniejszej długotrwałej okupacji sowieckiej i po rozpadzie ZSRS reaktywować w sposób szybki nowe, suwerenne państwo. Pamięć o własnym, niepodległym, stosunkowo bogatym i sprawnie zorganizowanym państwie była tym światopoglądowym tworzywem, na którym można było odbudować na początku lat dziewięćdziesiątych nową niepodległą, narodową republikę.

VI. Przemiany narodowościowe na Ziemi Łotewskiej w latach II wojny światowej

Do końca okresu międzywojennego sytuacja demograficzno - narodowościowa na Łotwie była stabilna. Polityka wspierania narodowych interesów łotewskich była przez kolejne rządy łotewskie konsekwentnie kontynuowana i utrwalana. Systematycznie wzrastał poziom wykształcenia społeczeństwa. Powstała nie tylko liczna inteligencja łotewska, lecz również w miastach uformowało się bogate mieszczaństwo łotewskie. Na wsi łotewskiej ukształtowała się warstwa bogatego chłopstwa. Wszystko to razem stanowiło podstawę do pomyślnego rozwoju kraju. Przyszłe wydarzenia historyczne w dużym stopniu zniweczyły ten duży dorobek społeczno - gospodarczy. Zawarcie paktu niemiecko - rosyjskiego 23 VIII 1939 r., następnie potwierdzonego traktatem o „granicach i przyjaźni” z 28 IX 1939 r., zdecydowało o włączeniu Łotwy do tzw. strefy interesów sowieckich. Przesądziło to w sposób definitywny historię kraju na następne dziesięciolecia.

W przeddzień zmian geopolitycznych, na początku 1940 r., ludność Łotwy osiągnęła w przybliżeniu 2,0 mln mieszkańców. Wśród nich było 1,5 mln osób języka i narodowości

¹⁶ Wiele interesujących informacji o życiu społeczno - religijnym Polaków na Łotwie w okresie międzywojennym zawiera opracowanie Z. Stankiewicza (1993, s. 173 - 202) oraz J. Albina (1993, s. 172 - 202

łotewskiej. Pakt rosyjsko - niemiecki przypieczętował los Republiki Łotewskiej. Na przełomie 1939 i 1940 r. rozpoczęła się polityczna, a następnie militarna presja na władze łotewskie. Pierwszym porozumieniem ograniczającym suwerenność państwa łotewskiego była zgoda na stacjonowanie Armii Czerwonej. Ostateczne ultimatum żądające „przekształceń politycznych” zostało wystosowane 16 VI 1940 r., a już 21 VII 1940 r. nowo ukonstytuowane łotewskie Zgromadzenie Narodowe, obsadzone przez ludzi dyspozycyjnych Moskwie, zwróciło się do władz sowieckich z apelem o włączenie Łotwy na prawach republiki związkowej do ZSRS. Formalnym zatwierdzeniem aneksji było utworzenie 5 VIII 1940 r. Łotewskiej SRS. Rozpoczęła się okupacja sowiecka, która „zaowocowała” doniosłymi konsekwencjami nie tylko politycznymi, ale i demograficzno - etnicznymi. Bezpośrednio po zajęciu kraju dokonano akcji represyjnej w stosunku do przedstawicieli władz niepodległej Łotwy, byłego korpusu oficerskiego oraz wobec tzw. warstw posiadających. W ramach likwidowania faktycznych i potencjalnych przeciwników nowej władzy sowieckiej dokonywano masowych aresztowań i rozstrzeliwań¹⁷. Nowo utworzone organy bezpieczeństwa, kierowane przez funkcjonariuszy sowieckich, rozpoczęły przygotowania do akcji deportacyjnej. W tym celu rozpoczęto zestawianie list osób podlegających wywózce. Listy te były bardzo obszerne i obejmowały liczne kategorie osób, które mogły być potencjalnie nielojalne w stosunku do władzy sowieckiej. Początek deportacji ustalono na 14 czerwca 1941 r. Akcja ta trwała nieprzerwanie aż do wybuchu wojny niemiecko - sowieckiej. Według dokumentacji przytoczonej w pracy S. Ciesielskiego, G. Hryciuka i A. Srebrakowskiego (1993, s. 133), w ciągu tych kilkunastu dni wywieziono z Łotwy 9 236 osób (nie licząc osób aresztowanych, zabitych lub zmarłych w transporcie). Władze sowieckie dokonały również mobilizacji do Armii Czerwonej. Objęła ona kilka roczników młodzieży łotewskiej. Agresja niemiecka na ZSRS zmieniła diametralnie sytuację. Ziemie łotewskie zostały bardzo szybko opanowane przez wojska niemieckie. Ryga została zajęta 1 VII 1941 r. Pomimo to wycofująca się władza sowiecka zdążyła dokonać licznych masowych zbrodni. Miały miejsce liczne egzekucje więźniów. Wojska niemieckie były przyjmowane jako wyzwolители. Władze niemieckie nie zamierzały jednak odbudować państwowości łotewskiej. Na podstawie decyzji Hitlera z 17 VII 1941 r. utworzono nową jednostkę administracyjną pod nazwą Ostland, do której weszły terytoria Litwy, Łotwy i Estonii. Gubernatorem tego obszaru został A. Rosenberg. Celem polityki niemieckiej było utworzenie protektoratu, a następnie włączenie krajów bałtyckich w skład wielkoniemieckiej Rzeszy. Okupacja niemiecka przyniosła poważne straty ludnościowe. Rozpoczęła się akcja eksterminacji w stosunku do Żydów łotewskich. Objęła ona około 90,0 tys. Żydów, którzy znajdowali się wówczas na ziemi łotewskiej. W akcji tej obok oddziałów niemieckich brały udział oddziały policji łotewskiej. Władze niemieckie rozpoczęły również tworzenie kolaborujących z nimi oddziałów wojskowych. Powstał legion łotewski liczący 60,0 tys. żołnierzy. Brał on udział w walkach na froncie wschodnim i poniósł poważne straty.

---

¹⁷ Wiele informacji o skali terroru zawiera praca J. Korzenia (1987). Podaje on również bibliografię poświęconą tej problematyce.

Represje niemieckie objęły również ludność łotewską. Przyjmuje się szacunkowo, że około 35,0 tys. Łotyszy wysłano na roboty przymusowe do Rzeszy.

Zbliżająca się klęska Niemiec i wkroczenie armii sowieckiej wywołało masowy exodus ludności przed zbliżającym się nowym okupantem. Armia Czerwona wkroczyła ponownie do Rygi 13 X 1944 r. Jedynie w nadmorskiej Kurlandii oddziały niemieckie broniły się do maja 1945 r. Wraz z wejściem armii sowieckiej rozpoczął się nowy etap w historii kraju. Reaktywowano powtórnie Łotewską SRS. Warunki w kraju były jednak niestabilizowane. W celu szybkiego unormowania sytuacji zainstalowano sowiecką administrację i rozpoczęto tworzenie nowego aparatu represyjnego. Restytucja władz sowieckich spotkała się z przeciwdziałaniem miejscowej ludności. Działo antysowieckie podziemie oraz antykomunistyczna partyzantka. W tej sytuacji władze sowieckie zaczęły organizować kolejne akcje pacyfikacyjne. W końcu lat czterdziestych władze sowieckie przystąpiły do forsownej kolektywizacji rolnictwa. Wywołało to zaostrzenie sytuacji i spotęgowało opór wsi łotewskiej. W związku z tym pod koniec stycznia 1949 r. podjęto decyzję o przeprowadzeniu masowych deportacji ludności łotewskiej do wschodnich obszarów ZSRS. Apogeum deportacji przypadło na 23 - 28 III 1949 r. Według danych z 1950 r. wśród deportowanych, głównie na Syberię, było 39 099 Łotyszy. Zostali oni wysiedleni przede wszystkim do obwodu omskiego (19 790 osób) oraz tomskiego (14 324 osoby)¹⁸.

Przedstawione w sposób zgeneralizowany wydarzenia lat 1940 - 1950 pokazały, że losy Łotwy były w tym dziesięcioleciu dramatyczne i tragiczne. Nie tylko kraj utracił suwerenność, ale lata wojny przyniosły olbrzymi ubytek ludności. Przeprowadzenie dokładnego, skwantyfikowanego bilansu jest bardzo trudne, a nawet niemożliwe. Straty te miały charakter selektywny. Objęły pewne grupy etniczne (np. Żydów oraz Niemców)¹⁹ oraz pewne warstwy społeczne (inteligencję łotewską, warstwy posiadające, bogatych chłopów itp.).

Wiedza nasza o procesach demograficznych zachodzących w latach wojny oraz w okresie powojennym jest dość fragmentaryczna. Między 1935 a 1959 rokiem (pierwszy powojenny spis sowiecki) nie zrealizowano na ziemi łotewskiej żadnego kompleksowego spisu ludności. Dla tego 24 - letniego okresu można jedynie posługiwać się pewnymi oszacowaniami. Według niezbyt wiarygodnych danych, liczba ludności Łotwy wynosiła w 1946 r. 1 650,0 tys. mieszkańców. W stosunku do stanu z 1935 r. (1 950,5 tys.) ubytek wyniósł około 300,0 tys. osób. Można jedynie przyjąć, że faktyczne obniżenie ludności było niższe, gdyż informacja statystyczna dotycząca 1946 r. pominęła ludność obszarów inkorporowanych do Związku Sowieckiego (około 50,0 tys. mieszkańców). Tym niemniej

¹⁸ Pełne omówienie akcji deportacyjnej zawiera książka S. Ciesielskiego, G. Hryciuka i A. Srebrakowskiego (1993, s. 136 - 140).

¹⁹ Obniżenie liczebności ludności żydowskiej było wywołane totalną eksterminacją przeprowadzoną przez nazistów. Natomiast ubytek ludności niemieckiej wywołany był różnymi przyczynami. Na podstawie porozumień niemiecko - łotewskich, a następnie niemiecko - sowieckich, w 1940 r. przeprowadzono repatriację łotewskich Niemców do Rzeszy. W okresie wojny wielu łotewskich Niemców wstąpiło do armii niemieckiej i zginęło na frontach II wojny światowej. W momencie zbliżania się w 1944 r. armii sowieckiej do granic Łotwy, pozostali jeszcze Niemcy opuścili kraj wraz z cofającą się armią niemiecką.

należy uznać, że straty bezpośrednie i pośrednie były wysokie i zaważyły na potencjale demograficznym Łotwy.

Według najnowszych danych oficjalnych (z 1995 r.) straty migracyjne kraju między 1939 a 1953 r. wyniosły 393,0 tys. osób i składały się z trzech głównych przemieszczeń. Pierwsza fala objęła ludność niemiecką. Na podstawie porozumień zawartych między Rzeszą Niemiecką a Związkiem Sowieckim od połowy 1940 do czerwca 1941 r. wyjechało z Łotwy 63,0 tys. Niemców. Następnie masowe deportacje z lat 1940 - 1941, łącznie z kolejną falą deportacji podjętą przez władze sowieckie w okresie 1944 - 1953, objęły łącznie 180,0 tys. osób. Wśród nich zdecydowanie przeważali Łotysze. Do tego należy dodać ubytek migracyjny w latach wojny, związany z wyjazdem na tzw. roboty do Niemiec oraz masową ucieczką Łotyszy na zachód wraz z cofającą się armią niemiecką. Łącznie, w zachodniej Europie znalazło się około 150,0 tys. Łotyszy. Wymienione straty migracyjne były w pewnym stopniu zrekompensowane napływem do Łotwy między 1944 a 1953 rokiem obywateli sowieckich, przede wszystkim narodowości rosyjskiej. Szacuje się, że ta fala migracyjna liczyła 200,0 tys. osób (Latvija 1995, s. 1). Podane informacje, w odniesieniu do danych statystycznych o charakterze zbiorczym, w kwestii dotyczącej liczebności repatriantów niemieckich i przesiedleńców rosyjskich, są właściwe i nie budzą wątpliwości. Natomiast kolejne dwie informacje odniesione do strat migracyjnych ludności łotewskiej są przypuszczalnie zawyżone. Niemniej ogólne straty były bardzo dotkliwe. Ocenia się, że w wyniku II wojny światowej liczba ludności narodowości łotewskiej obniżyła się o około 200,0 tys. osób. Dla narodu nielicznego były to straty bolesne, które zaważyły na ogólnym bilansie demograficznym kraju.

VII. Przemiany narodowościowe w Łotewskiej SRS w okresie okupacji sowieckiej

Ponowna restytucja Łotewskiej SRS po zakończeniu wojny zapoczątkowała nowe tendencje w ruchu naturalnym i migracyjnym ludności Łotwy. Bezpośrednio po wojnie, w rezultacie procesów kompensacyjnych, nastąpił istotny wzrost stopy urodzeń. Przyniosło to w efekcie podniesienie wskaźnika przyrostu naturalnego. Równocześnie pojawiły się nowe uwarunkowania wpływające na kierunki i natężenia migracji. Ostateczne przyłączenie kraju do ZSRS otworzyło granice przed migrantami z całego obszaru ZSRS, a zwłaszcza z sąsiednich rejonów Rosyjskiej SRS. Procesy te były stymulowane w sposób celowy przez władze sowieckie, które nie miały zaufania do miejscowej ludności. Utworzenie nowego aparatu administracyjnego wymagało nowych kadr. Do odbudowywanego przemysłu kierowano również specjalistów rosyjskich. Należy tu zaznaczyć, że Łotwa była krajem atrakcyjnym dla migrantów rosyjskich. Wyższy standard życia, łatwość uzyskania mieszkania, relatywnie wysoki stan infrastruktury technicznej i społecznej stwarzał obiektywne przesłanki do podejmowania decyzji migracyjnej. Było to wszystko powodem wzrostu liczby ludności zamieszkującej Łotwę i musiało przynieść w efekcie zmiany struktury narodowościowej.

Pierwsze ścisłe informacje o stanie ludności i jej składzie etnicznym uzyskano ze spisu zrealizowanego w 1959 r. Daje to możliwość do porównania z sytuacją istniejącą w okresie międzywojennym (tab. 10, ryc. 6).

Tabela 10. Przemiany narodowościowe na Łotwie między 1935 a 1959 r.

l.p.	Narodowości	Liczba ludności (w tys.)		Odsetek ludności		Różnica 1935 - 1959	
		1935	1959	1935	1959	w tys.	w punktach procentowych
1.	Łotysze	1472,6	1297,9	75,5	62,0	- 174,7	- 11,9
2.	Rosjanie	206,5	556,5	10,6	26,6	+ 350,0	+ 169,5
3.	Białorusini	26,9	61,6	1,4	2,9	+ 34,7	+ 129,0
4.	Polacy	48,9	59,8	2,5	2,9	+ 10,9	+ 22,3
5.	Ukraińcy		29,4		1,4	+ 29,4	+ 1,4
6.	Litwini	22,9	32,4	1,2	1,5	+ 9,5	+ 41,5
7.	Żydzi	93,4	36,6	4,8	1,7	- 56,8	- 60,8
8.	Niemcy	62,1	1,6	3,2	0,1	- 60,5	- 97,4
9.	Estończycy	7,0	4,6	0,3	0,2	- 2,4	- 34,3
10.	Inne narodowości	10,2	13,1	0,5	0,7	+ 2,9	+ 28,4
Ogółem:		1950,5	2093,5	100,0	100,0	+ 143,0	+ 7,3

Źródło: *Bevölkerungsstatistik Lettlands*, Riga, 1942, s. 2 - 7.

Narodnoe Chazajstvo Łatvinskoj SSR, Riga, 1972, s. 18.

Między ostatnim spisem przedwojennym a pierwszym powojennym nastąpiły istotne przeobrażenia narodowościowe. Przy analizie przedstawionych danych statystycznych należy jedynie, jak już zaznaczono, uwzględnić istnienie pewnej nieporównywalności terytorialnej. Spis przedwojenny objął Łotwę w istniejących wówczas granicach. Spisy powojenne były już dopasowane do nowych granic. W międzyczasie terytorium kraju zmniejszyło się o 3,2%. Różnica jest niewielka, ale odłączono obszary, w których skupiało się około 40,0 tys. Rosjan. Po uwzględnieniu tej poprawki można dokonać oceny zaistniałych różnic strukturalnych. Liczba ludności w 1959 r. przekroczyła nieznacznie poziom przedwojenny. W tym jednak czasie liczba Łotyszy obniżyła się o 174,7 tys. osób, natomiast liczba Rosjan wzrosła o 350,0 tys.

Na terenie kraju zaistniały nowe tendencje demograficzne. Przyrost ludności rosyjskiej był wysoki i wyniósł około 390,0 tys. Uległa całkowitej likwidacji mniejszość niemiecka, odgrywająca tak wielką rolę w historii Łotwy. Bardzo poważnie zmalała liczebność ludności żydowskiej, która w dużym stopniu składała się w 1959 r. z nowych migrantów. Pojawiła się nowa, nieznana dotychczas na Łotwie mniejszość ukraińska. Po wojnie napłynęło również wielu Białorusinów. Wzrost liczby Polaków był przypuszczalnie pozorny. Można założyć, że dane z 1935 r. znacznie zaniżyły liczebność ludności polskiej.

Sowiecki spis ludności, obok kryterium narodowościowego, uwzględnił również kwestię językową. W warunkach sowieckich, które cechowały się narastającą rusefikacją

narodów nierosyjskich, to kryterium etniczne jest ważne i dlatego zostanie dodatkowo uwzględnione (tab. 11).

Tabela 11. Struktura narodowościowo - językowa ludności Łotewskiej SRS w 1959 r.

Lp.	Narodowości	Liczba ludności w tys.	w tym używa jako języka ojczystego			
			język swojej narodowości	język innej narodowości		
				łotewski	rosyjski	inny
1.	Łotysze	1297,9	1276,5	-	19,0	2,4
2.	Rosjanie	556,5	547,9	8,3	-	0,3
3.	Białorusini	61,6	26,2	2,2	32,6	0,6
4.	Polacy	59,8	33,0	8,3	16,8	1,7
5.	Ukraińcy	29,4	12,5	0,4	16,4	0,1
6.	Żydzi	36,6	17,5	0,6	18,3	0,2
7.	Litwini	32,4	24,8	5,8	1,4	0,4
8.	Estończycy	4,6	2,9	1,1	0,6	0,0
9.	Inne narodowości	14,7	8,9	1,9	3,9	0,0
Ogółem:		2093,5	1950,2	28,6	109,0	5,7

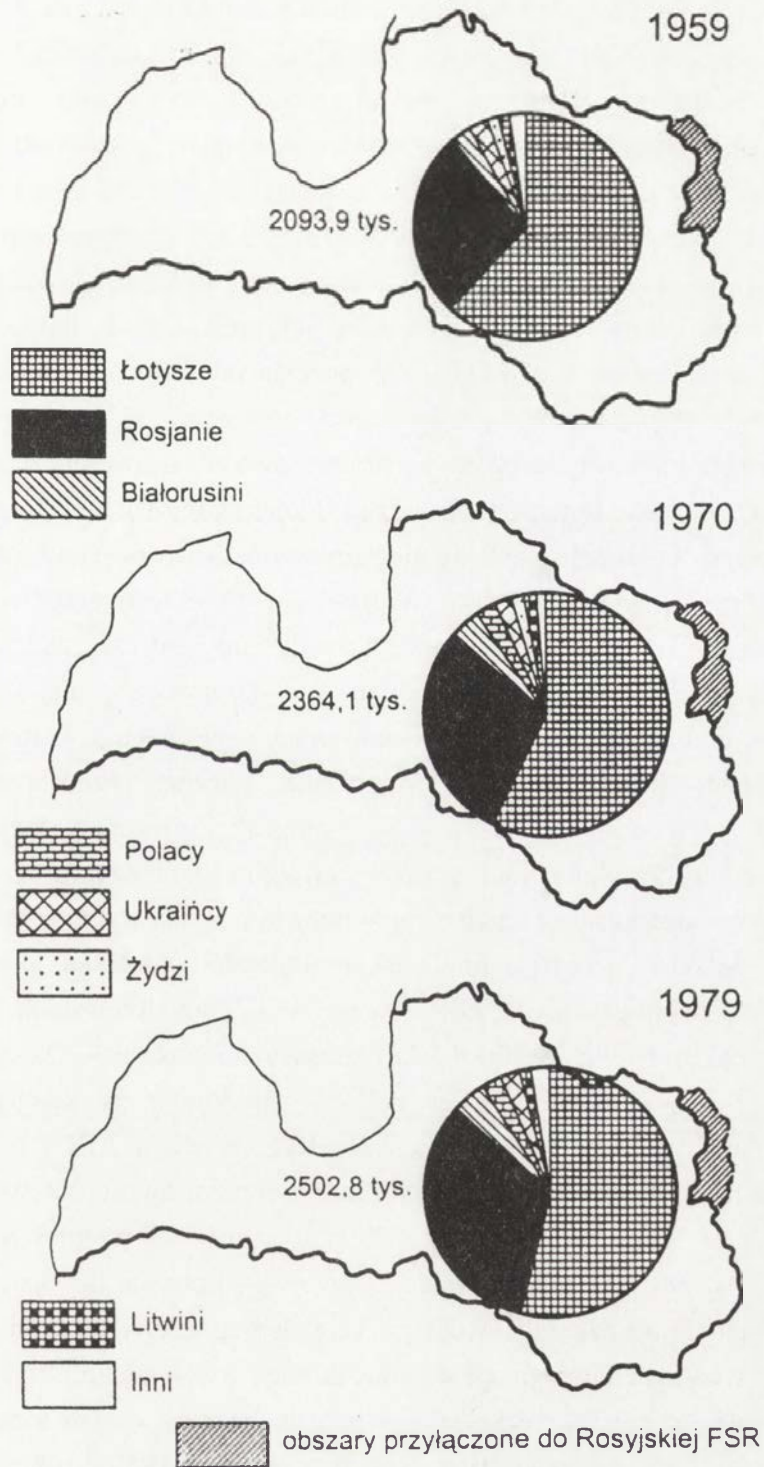
Źródło: *Itogi vsesojuznoj perepisi naselenija 1959 g.*, Moskwa, 1963, s. 94.

Na terenie republiki dominowały w 1959 r. dwa języki: łotewski, którym posługiwało się 1305,1 tys. mieszkańców (66,9% ogółu ludności) oraz język rosyjski, który był używany przez 656,9 tys. mieszkańców (31,4% ludności). Istniała więc wyraźna przewaga ludności z łotewskim językiem ojczystym. Niemniej dla blisko 1/3 ludności, w tym również i dla nie - Rosjan, językiem rodzimym był język rosyjski. Cechą znaną była bardzo niewielka liczba Rosjan przyznających się do języka łotewskiego oraz Łotyszy używających języka rosyjskiego.

Pierwsza z tych grup liczyła zaledwie 1,5% ludności narodowości rosyjskiej, podobnie druga, również 1,5% ludności łotewskiej. Wskazywało to na nieprzenikalność dwóch żyjących obok siebie społeczności. Autochtoniczna ludność łotewska była wierna swojemu macierzystemu językowi. Z drugiej strony, żyjący na ziemi łotewskiej Rosjanie nie asymilowali się językowo w otoczeniu łotewskim. Dotyczyło to nie tylko świeżych migrantów, ale również tych Rosjan, którzy byli obywatelami Łotwy od okresu przedwojennego. Ta hermetyczność obu grup narodowościowych była charakterystyczna i świadczyła o dużej odrębności kulturowej. Duże różnice lingwistyczne między obu językami też utrudniały wzajemną symbiozę językową. Warto tu wspomnieć, że zupełnie inne warunki

były na sąsiedniej Białorusi, gdzie procesy rusyfikacyjne zachodziły bardzo szybko. Natomiast zupełnie inaczej wyglądała sytuacja w innych grupach narodowościowych zamieszkujących na Łotwie. Białorusini, Polacy, a zwłaszcza Ukraińcy i Żydzi szybko zatracali swój język ojczysty i nie tylko używali w życiu codziennym języka rosyjskiego, ale traktowali ten język jako swój język ojczysty. Podane uwagi odnoszą się do 1959 r. Sowiecka Łotwa istniała dopiero piętnaście lat. Przeważająca część spisywanej ludności należała do generacji pamiętającej doskonale czasy przedwojenne. Procesy rusyfikacji i sowietyzacji nie były jeszcze zbyt mocno zaawansowane. Dopiero zaczęły się tworzyć pewne trendy przemian językowo - świadomościowych, które w późniejszym czasie przyniosły istotne konsekwencje demograficzno - narodowościowe. Interesująco przedstawiała się sytuacja lingwistyczna ludności polskiej. Wśród spisywanych Polaków 52,5% wskazało jako swój język ojczysty - język polski. Natomiast 28,1% zadeklarowało język rosyjski, zaś 13,9% ogółu Polaków podało język łotewski. Dane ogólnorepublikańskie nie są w stanie oddać specyfiki regionalnej, która zawsze na Łotwie była dość zróżnicowana. Różnice między poszczególnymi częściami kraju były zawsze istotne. Świadczyły o tym dane statystyczno - kartograficzne odniesione tak do okresu przed, jak i po I wojnie światowej.

Przeprowadzenie regionalnej analizy porównawczej w stosunku do okresu przedwojennego jest dość trudne, gdyż władze komunistyczne dokonały zmiany podziału administracyjnego kraju. Na miejsce 18 jednostek szczebla podstawowego (odliczając rosyjski obecnie rejon Putyłowa) wprowadzono 26 jednostek administracyjnych tzw. rejonów. Różnice w liczbie nie są zbyt duże, jednak reforma ta wiązała się ze zmianami układów granicznych. Równocześnie zrezygnowano z nawiązywania do tradycyjnych prowincji historycznych. Głównym kryterium nowego podziału były powiązania gospodarcze i zasięgi oddziaływania głównych miast. Zachowano 16 starych ośrodków regionalnych (Ryga, Kieś, Wolmar, Wałk, Madona, Libawa, Goldynka, Windawa, Talsen, Tukum, Mitawa, Bowsk, Jakubowo, Dyneburg, Rzeżyca, Lucyn), zlikwidowano ośrodek w Iłukszcie i w Hazenpot oraz nadano rangę stolic rejonowych następującym miejscowościom: Aizkraule, Aluksne, Balwi, Dobele, Gulbeny, Krasław, Limbazi, Ogre, Prele, Saldus. Dodatkowo wprowadzono, nie licząc Rygi, sześć tzw. miast szczebla rejonowego a mianowicie: Dyneburg, Libawa, Mitawa, Jarmuła, Windawa i Rzeżyca. Dla przedstawienia zróżnicowań narodowościowych, w ujęciu przestrzennym, istniejących w 1959 r., zestawiono dane spisowe dla 27 rejonów i stołecznego miasta Rygi (tab. 12, ryc.7).

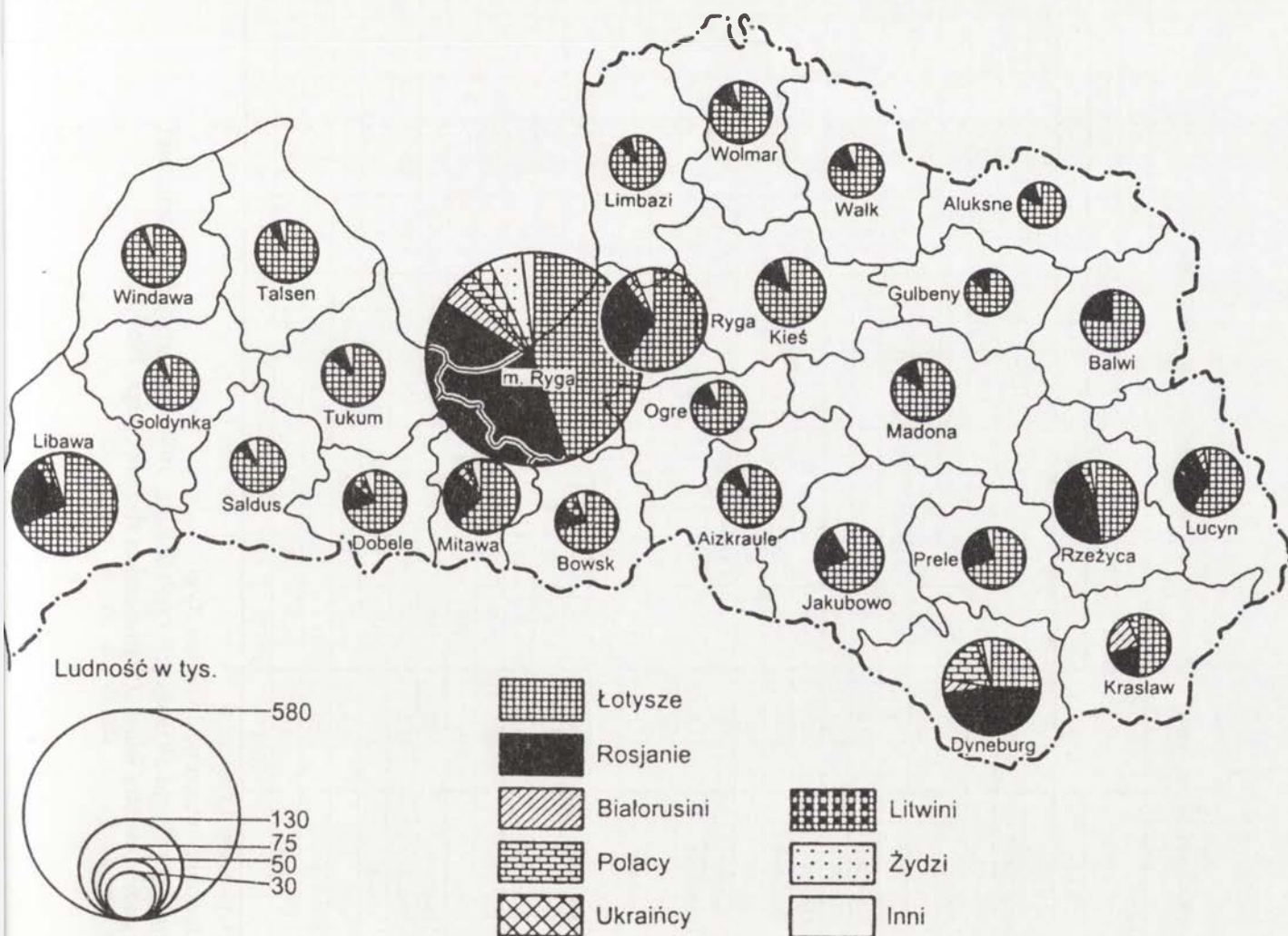
Ryc. 6. Struktura narodowościowa ludności Republiki Łotewskiej SRS w 1959, 1970, 1979 r.
Ethnic structure of population in the Latvian Republic of the USSR in the years: 1959, 1970, 1979

Zaprezentowane dane według rejonów ujawniły, że udziały procentowe poszczególnych narodowości, określone dla całej ludności Łotwy są jedynie wartością średnią, za którą kryją się duże dysproporcje regionalne. Oprócz rejonów monoetnicznych, w których zdecydowanie przeważała ludność łotewska, były liczne rejon o zróżnicowanym obliczu narodowościowym. W jedenastu rejonach odsetek ludności łotewskiej przekraczał granicę 80,0% ogółu ludności. Były to rejon położone w północnej i zachodniej części kraju. Natomiast były również rejon, w których udział ludności narodowości łotewskiej był niski (np. Dyneburg 26,6% czy Rzeżyca 48,2%). Stosunkowo wysoki odsetek mniejszości narodowych był tradycyjnie w Latgalii oraz w tych rejonach, w których ośrodki rejonowe były stosunkowo dużymi miastami. Wiązało się to nieodłącznie z wysokim udziałem napływowej ludności rosyjskiej, skupiającej się w głównych ośrodkach przemysłowych kraju. Ludność rosyjska, prawie w każdym z rejonów, stanowiła kilkunastoprocentową mniejszość odgrywająca istotną rolę. Jedynie w sześciu rejonach udział ludności rosyjskiej nie przekraczał granicznej wielkości 10,0%. W pozostałych rejonach, takich jak Dyneburg, Rosjanie stanowili najliczniejszą grupę narodowościową, w innych obejmowali 1/5, względnie 1/4 ogółu ludności. Jeżeli uwzględnimy fakt, że od zakończenia wojny upłynęło stosunkowo niewiele czasu, to tak wysoki udział Rosjan w rejonach usytuowanych w różnych częściach kraju zapowiadał zbliżające się niebezpieczeństwo w postaci utraty przez Łotyszów pozycji gospodarza we własnym kraju. W stosunku do okresu przedwojennego skokowo wzrosła liczebność Białorusinów. Koncentrowali się oni w nadgranicznym rejonie Krasławskim. Była to ludność pochodzenia autochtonicznego, ale wielu Białorusinów napłynęło po wojnie do Łotwy w poszukiwaniu pracy i mieszkania. Pojawiła się również, w formie rozproszonej, liczna mniejszość ukraińska. Łącznie przedstawiciele tych trzech narodów słowiańskich stanowili trzon tzw. ludności rosyjskojęzycznej. Ludność polska uległa, w porównaniu do poprzednich spisów, pewnemu rozproszeniu. Nadal jednak główne skupiska Polaków wiązały się z Latgalią i aglomeracją miejską Rygi, w której Polacy szybko zatracali język polski. Pozostała, nieliczna mniejszość żydowska skoncentrowana była również w Rydze. Znajdowało się tu 89,5% wszystkich Żydów łotewskich.

Spis sowiecki z 1959 r. wykazał fakt nad wyraz niepokojący. Okazało się bowiem, że ludność łotewska nie stanowiła nawet połowy zaludnienia w swojej własnej stolicy. Komentując zmiany struktury narodowościowej Rygi w ciągu XIX i na początku XX w. zwrócono uwagę na stopniowy wzrost udziału ludności narodowości łotewskiej w zaludnieniu miasta. Od średniowiecza aż do końca XIX w. dominowali w mieście Niemcy. Między rokiem 1881 a 1897 nastąpiła zmiana relacji i przewagę liczebną uzyskali Łotysze, którzy w sposób konsekwentny wzmacniali swoją pozycję demograficzną i ekonomiczną. Warto tu przypomnieć, że według ostatniego spisu z okresu międzywojennego (1935) ludność łotewska w Rydze stanowiła już 60,3% mieszkańców miasta. Niemcy w tym samym roku stanowili 11,7%, a Rosjanie 7,8% ludności Rygi. Rezultaty spisu z 1959²⁰ roku ujawniły w Rydze

²⁰ Spis ludności z 1959 r. podaje dwie wielkości pokazujące potencjał demograficzny miasta Rygi. Według podziału administracyjnego istniejącego w dniu spisu liczba ludności Rygi wynosiła - 580,4 tys. mieszkańców. Po spisie nastąpiła zmiana granic administracyjnych miasta polegająca na włączeniu w obręb miasta rejonów podmiejskich

udział ludności łotewskiej na poziomie 44,7% (spadek w stosunku do 1935 roku o 15,6 punktów procentowych). W tym samym czasie odsetek ludności rosyjskiej powiększył się do wysokości 39,4% (wzrost między 1935 a 1959 rokiem o 31,6 punktów procentowych). Liczebność ludności polskiej nie uległa zmianie (1935 - 16,7 tys., 1959 - 16,3 tys.). Zakończył się natomiast proces całkowitej likwidacji mniejszości niemieckiej. Zmiany narodowościowe w Rydze miały swoje konsekwencje nie tylko demograficzne ale również miały swój wyraz polityczny i społeczno - ekonomiczny. Zmiana ustroju doprowadziła do przeobrażeń struktury społecznej miasta. Procesy pauperyzacji i likwidacji prywatnej własności objęły zasiedlającą ludność miejscową. Rozwój socjalistycznego przemysłu przyciągał migrantów z całego Związku Sowieckiego. Powstawanie nowych miejsc pracy stymulowało ruchy migracyjne, które z kolei oddziaływały na strukturę narodowościową. Powstało pewne zaprogramowane sprzężenie zwrotne, które miało przynieść w pierwszej fazie sowietyzację, a w następnej rusyfikację społeczeństwa łotewskiego.

Ryc. 7. Struktura narodowościowa ludności Łotewskiej SRS w 1959 r. wg rejonów
Ethnic structure of population in the Latvian Republic of the USSR in 1959 by districts

zamieszkałych przez 24,3 tys. mieszkańców. Na terytorium zawartym w nowych granicach liczba ludności Rygi dochodziła do 604,0 tys. mieszkańców. W związku z tym w statystykach pojawiają się te dwie różniące się wielkości demograficzne.

Tabela 12. Struktura narodowościowa Łotewskiej SRS w 1959 r. według rejonów.

Lp.	Nazwa rejonu		Liczba ludności w tys.	N a r o d o w o ś c i															
	lotewska	polska		Łotysze		Rosjanie		Białorusini		Polacy		Żydzi		Litwini		Ukraińcy		Inni	
				w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%
1.	m. Riga	m. Ryga	580,4	259,5	44,7	228,7	39,4	18,6	3,2	16,3	2,8	29,0	5,0	5,2	0,9	16,2	2,8	6,9	1,2
2.	Aizkraukle	Aizkraukle	46,2	39,3	85,0	4,2	9,1	0,5	1,0	0,4	0,9	0,0	0,1	1,4	3,0	0,1	0,3	0,3	0,6
3.	Aluksne	Aluksne	32,0	26,0	81,3	4,5	13,9	0,1	0,4	0,1	0,4	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,4	1,1	3,4
4.	Balvi	Balwi	43,1	32,7	75,8	9,8	22,6	0,1	0,3	0,2	0,4	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,5
5.	Bauska	Bowsk	46,3	33,3	71,8	5,6	12,2	1,0	2,1	0,8	1,8	0,0	0,1	5,0	10,7	0,3	0,6	0,3	0,7
6.	Cesis	Kieś	62,3	51,8	83,2	7,8	12,6	0,8	1,2	0,8	1,3	0,1	0,2	0,2	0,4	0,4	0,6	0,4	0,5
7.	Daugavpils	Dyneburg	121,2	31,8	26,2	57,0	47,0	5,8	4,8	20,4	16,8	2,3	1,9	1,9	1,6	1,3	1,0	0,7	0,7
8.	Dobele	Dobele	43,6	30,8	70,7	6,7	15,4	1,1	2,4	0,8	1,8	0,1	0,1	3,4	7,9	0,4	1,1	0,3	0,6
9.	Gulbene	Gulbeny	31,3	26,8	85,6	3,6	11,6	0,3	0,9	0,2	0,8	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,4	0,1	0,4
10.	Jekabpils	Jakubowo	59,1	40,8	69,1	13,6	23,0	0,9	1,5	1,0	1,7	0,6	1,0	1,3	2,2	0,5	0,8	0,4	0,7
11.	Jeglava	Mitawa	75,5	46,8	62,0	19,6	26,0	2,8	3,7	1,7	2,2	0,2	0,2	2,7	3,6	1,0	1,3	0,8	1,0
12.	Kraslava	Krasław	51,6	25,9	50,2	10,7	20,8	11,5	22,3	2,8	5,6	0,2	0,3	0,2	0,3	0,2	0,3	0,1	0,2
13.	Kuldiga	Goldynka	38,8	35,0	90,2	1,8	4,6	0,3	0,8	0,3	0,8	0,0	0,1	0,9	2,4	0,2	0,4	0,3	0,7
14.	Liepaja	Libawa	129,5	87,5	67,6	28,3	21,4	2,2	1,7	2,0	1,6	0,7	0,5	4,6	3,5	3,0	2,3	1,2	1,0
15.	Limbazi	Limbazi	42,2	37,2	88,1	3,4	8,1	0,4	0,9	0,4	0,9	0,0	0,0	0,2	0,4	0,1	0,3	0,5	1,3
16.	Ludza	Lucyn	57,4	34,2	59,5	19,1	33,3	2,9	5,0	0,5	1,0	0,4	0,7	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2
17.	Madona	Madona	51,2	43,5	85,0	5,8	11,4	0,6	1,1	0,4	0,8	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2	0,4	0,5	0,9
18.	Ogre	Ogre	42,4	33,4	78,8	6,1	14,5	1,1	2,5	0,8	1,9	0,1	0,3	0,4	0,9	0,2	0,5	0,3	0,6
19.	Preili	Prele	47,3	32,8	69,4	12,6	26,7	0,3	0,6	1,2	2,6	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,3
20.	Rezekne*	Rzeżyca	80,5	38,8	48,2	36,0	44,7	0,6	0,7	3,6	4,4	0,5	0,6	0,2	0,3	0,5	0,6	0,3	0,5
21.	Riga	Ryga	136,1	80,9	59,5	41,1	30,2	5,4	4,0	2,5	1,8	1,0	0,7	2,1	1,5	2,4	1,7	0,7	0,6
22.	Saldus	Saldus	35,4	30,6	86,5	2,1	6,0	0,5	1,4	0,2	0,7	0,1	0,1	1,5	4,2	0,2	0,6	0,2	0,5
23.	Talsi	Talsen	51,2	46,4	90,7	2,5	4,8	0,5	1,0	0,3	0,9	0,2	0,1	0,2	0,4	0,2	0,4	0,9	1,7
24.	Tukums	Tukum	52,9	45,1	85,3	5,0	9,4	0,8	1,5	0,6	1,1	0,2	0,4	0,2	0,5	0,3	0,5	0,7	1,3
25.	Valko	Walk	39,4	31,7	78,9	5,9	15,1	0,6	1,6	0,5	1,2	0,2	0,1	0,2	0,6	0,2	0,6	0,7	1,9
26.	Valmiera	Wolmar	53,0	44,2	83,4	6,5	12,2	0,7	1,3	0,6	1,2	0,1	0,1	0,1	0,3	0,3	0,6	0,5	0,9
27.	Ventspils*	Windawa	43,6	31,7	72,7	8,5	19,5	1,2	2,7	0,4	0,9	0,2	0,5	0,1	0,3	0,8	1,8	0,7	1,6
Ogółem			2093,5	1297,9	62,0	556,5	26,6	61,6	2,9	59,8	2,9	36,3	1,7	32,4	1,5	29,4	1,4	19,3	1,0

Miasto rejonowe włączone do rejonów

Miasto Jurmala (Jurmala) włączone do rejonu Rygi

Źródło: *Itogi perepisi naselenija 1959 goda po Latvii*, Riga, 1990, (materiały rękopiśmienne).

Latvija za gody sovetskoj vlasti, (Statisticeskoj sbornik), Riga, 1967, s. 31.

Procesy zachodzące w Rydze miały swój odpowiednik w innych miastach oraz na terenach wiejskich. Kolektywizacja spauperyzowała i zniewoliła chłopów łotewskich. Pozbawieni ziemi i środków produkcji stali się najemnymi pracownikami uzależnionymi od lokalnej władzy partyjnej. Zamieszkanie w mieście dawało im większe możliwości awansu społecznego niż praca w kołchozach. Podejmowali więc masowo decyzje migracyjne i opuszczali dotychczasowe miejsce zamieszkania. Zapoczątkowało to procesy depopulacyjne terenów wiejskich oraz szybki wzrost ludnościowy miast. Przyniosło to w efekcie nie tylko demograficzne, ale i etniczne zmiany.

Następny spis ludności odbył się w Łotewskiej SRS w 1970 r. Malejący, ale jeszcze w miarę wysoki przyrost naturalny oraz dodatnie saldo migracyjne, były przyczyną wzrostu zaludnienia kraju. Liczba ludności w Łotewskiej SRS, między 1959 a 1970 rokiem, wzrosła z 2093,5 tys. do 2364,1 tys. czyli o 270,6 tys. Zrealizowany spis wykazał w 1970 r. następujący skład narodowościowy kraju (*Naselenie*, 1988 s. 105):

Łotysze	1341,8 tys. czyli	56,8%	ogółu ludności
Rosjanie	704,6 tys. czyli	29,8%	ogółu ludności
Białorusini	94,9 tys. czyli	4,0%	ogółu ludności
Polacy	63,0 tys. czyli	2,7%	ogółu ludności
Ukraińcy	53,5 tys. czyli	2,3%	ogółu ludności
Litwini	40,6 tys. czyli	1,7%	ogółu ludności
Żydzi	36,7 tys. czyli	1,6%	ogółu ludności
Estończycy	4,3 tys. czyli	0,2%	ogółu ludności
Inne narodowości	24,3 tys. czyli	0,9%	ogółu ludności
Ogółem	2364,1 tys. czyli	100,0%	ogółu ludności

W okresie międzypisowym (1959 - 1970) udział ludności łotewskiej obniżył się z 62,0% do 56,8% czyli o 5,2 punktu procentowego. Trendy były wyraźne i zmierzały do obniżenia pozycji ludności łotewskiej i zwiększenia się udziału ludności napływowej.

Równocześnie ze wzrostem liczby ludności rosyjskiej zachodził proces zwiększania się liczby ludności ukraińskiej i białoruskiej. Łącznie na te trzy grupy narodowościowe, posługujące się zazwyczaj językiem rosyjskim, przypadło już 36,1% ogółu ludności. Liczba ludności polskiej nieznacznie wzrosła. Liczebność Żydów natomiast ustabilizowała się na takim samym poziomie. Spis wykazał też niewielką liczbę ludności niemieckiej (5,4 tys.). Byli to przede wszystkim Niemcy, którzy napłynęli z Syberii i Kazachstanu.

Kolejny spis sowiecki odbył się w 1979 r. Wykazał on na terytorium Łotewskiej SRS - 2502,8 tys. mieszkańców. W stosunku do poprzedniego spisu odnotowano przyrost rzeczywisty w wysokości 138,7 tys. Wzrost ludności kraju, w porównaniu z poprzednią dekadą, uległ pewnemu zahamowaniu. Tym niemniej nadal był znaczny. Uzyskane przez spis dane statystyczne odniesione do struktury narodowościowej wykazały, że występujące do 1970 r. trendy przemian narodowościowych uległy ugruntowaniu i jeszcze większemu wzmocnieniu. Ilustruje to zamieszczone poniżej zestawienie przedstawiające liczebność poszczególnych narodowości w 1979 r., w wymiarze bezwzględny i procentowy (*Naselenie*, 1988 s. 105):

Łotysze	1344,1 tys.	czyli 53,7%	ogółu ludności
Rosjanie	821,5 tys.	czyli 32,8%	ogółu ludności
Białorusini	111,5 tys.	czyli 4,5%	ogółu ludności
Ukraińcy	66,7 tys.	czyli 2,7%	ogółu ludności
Polacy	62,7 tys.	czyli 2,5%	ogółu ludności
Litwini	37,8 tys.	czyli 1,5%	ogółu ludności
Żydzi	28,3 tys.	czyli 1,1%	ogółu ludności
Estończycy	3,7 tys.	czyli 0,1%	ogółu ludności
Inne narodowości	26,5 tys.	czyli 1,1%	ogółu ludności
Ogółem	2502,8 tys.	czyli 100,0%	ogółu ludności

Jak widać z zestawienia liczba ludności narodowości łotewskiej była ustabilizowana na zbliżonym poziomie. W tym samym czasie (1959-1970) liczebność Rosjan zwiększyła się z 704,6 tys. do 821,5 tys. Udział tej ludności wzrósł zatem z 29,8% do 32,8% czyli o 3,0 punkty procentowe. Podobnie szybko wzrastała ludność białoruska i ukraińska. Łącznie do przedstawicieli tych trzech grup narodowościowych należało w 1979 r. około 1,0 mln osób. Tego typu proporcje wielkościowe, między ludnością łotewską a niełotewską, wskazywały na zbliżające się niebezpieczeństwo i możliwość powstania sytuacji, w której Łotwa stanie się krajem zatracającym swoje łotewskie oblicze narodowościowe.

Ostatni spis ludności w Związku Sowieckim odbył się w 1989 r. Został on zrealizowany w przeddzień rozpadu ZSRR i pokazuje sytuację istniejącą przed wielkimi wydarzeniami, które przyniosły koniec okupacji sowieckiej i powstanie niepodległej Łotwy. W celu przeanalizowania stanu demograficzno - narodowościowego istniejącego w 1989 r. oraz ukazania skali przemian zachodzących w okresie powojennym, należy zestawić dane statystyczne, np. dwóch przekrojów czasowych (1959 i 1989). Okres trzydziestu lat jest na tyle długi, że istnieje możliwość określenia dynamiki zmian i konsekwencji przemian narodowościowych. Zagadnienie to zaprezentowano w tabeli. 13.

W rozpatrywanym okresie liczba ludności łotewskiej nieznacznie się zwiększyła (89,9 tys.). W tym samym czasie liczba Rosjan powiększyła się o 349,0 tys. Doprowadziło to do wzrostu udziału ludności rosyjskiej z 26,6% do 34,0%. Równocześnie nastąpił ubytek procentowy ludności łotewskiej z 62,0% do 52,0%. W żadnym z krajów bałtyckich nie było tak szybkich zmian proporcji wielkościowych między ludnością miejscową a napływową ludnością rosyjską. W końcu lat osiemdziesiątych Łotysze zaledwie przekraczali połowę zaludnienia kraju. Rosjanie łącznie z Białorusinami i Ukraińcami stanowili 42,0% ogółu ludności Łotewskiej SSR. Przy zachowaniu ukształtowanych tendencji przemian zaistniała realna groźba utraty przez Łotyszy przewagi liczebnej i stania się mniejszością we własnym kraju. Oceniając zaistniałą sytuację trzeba stwierdzić, że oderwanie się od wspólnoty politycznej z Rosją oraz odzyskanie suwerenności przyszło w ostatnim momencie. Można sądzić, że zachowanie politycznego *status quo* przy utrzymujących się trendach przeobrażeń musiałoby doprowadzić w ciągu kilkudziesięciu lat do katastrofy narodowej. Sowietyzacja kraju pozbawionego niepodległości prowadziła do rusyfikacji kraju. Proces ten nie wynikał z

rusyfikacji świadomościowej Łotyszów lecz ze zmian demograficznych, wynikających ze stopniowego zwiększania się liczby ludności nietotewskiej. Jednocześnie z przemianami narodowościowymi zachodziły zmiany językowe. W stałej konfrontacji między językiem łotewskim i rosyjskim ten drugi zyskiwał na coraz większym znaczeniu. Wynikało to z prowadzenia odpowiedniej, odgórnego polityki, zmierzającej do zastąpienia języków republikańskich wspólnym językiem ogólnozwiązkowym. Działo się to przy teoretycznym równouprawnieniu wszystkich języków. Istniało rozwinięte szkolnictwo w języku łotewskim. Nikt nie był dyskryminowany za posługiwanie się językiem łotewskim. Tym niemniej realne warunki doprowadziły do sytuacji, w której język łotewski coraz bardziej był zastępowany językiem rosyjskim i bez znajomości języka rosyjskiego jakikolwiek awans społeczny był niemożliwy.

Tabela 13. Przemiany narodowościowe w Łotewskiej SRS między 1959 a 1989 r.

l.p.	Narodowości	Liczba ludności (w tys.)		Odsetek ludności		Różnica 1959-1989	
		1959	1989	1959	1989	w tys.	w punktach procentowych
1.	Łotysze	1297,9	1387,8	62,0	52,0	+ 89,9	- 10,0
2.	Rosjanie	556,5	905,5	26,6	34,0	+ 349,0	+ 7,4
3.	Białorusini	61,6	119,7	2,9	4,5	+58,1	+ 1,6
4.	Polacy	59,8	60,4	2,9	2,3	+ 0,6	- 0,6
5.	Ukraińcy	29,4	92,1	1,4	3,5	+ 62,7	+ 2,1
6.	Litwini	32,4	34,6	1,5	1,3	+ 2,2	- 0,2
7.	Żydzi	36,6	22,9	1,7	0,9	- 13,7	- 0,8
8.	Niemcy	1,6	3,8	0,1	0,1	+ 2,2	0,0
9.	Estonczycy	4,6	3,3	0,2	0,1	- 1,3	- 0,1
10.	Inne narodowości	13,1	36,5	0,7	1,3	+ 23,4	+ 0,6
Ogółem:		2093,5	2666,6	100,0	100,0	+ 573,1	0,0

Źródło: *Narodnoe Chazajstvo Łatvinskoj SSR*, Riga, 1972, s.18.

Nacjonalnyj sostav naselenija SSSR, Moskwa, 1991, s. 124.

Z tego względu przedstawienie statystyki, nie tylko narodowościowej ale również i językowej, umożliwia bardziej wszechstronnie spojrzenie na obraz kraju w ostatnich latach istnienia ZSRS (tab. 14).

Republika Łotewska była w 1989 r. krajem dwujęzycznym. Język łotewski, jako swój język ojczysty, zadeklarowało 52,0% obywateli kraju (wśród nich 97,5% byli to Łotysze, zaś 42,1% przyznało się do języka rosyjskiego (wśród nich 79,7% stanowili Rosjanie). W sumie do jednego z tych dwóch języków przyznało się 94,1% mieszkańców kraju. Dane statystyczne wykazały, że Łotysze nie podlegali językowej rusyfikacji. Podobnie Rosjanie nie ulegali łotywizacji. Jedynie 1,1% Rosjan uznało jako swój język rodzimy, język łotewski. Analogicznie zaledwie 2,6% Łotyszy uległo pełnej językowej rusyfikacji. Wynika z tego, że dwie te społeczności żyły w dużej izolacji od siebie. Przypuszczalnie, jedynie istnienie

małżeństw mieszanych rosyjsko - łotewskich przynosiło trudne konsekwencje dla dzieci, które stawały często przed niełatwym wyborem języka, a następnie narodowości. Naród łotewski, pomimo trudnej sytuacji językowej, nie ulegał rusyfikacji. W rezultacie jedynie zmian w potencjale demograficznym między społecznością łotewską a niełotewską, coraz więcej mieszkańców kraju używało języka rosyjskiego. Przedstawiciele innych narodów np. Ukraińcy, Białorusini, Polacy i Żydzi żyjąc w Łotwie ulegali przeważnie rusyfikacji, a nie łotywizacji. Na przykład zaledwie 2,5% Białorusinów, 2,2% Żydów oraz 14,7% Polaków zadeklarowało język łotewski jako swój język rodzimy. Świadczy to o mniejszej użyteczności języka łotewskiego w porównaniu z językiem rosyjskim. Zestawienie sytuacji językowej istniejącej w 1959, a następnie w 1989 r. mówi o dynamice zmian lingwistycznych w kraju. W pierwszym powojennym spisie język łotewski zadeklarowało - 1305,1 tys. mieszkańców, zaś rosyjski - 656,9 tys. Po trzydziestu latach język łotewski, jako swój język ojczysty, uznało -1385,6 tys., zaś rosyjski 1122,1 tys. mieszkańców. Oblicze językowe kraju uległo stopniowej zmianie. Proces ten był zróżnicowany w układzie regionalnym. Wielkie miasta stawały się coraz bardziej rosyjskojęzyczne. W celu pokazania skali ekspansji języka rosyjskiego należy przedstawić sytuację lingwistyczną stołecznego miasta Rygi w 1989 r. i dokonać porównania ze stanem istniejącym w 1959 r. Według ostatniego spisu sowieckiego w Rydze liczącej 910,5 tys. mieszkańców zadeklarowało język łotewski jako swój własny - rodzimy 326,7 tys. osób, natomiast do języka rosyjskiego przyznało się - 526,6 tys. mieszkańców. Różnica między obu populacjami wynosi, na korzyść ludności rosyjskojęzycznej, 200,0 tys. osób. Przedstawiciele innych grup etnicznych, nie należących ani do narodowości rosyjskiej, ani łotewskiej, było łącznie w Rydze 148,1 tys. Wśród nich jedynie 6,0 tys. osób podało język łotewski, zaś 85,4 tys. uznało język rosyjski jako swój język ojczysty. Nawet pewna grupa Łotyszy w liczbie 13,4 tys., mieszkających w swej własnej stolicy, zadeklarowała język rosyjski. W spisie przeprowadzonym w Rydze 30 lat wcześniej proporcje między ludnością łotewskojęzyczną i rosyjskojęzyczną były jeszcze wyrównane (do języka łotewskiego przyznało się 272,2 tys. osób). Dane te dowodzą o szybko postępującym procesie rusyfikacji stolicy Łotewskiej SRS. Dla narodu łotewskiego było to świadectwem zbliżającej się katastrofy. Stolica kraju stawała się miastem, w którym język okupantów stawał się językiem dominującym. Na terenach wiejskich natomiast oraz w mniejszych miastach nadal przetrwał język łotewski. W celu rozpatrzenia istniejących dysproporcji terytorialnych w ujęciu regionalnym przedstawiono w tabeli potencjał demograficzny poszczególnych narodowości zamieszkujących Łotwę w przekroju podstawowych jednostek rejonowych (tab. 15, ryc.8)

Tabela 14. Struktura narodowościowo - językowa ludności Łotewskiej SRS w 1989 r.

Lp.	Narodowości	Liczba ludności w tys.	w tym używa jako języka ojczystego			
			Język swojej narodowości	język innej narodowości		
				łotewski	rosyjski	inny
1.	Łotysze	1387,8	1351,2	-	35,8	0,8
2.	Rosjanie	905,5	894,3	10,4	-	0,8
3.	Białorusini	119,7	38,5	3,0	77,5	0,7
4.	Ukraińcy	92,1	45,6	0,8	45,5	0,2
5.	Polacy	60,4	16,5	8,9	32,7	2,3
6.	Litwini	34,6	22,1	8,2	4,1	0,2
7.	Żydzi	22,9	5,2	0,5	17,1	0,1
8.	Estończycy	3,3	1,7	0,8	0,8	0,0
9.	Inne narodowości	40,3	22,9	1,8	14,3	1,3
	Ogółem:	2666,6	2398,0	34,4	227,8	6,4

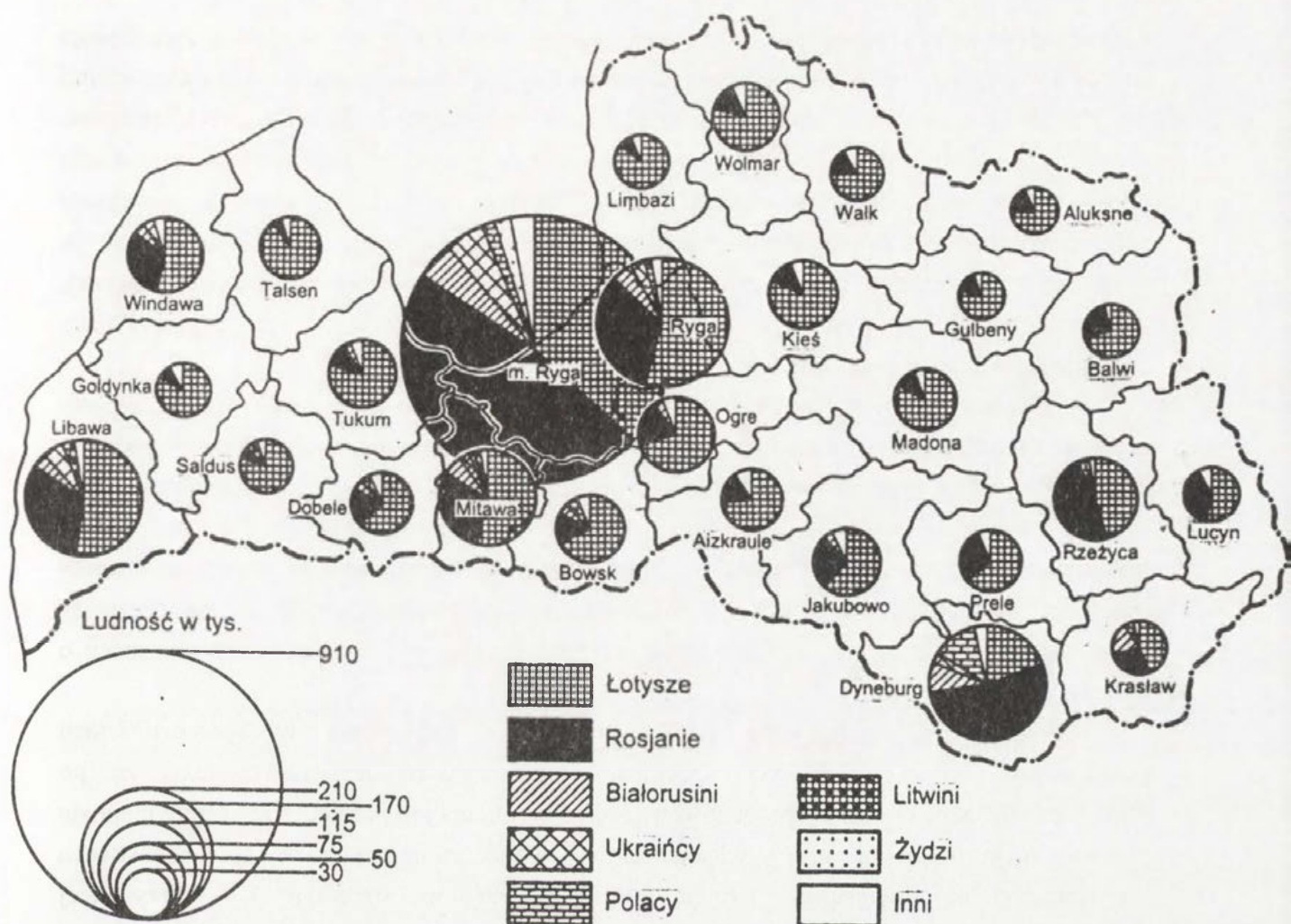
Źródło: *Nacjonalnyj sostav naselenija SSSR*, Moskwa, 1991, s.124.

Tabela 15. Struktura narodowościowa Łotewskiej SRS w 1989 r. według rejonów

Lp.	Nazwa rejonu		Liczba ludności w tys.	N A R O D O W O Ś C I															
	Łotewska	Polska		Łotysze		Rosjanie		Białorusini		Ukraińcy		Polacy		Litwini		Żydzi		Inni	
				w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1.	m. Riga	m. Ryga	910,5	331,9	36,5	430,6	47,3	43,6	4,8	43,6	4,8	16,7	1,8	7,0	0,8	18,8	2,0	18,3	2,0
2.	Aizkrukle	Auzkraule	44,5	32,8	73,7	7,4	16,6	1,2	2,8	0,7	1,6	0,6	1,3	1,3	2,9	0,0	0,0	0,5	1,1
3.	Aluksbe	Aluksne	28,9	21,7	75,0	5,3	18,2	0,3	0,9	0,8	2,6	0,1	0,3	0,1	0,2	0,0	0,0	0,6	2,8
4.	Balvi	Balwi	33,9	24,4	71,8	8,3	24,5	0,3	0,8	0,4	1,3	0,1	0,3	0,0	0,1	0,0	0,0	0,4	1,2
5.	Bauska	Bowsk	55,9	38,2	68,4	8,0	14,3	2,6	4,7	1,8	3,1	0,8	1,5	3,6	6,3	0,0	0,0	0,9	1,7
6.	Cesis	Kieś	64,3	52,3	81,3	8,3	12,8	1,3	2,0	0,9	1,4	0,7	1,1	0,3	0,9	0,1	0,2	0,4	0,7
7.	Daugavpils*	Dyneburg	172,0	33,1	19,2	92,0	53,5	14,7	8,5	4,8	2,8	21,6	12,6	1,9	1,1	1,4	0,8	2,5	1,5
8.	Dobele	Dobele	44,4	28,3	63,7	8,3	18,7	2,5	5,6	1,6	3,6	0,8	1,7	2,1	4,9	0,0	0,0	0,8	1,8
9.	Gulbene	Gulbeny	29,9	23,9	79,8	4,6	15,5	0,4	1,4	0,4	1,4	0,2	0,7	0,1	0,4	0,0	0,0	0,3	0,8
10.	Jekabpils	Jakubowo	61,0	37,6	61,6	16,6	27,1	2,2	3,6	1,4	2,2	1,3	2,1	1,0	1,6	0,2	0,4	0,7	1,2
11.	Jelgava*	Mitawa	113,2	60,7	53,6	34,0	30,0	7,6	6,7	3,9	3,5	2,2	1,9	2,2	1,9	0,3	0,3	2,3	2,1
12.	Krāslava	Krasław	41,5	17,9	43,2	11,4	27,4	8,3	20,1	0,7	1,6	2,5	6,0	0,2	0,4	0,1	0,3	0,4	1,0
13.	Kuldīga	Goldynka	41,0	34,6	84,4	3,2	8,0	0,6	1,4	1,0	2,4	0,2	0,6	0,8	1,8	0,0	0,0	0,6	1,4
14.	Liepāja*	Libawa	168,8	87,4	51,8	54,3	32,2	6,6	3,9	10,0	5,9	1,6	1,0	5,9	3,5	0,4	0,2	2,6	1,5
15.	Limbazi	Limbazi	41,1	35,2	85,4	3,3	8,0	0,6	1,5	0,7	1,8	0,3	0,8	0,3	0,6	0,0	0,0	0,7	1,9
16.	Ludza	Lucyn	42,5	22,8	53,4	16,3	38,4	1,8	4,3	0,7	1,6	0,4	0,9	0,1	0,3	0,1	0,3	0,3	0,8
17.	Madona	Madona	49,5	40,7	82,3	6,2	12,4	0,9	1,7	0,7	1,4	0,4	0,9	0,2	0,4	0,0	0,0	0,4	0,9
18.	Ogre	Ogre	65,8	46,4	70,5	13,2	20,1	2,5	3,7	1,5	2,2	1,0	1,5	0,5	0,8	0,1	0,2	0,6	1,0
19.	Preiļi	Prele	46,0	29,2	63,5	13,7	29,9	0,8	2,1	0,5	1,2	0,9	1,9	0,2	0,4	0,0	0,0	0,7	1,0
20.	Rēzekne*	Rzeżyca	85,9	38,9	45,3	41,5	48,3	1,6	1,9	1,1	1,3	1,8	2,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,6	0,7
21.	Rīga	Ryga	211,5	114,4	54,1	69,9	33,1	10,5	5,0	7,1	3,4	3,4	1,6	2,0	0,9	0,9	0,4	3,3	1,5
22.	Saldus	Saldus	39,5	31,8	80,7	2,8	7,0	0,7	1,9	0,7	1,7	0,3	0,7	2,8	7,1	0,0	0,0	0,4	0,9
23.	Talsi	Talsen	50,0	44,9	89,8	2,5	5,0	0,6	1,2	0,5	1,0	0,4	0,7	0,3	0,6	0,0	0,0	0,8	1,7
24.	Tukums	Tukum	58,6	46,3	79,0	7,1	12,1	1,7	2,9	1,3	2,3	0,6	1,0	0,6	1,1	0,1	0,2	0,9	1,4
25.	Valka	Wałk	37,4	27,8	74,3	6,5	17,4	1,0	2,6	0,7	2,0	0,3	0,9	0,2	0,5	0,0	0,0	0,9	2,3
26.	Valmiera	Wolmar	62,7	49,3	78,5	9,0	14,3	1,6	2,6	1,1	1,8	0,6	0,9	0,3	0,5	0,1	0,2	0,7	1,2
27.	Ventspils*	Windawa	66,3	35,3	53,2	21,2	32,0	3,2	4,8	3,5	5,3	0,6	0,9	0,4	0,6	0,1	0,2	2,0	3,0
Ogółem:			2666,6	1387,8	52,0	905,5	34,0	119,7	4,5	92,1	3,5	60,4	2,3	34,6	1,3	22,9	0,9	43,6	1,5

Zródło: *Statistiku datu Krajums, 1989 gada tautas skaitisanas rezultati Lativja*, Rīga, 1995, s. 105.

Miasta rejonowe włączone do rejonów. Miasto Jurmala (Jurmala) włączone do rejonu Rygi.

Ryc. 8. Struktura narodowościowa ludności Łotewskiej SRS w 1989 r. wg rejonów
Ethnic structure of population in the Latvian Republic of the USSR in 1989 by districts

Sytuacja narodowościowa na szeroko ujętej prowincji łotewskiej nie była tak dramatyczna jak w stolicy i w największych miastach. Stopniowy napływ migrantów z Rosyjskiej SRS nie był jeszcze w stanie zmienić charakteru etnicznego kraju. Łotysze obejmowali w 15 rejonach co najmniej 2/3 ogółu ludności. W dalszych 7 rejonach przekraczali graniczną barierę połowy całkowitego zaludnienia. Jedynie w rejonach położonych w Łatgalii oraz w tych rejonach, w których skupione były największe ośrodki miejskie kraju udział ludności łotewskiej był stosunkowo niski. Tym niemniej sytuacja była - dużo mniej korzystna niż w 1959 r. We wszystkich rejonach kraju ze spisu na spis ulegał powiększeniu odsetek ludności rosyjskiej. Odliczając stołeczną Rygę, w siedmiu rejonach udział ludności rosyjskiej przekraczał pułap 30 procent. Nie wnikając w głębszą interpretację przedstawionych w zestawieniu wielkości liczb absolutnych i wysokości poszczególnych wskaźników, należy stwierdzić, że w momencie odzyskania niepodległości, na terytorium objętym granicami Republiki Łotewskiej znajdowała się bardzo liczna rzesza osób narodowości rosyjskiej, zazwyczaj nie znająca języka łotewskiego, wrogo nastawiona do

niepodległościowych aspiracji narodu łotewskiego. Koncentrując uwagę na liczebności ludności rosyjskiej, nie można pominąć przy ocenie sytuacji narodowościowej przedstawicieli innych narodowości "sowieckich", w tym przede wszystkim Białorusinów i Ukraińców. Stanowią oni wraz z Rosjanami tzw. grupę ludności rosyjskojęzycznej, która po odzyskaniu przez Łotwę niepodległości znalazła się w trudnej sytuacji życiowej i zazwyczaj solidaryzowała się z mieszkańcami narodowości rosyjskiej. Mniejszość polska, żyjąca w zasadzie w warunkach uniemożliwiających utrzymanie swojej odrębności etnicznej, zachowała w okresie powojennym swój ilościowy stan posiadania. Tradycyjnie Polacy skupiają się w Rydze oraz południowej Łatgalii.

Rozpatrując zmiany w okresie powojennym operowano skalą kraju lub przekrojem rejonowym. Stanowiło to pewne uproszczenie. Analiza według mniejszych jednostek podziału administracyjnego przeprowadzona dla całego kraju dałaby możliwość wnikliwszej oceny sytuacji narodowościowej. Z posiadanej dokumentacji statystycznej wynika, że procesy przeobrażeń etnicznych miały charakter przestrzennie spolaryzowany. Najsilniejsze procesy przemian występowały w ośrodkach miejskich, a następnie rozszerzały się na pozostały obszar kraju. Kurczyły się terytoria homogeniczne narodowościowo na rzecz obszarów o obliczu polietnicznym.

Postawy nacjonalistyczne najwyraźniej się uwidaczniają w społecznościach polietnicznych. Przez niektórych specjalistów formułowana jest nawet teza, że po przekroczeniu pewnej bariery procentowej (często wymienia się granicę 10 %) ujawniają się postawy braku tolerancji grupy większościowej wobec mniejszości. W społeczeństwach niejednorodnych narodowościowo istnieją mocno zakorzenione stereotypy i w sprzyjającej chwili może pojawić się wrogość wobec sąsiadów innej narodowości, używającej odmiennego języka i wyznającego inny światopogląd religijny. Z tego względu wydzielenie obszarów o zróżnicowanym składzie narodowościowym ma istotne znaczenie nie tylko poznawcze, ale i polityczne. Obszary polietniczne mogą stać się miejscami potencjalnych zadrażeń, a nawet konfliktów narodowościowych. Nie budzi wątpliwości fakt, że największe miasta na Łotwie stanowią punkty zapalne, ponieważ istnieje tu bezpośrednio zetknięcie zbiorowisk ludności łotewskiej i rosyjskiej. Nie trzeba tu uzasadniać, że ostatnie sześćdziesiąt lat stworzyło między obu grupami etnicznymi barierę obcości, niechęci, a często i nienawiści.

Poza ośrodkami miejskimi jedynie tereny wiejskie położone w południowej i wschodniej Łatgalii mają charakter polinarodowościowy. Nie występuje tu jednak pełna analogia. Ośrodki miejskie na Łotwie grupują w dużym stopniu ludność napływową. Natomiast w południowej i wschodniej Łatgalii tradycyjnie mieszkali obok siebie, po sąsiedzku Łotysze, Rosjanie, Białorusini i Polacy. Pomimo, że na tym terenie nie występowały większe konflikty narodowościowe, to jednak uzewnętrzniały się często postawy antagonistyczne i rozpatrzenie sytuacji na tym obszarze jest dość istotne. W celu pokazania złożoności istniejących stosunków narodowościowych na obszarze Łatgalii zostanie przedstawiony w sposób szczegółowy skład narodowościowy południowej jej części znajdującej się w granicach dwóch rejonów, a mianowicie Dyneburga (Daugavpils) i

Kresławia (Kraslava). Są to rejony położone bezpośrednio przy granicy z Litwą i Białorusią. Bezpośrednio po I wojnie światowej obszarami tymi były zainteresowane Polska, Litwa, Łotwa i Białoruska SRS. Skład narodowościowy tych dwóch rejonów został przedstawiony w przekroju pojedynczych jednostek gminnych. Pod względem powierzchniowym ówczesne łotewskie gminy (wiejskie sowiety) są niewielkie. Daje to możliwość umiejscowienia geograficznego poszczególnych grup narodowościowych (ryc.8). W następnej tabeli zaprezentowano strukturę narodowościową rejonu Dyneburga (Daugavpils) w przekroju gminnym (tab. 16, ryc. 9).

Na terenach wiejskich rejonu Dyneburga (Daugavpils) skupiało się w 1959 r. - 42,3 tys. mieszkańców. Było wśród nich, w ujęciu procentowym, Rosjan - 41,5%, Łotyszy - 35,2%, Polaków - 11,1%, Białorusinów - 7,3% oraz przedstawiciele innych narodowości - 4,9%. Ta wartość średnia dla całego rejonu była wypadkową bardzo zróżnicowanej sytuacji narodowościowej w poszczególnych 24 gminach wiejskich, na które dzielił się rejon Dyneburga (Daugavpils). Jedynie w czterech gminach dominowała, w sposób absolutny, ludność łotewska, obejmując ponad 80,0% ogółu ludności, zaś w siedemnastu gminach nie dochodziła do połowy ogólnego zaludnienia. Ponadto warto zauważyć, że w rejonie tym były cztery gminy gdzie Łotysze stanowili poniżej 10,0% ogółu ludności. Z kolei w większości gmin ludność narodowości rosyjskiej stanowiła od 1/3 do 2/3 zamieszkującej ludności. Ogólnie można stwierdzić, że w 13 gminach przeważali liczebnie Łotysze i w tylu samo gminach Rosjanie. Nie wnikając w szczegółową analizę sytuacji w pojedynczych gminach warto skoncentrować uwagę na tych gminach, gdzie skupia się ludność deklarująca narodowość polską. Dotychczasowa wiedza o liczebności i rozmieszczeniu ludności polskiej w Łatgali jest dość fragmentaryczna i jest konstruowana jedynie na podstawie opracowań pisanych w okresie międzywojennym. Z zaprezentowanych danych statystycznych zamieszczonych w tabeli wynika, że pomimo wyjątkowo trudnej sytuacji ludność polska na wsi łatgalskiej ocalała. Polacy nie są tak liczni jak przed wojną, tym niemniej w 11 gminach rejonu Dyneburga (Daugavpils) istnieje znaczna mniejszość polska (powyżej 10,0% ogółu ludności). Najwięcej Polaków jest w gminie Swenten (Sventes) - 32,2%, Demmen (Demenes) - 29,4%, Medum (Medumu) - 24,6% oraz Łankiesy (Laukezes) - 24,2%.

Tabela 16. Struktura narodowościowa ludności obszarów wiejskich rejonu Dyneburga w 1989 r.

Lp.	Nazwa gminy		Liczba ludności	Odsetek procentowy ludności					
	łotewska	polska*		Łotysze	Rosjanie	Białorusini	Polacy	Litwini	Inni
1.	Ambelu	Ambelmujza	974	56,5	37,9	1,8	1,5	0,1	2,2
2.	Bebrenes	Bebra	1669	80,3	12,3	2,1	2,0	1,4	1,9
3.	Bikernieku	Bikierniki	1067	7,2	81,5	4,8	2,7	0,3	3,5
4.	Demenes	Demmen	1471	12,9	39,3	14,5	29,4	0,8	3,1
5.	Dubnas	Dubno	1106	48,6	38,5	4,0	4,0	0,4	4,5
6.	Dvietes	Dweta	816	86,5	6,5	0,9	2,3	1,3	2,5
7.	Eglaines	Jelówka	1349	43,8	40,9	3,6	3,5	5,3	3,3
8.	Kalkunes	Kalkuny	2669	16,7	51,2	9,4	17,6	2,9	2,2
9.	Kalupes	Kałup	2091	51,1	37,5	1,9	2,9	0,3	6,3
10.	Laukezes	Łankiesy	1640	8,2	52,8	10,1	24,2	3,0	1,7
11.	Lidumnieku	Lidumniek	808	7,8	56,3	14,9	18,0	0,1	2,9
12.	Liksna	Liksna	1410	80,5	10,7	4,7	2,8	0,1	1,2
13.	Malinovas	Malinówka	1197	17,3	65,8	6,7	3,7	0,8	5,7
14.	Medumu	Medum	1523	10,9	46,3	6,7	24,6	7,4	4,1
15.	Naujenes	Józefów	7077	22,8	54,2	7,9	8,2	0,7	6,2
16.	Nicgales	Nicgal	1284	54,5	29,5	5,3	3,2	0,8	6,7
17.	Piliskaines	Szłosberg	1311	68,3	11,5	5,1	11,1	3,1	0,9
18.	Salienas	Sałonaje	1011	13,8	49,6	10,9	22,0	0,6	3,1
19.	Skrudalienas	Skrudelino	1881	7,0	58,1	14,8	17,2	0,8	2,1
20.	Sventes	Swenten	1511	19,9	35,2	9,1	32,2	1,7	1,9
21.	Sederes	Schodem	1696	47,0	33,9	4,4	9,3	3,7	1,7
22.	Taboras	Tabor	1215	11,7	49,2	16,5	19,8	0,4	2,4
23.	Vaboles	Wabol	1101	86,8	7,7	1,5	1,3	0,3	2,4
24.	Vecsalienas	Stare Sołonoje	909	14,6	48,2	16,3	17,6	0,4	2,9
25.	Visku	Wyszki	3147	48,3	39,7	5,2	4,2	0,4	2,2
26.	Subates	Subocz	401	87,9	11,2	2,9	-	6,4	1,6
Ogółem			42334	35,2	41,5	7,3	11,1	1,5	3,4

Źródło: *Statistiku datu Krajums, 1989 gada tautas skaitisanas rezulteti Latvija*, Riga 1992 s. 285.

*Odpowiedniki nazw polskich zostały określone na podstawie oryginalnych polskich map topograficznych wydawanych w okresie międzywojennym. Ze względu na wyraźny fakt, że niektóre z nazw brzmią sztucznie, nie są zgodne z duchem języka polskiego, przypuszczalnie miały miejsce błędy lub zniekształcenia wywołane istnieniem równorzędnych odpowiedników w języku łotewskim, niemieckim, litewskim lub białoruskim. Autor nie był w stanie tego zweryfikować. Ta uwaga dotyczy nie tylko tej tabeli.

Podobnie złożoną strukturą narodowościową cechuje się rejon krasławski (Kraslava), położony na wschód od (Dyneburga) bezpośrednio przy granicy z Białorusią (tab. 17).

W rejonie krasławskim (Kraslava) zamieszkiwało w 1989 r. - 41,5 tys., w tym na obszarach wiejskich ponad 25,5 tys. osób. Podobnie jest w rejonie dyneburskim (Daugavpils) występowała tu mozaika gmin o przewadze ludności łotewskiej, względnie rosyjskiej, czy też białoruskiej. Można sądzić, że prawie wszystkie wsie były narodowościowo niejednolite. W rejonie tym ludność słowiańska (Rosjanie, Białorusini, Polacy) nieznacznie przeważała nad ludnością łotewską. Każda z 24 gmin miała swoją odrębną specyfikę narodowościową. Obok gmin o przewadze ludności łotewskiej lub rosyjskiej, we wschodniej części rejonu znajdowało się kilka gmin zdominowanych przez ludność białoruską. O zróżnicowanym charakterze etnicznym analizowanego terytorium świadczą następujące dysproporcje procentowe. Udział ludności łotewskiej zawarty był w granicach od 91,9% w gminie Aula (Aulejas) do 8,7% w gminie Indra (Indras); procentowy odsetek Rosjan od 5,2% do 53,2% , zaś Białorusinów od 1,5% do 63,7% . W stosunku do rejonu dyneburskiego w rozpatrywanym rejonie Polaków było już znacznie mniej. Jedynie w Kaplawie (Kaplavas) ludność polska stanowiła blisko 25,0% ogólnego zaludnienia gminy. W obu omawianych rejonach południowej Łatgalii, na terenach wiejskich podało narodowość polską 5925 osób. Było to znacznie mniej niż wykazywały na tym obszarze przedwojenne spisy łotewskie. Dokonanie analizy porównawczej jest bardzo trudne, gdyż w międzyczasie uległy zmianie granice administracyjne. Należy zadać sobie pytanie czy oficjalne dane spisowe mogą być traktowane jako wiarygodne. Można założyć, że warunki nie sprzyjały w pełni obiektywizacji spisu. Podanie narodowości polskiej wymagało odwagi i determinacji. Ludność polska była poddawana celowej rusyfikacji i łotywizacji. Z drugiej strony występowały naturalne tendencje do asymilacji, głównie wywołane mieszanymi małżeństwami. O stopniowym zaniku ludności polskiej świadczą dane narodowościowe określone dla gmin rejonu lucyńskiego (Ludza) oraz rzeżyckiego (Rezekne). W obu tych rejonach, jeszcze w okresie międzywojennym istniały liczne wsie polskie. Sowiecki spis z 1989 r. ujawnił tam już bardzo niewielką liczbę ludności polskiej.

Przeprowadzona, na podstawie spisu ludności z 1989 r., analiza narodowościowo - językowa ludności Ziemi Łotewskiej jest bardzo ważna, gdyż pokazuje sytuację w okresie zbliżającego się przełomu politycznego. Daje nam obraz istniejącego stanu w przeddzień rozpadu Związku Sowieckiego. Bezpośrednio po zrealizowanym spisie dokonały się olbrzymie przeobrażenia polityczne, ekonomiczne i społeczne. Definitywnie zakończyła się długoletnia okupacja sowiecka.²¹

²¹ Bezpośrednio po dojściu M. Gorbaczowa do władzy powstał w 1988 r. Front Ludowy Łotwy, który unieważnił pakt sowiecko - niemiecki z roku 1939. Po wygranych przez Front Ludowy Łotwy wyborach w kwietniu 1990 r. nowy parlament ogłosił 5 V 1990 r. niepodległość i usunął z nazwy państwa określenie sowiecka i socjalistyczna. Niepodległość Łotwy została uznana przez większość państw świata między lipcem a wrześniem 1991 r.

Tabela 17. Struktura narodowościowa ludności obszarów wiejskich rejonu Krasław w 1989 r.

Lp.	Nazwa gminy		Liczba ludności	Odsetek procentowy ludności					
	łotewska	polska		Łotyże	Rosjanie	Białorusini	Polacy	Litwini	Inni
1.	Andrupenes	Andrepno	1705	51,7	32,8	9,4	4,5	0,4	1,2
2.	Andzeliu	Andzele	821	41,6	49,9	4,7	3,0	0,3	0,5
3.	Asunes	Osuń	743	55,9	21,4	14,2	3,7	0,1	4,7
4.	Aulejas	Aula	922	91,9	5,2	1,5	0,4	0,1	0,9
5.	Berzinu	Bierziny	838	53,5	21,1	19,2	2,2	0,7	3,3
6.	Dagdas	Dagda	932	56,7	29,4	9,4	2,1	0,3	2,1
7.	Ezernieku	Bukmujža	1475	45,2	40,4	6,9	3,0	0,2	4,3
8.	Graveru	Grawery	850	33,8	49,9	11,1	1,6	0,6	3,0
9.	Indras	Indra	1879	8,7	16,0	61,7	6,5	0,3	6,8
10.	Izvaltas	Uzwałd	1014	77,1	17,3	2,2	1,3	-	2,1
11.	Kalniesu	Szterenberģ	1178	24,6	16,6	44,2	9,2	1,5	3,9
12.	Kaplavas	Kaplawa	937	17,2	27,1	27,6	24,6	0,3	3,2
13.	Kastulias	Kastulia	1352	29,3	53,2	13,1	2,7	0,2	1,5
14.	Kombulu	Kombul	1252	66,7	20,8	5,8	1,9	0,2	4,6
15.	Konstantinovas	Konstantynów	959	52,7	30,6	9,3	4,8	0,2	2,4
16.	Kraslavas	Krasław	617	52,2	17,5	18,4	9,3	0,3	2,3
17.	Kepovas	Kepowa	490	57,1	16,6	15,6	5,1	0,6	5,0
18.	Piedrujas	Przydrujsk	825	11,5	14,9	63,7	8,0	0,4	1,5
19.	Robeznieku	Pustyń	1280	18,4	14,1	54,9	5,7	0,1	6,8
20.	Skaistas	Skajsty	1028	74,2	8,8	14,0	2,0	0,1	0,9
21.	Svarinu	Swaryny	714	50,9	24,0	16,8	3,5	0,8	4,0
22.	Skaunes	Skowna	927	69,8	15,0	12,2	0,7	0,4	1,9
23.	Skeltoves	Szkieltowo	1031	47,5	40,9	4,7	1,6	0,4	4,9
24.	Udrisu	Udrysze	1786	50,4	24,9	14,5	5,7	0,7	3,8
Ogółem			25555	46,0	25,3	20,5	4,8	0,4	3,0

Źródło: *Statistiku datu krājums, 1989 gada tautas skaiti šanas rezultāti Latvija*, Rīga, 1992, s. 290.

VIII. Sytuacja narodowościowa Republiki Łotewskiej po odzyskaniu niepodległości

Wskrzeszenie niepodległego państwa łotewskiego przyniosło poważne konsekwencje demograficzno - narodowościowe. W odróżnieniu od wydarzeń politycznych zmiany w zakresie stosunków demograficznych czy etnicznych mają charakter ewolucyjny i przebiegają w długim okresie. W dodatku poznanie ich i wyjaśnienie wymaga posiadania odpowiedniej dokumentacji statystycznej. Z tego względu informacje o przemianach demograficznych i etnicznych, zachodzących po 1990 r., mają do tej pory charakter niepełny i odnoszą się jedynie do kraju jako całości. Zmiana warunków politycznych wpłynęła na pozycje poszczególnych grup narodowościowych. Łotysze stali się gospodarzami we własnym kraju. Uzyskali pozycję nie tylko równoprawną ale nawet uprzywilejowaną. Natomiast ludność rosyjska żyjąc w izolacji w stosunku do otaczającego ją społeczeństwa łotewskiego znalazła się, po odzyskaniu przez Łotwę niepodległości, w bardzo trudnych warunkach socjalnych i politycznych. Straciła bezpowrotnie wpływ na kierowanie państwem. Nie znając języka łotewskiego stała się elementem obcym i niepożądanym. Nowe uwarunkowania geopolityczne Rosjanie przyjmują jako nieuzasadnioną dyskryminację. Konieczność dopasowania się do zmienionych warunków traktują jako zamach na swoje prawa obywatelskie. Ludność rosyjska stanęła przed niełatwym dylematem. Pierwsza z możliwości wiązała się z podjęciem decyzji migracyjnej i wyjazdu do Rosji. Druga wymagała zostania na miejscu i dostosowania się do nowej roli tzn. typowej mniejszości narodowej. Ze względu na różnice kulturowe i językowe wtopienie się w społeczeństwo łotewskie nie jest łatwe. Nakładają się na to liczne uwarunkowania obiektywne związane ze zmieniającą się rzeczywistością kraju. Zmiana ustroju gospodarczego wywołała upadek wielu przedsiębiorstw przemysłowych. Rosyjska kadra kierownicza i techniczna utraciła pracę. Zmiany w administracji wywołały masowe zwolnienia Rosjan zajmujących najwyższe stanowiska w kraju. Wycofanie armii rosyjskiej spowodowało exodus rosyjskojęzycznej kadry oficerskiej. Musiało to wszystko wywołać zmianę kierunków migracyjnych. Napływ ludności rosyjskiej uległ natychmiastowemu zahamowaniu. Z kolei tysiące Rosjan, Białorusinów czy Ukraińców postanowiło opuścić Łotwę na zawsze. Z drugiej strony otworzyły się pewne możliwości powrotu dla Łotyszy mieszkających na terenach byłych republik sowieckich. Powrót do suwerennego już kraju stał się koniecznością dla tych Łotyszy, którzy zamieszkiwali rejony konfliktów etnicznych (np. Kaukaz czy Azja Środkowa). Podjęcie decyzji migracyjnych było uzależnione od możliwości wymiany lub kupna mieszkania. W warunkach postsowieckich była to bariera trudna do pokonania i ograniczyła ona znacznie przepływy migracyjne. O skali procesów przemieszczeń ludnościowych świadczą następujące dane odniesione do ruchu migracyjnego między Republiką Łotewską a Federacją Rosyjską. Wyjazdy stałe do Rosji wynosiły w 1989 r. -12,6 tys., w 1990 -12,6 tys., w 1991 - 13,0 tys., w 1992 - 27,5 tys., w 1993 19,3 tys. Przyjechało natomiast z Rosji w 1989 r. - 10,1 tys., w 1990 - 8,7 tys., w 1991 - 7,2 tys., w 1992 - 4,1 tys. i w 1993 - 1,6 tys. osób. Ujemne saldo migracyjne było na poziomie w 1989 r. - 2,5 tys., w 1990 - 3,9 tys., w 1991 - 5,8 tys., w 1992 23,4 tys. i w 1993 - 17,7 tys. osób. Tak więc

nadwyżka emigracji nad imigracją, między obu państwami, w ciągu tych pięciu lat, wyniosła 53,3 tys. osób. Wyjeżdżali również z Łotwy Ukraińcy i Białorusini. Ujemne saldo migracyjne Łotwy z Ukrainą wyniosło w 1992 r. - 8,3 tys., zaś w 1993 r. - 3,1 tys. Z Białorusią natomiast w 1992 r. - 10,3 tys. oraz w 1993 - 4,8 tys. osób. Łącznie ujemne saldo z republikami byłego Związku Sowieckiego kształtowało się w 1992 r. na poziomie - 44,3 tys. i w 1993 r. -26,0 tys. osób. (*Latvija*, 1994, s. 18).

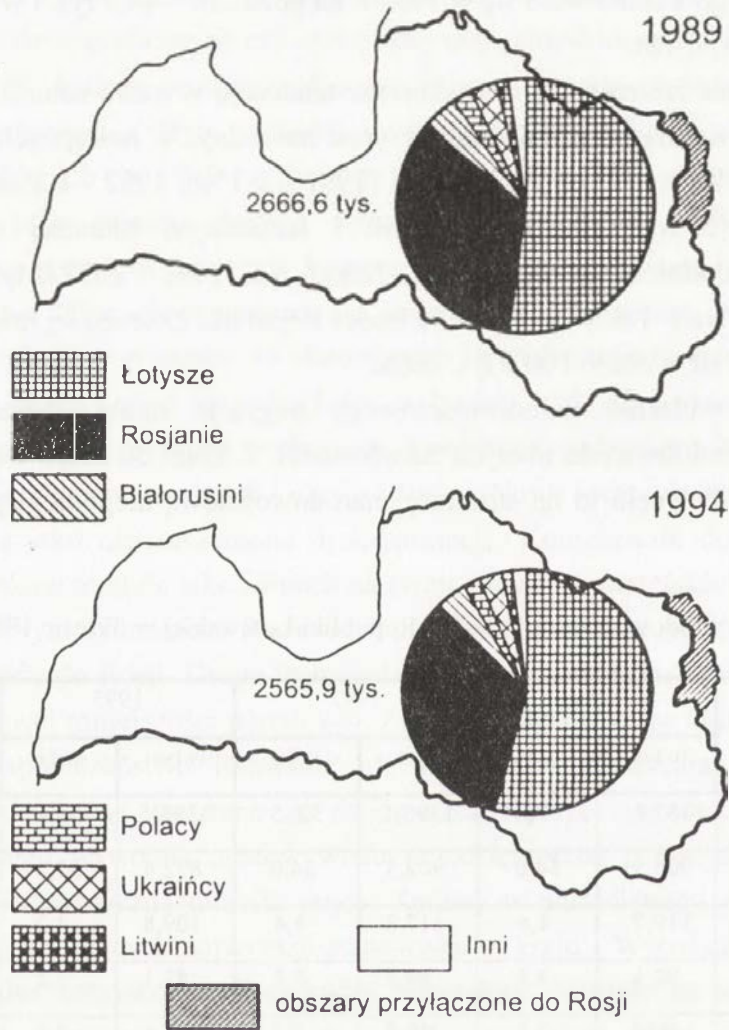
Równocześnie zmieniły się na niekorzyść tendencje w ruchu naturalnym ludności. Aż do 1990 r. występował na Łotwie dodatni przyrost naturalny. W następnych latach mamy już do czynienia z ubytkiem naturalnym ludności (1991 - 0,1‰, 1992 - 1,5‰ i 1993 -4,9‰). Te nowe tendencje w ruchu migracyjnym i naturalnym ludności doprowadziły do zmniejszenia się zaludnienia kraju (1989 r.- 2666,6 tys., 1992 - 2657,0 tys., 1993 - 2606,2 tys., 1994 - 2565,9 tys.). Tak więc liczba ludności Republiki Łotewskiej między 1989 a 1994 rokiem zmniejszyła się o około 100,0 tys. osób.

Z punktu widzenia narodowościowego migracje miały charakter selektywny. Opuszczali kraj przedstawiciele różnych narodowości. Z kolei do kraju wracała przeważnie ludność łotewska. Wpłynęło to na strukturę narodowościową niepodległej już Łotwy. (tab. 18, ryc. 10).

Tabela 18. Struktura narodowościowa ludności Republiki Łotewskiej w okresie 1989 - 1994

Lp.	Narodowości	1989		1992		1993		1994	
		w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1.	Łotysze	1387,8	52,0	1396,1	52,5	1395,5	53,5	1391,5	54,2
2.	Rosjanie	905,5	34,0	902,3	34,0	872,4	33,5	849,3	33,1
3.	Białorusini	119,7	4,5	117,2	4,4	109,8	4,2	105,1	4,1
4.	Ukraińcy	92,1	3,5	89,3	3,4	82,1	3,2	78,2	3,1
5.	Polacy	60,4	2,3	59,7	2,2	58,4	2,2	57,2	2,2
6.	Litwini	34,6	1,3	34,1	1,3	33,6	1,3	33,2	1,3
7.	Żydzi	22,9	0,9	16,3	0,6	14,8	0,6	13,3	0,5
8.	Estończycy	3,3	0,1	3,2	0,1	3,1	0,1	3,0	0,1
9.	Inne narodowości	40,3	1,4	38,8	1,5	36,5	1,4	35,1	1,4
Ogółem		2666,6	100,0	2657,0	100,0	2606,2	100,0	2565,9	100,0

Źródło: *Latvija Skaitlõs*, 1993, Riga, 1994, s. 18.

Ryc. 10. Struktura narodowościowa ludności Łotewskiej SRS w 1989 i Republiki Łotewskiej w 1994r.
Ethnic structure of population in the Latvian Republic of the USSR in 1989
and in the Latvian Republic in 1994

Zmiana warunków politycznych zmieniła diametralnie trendy demograficzno - narodowościowe. Po odzyskaniu niepodległości zaczął się systematycznie zwiększać udział ludności łotewskiej. Liczba ludności rosyjskiej, białoruskiej i ukraińskiej zaczęła się zmniejszać, tak w wymiarze liczb bezwzględnych jak i w wartościach procentowych. Różnica między stanem istniejącym w 1994 r. w stosunku do tego jaki istniał w 1989 r. nie jest zbyt duża. Tym niemniej został odwrócony trend, który mógł przynieść w ciągu najbliższych kilkudziesięciu lat zagładę narodu łotewskiego. Tendencje w tym zakresie w ciągu całego XX w. przedstawiono w formie graficznej (ryc. 11, 12). O skali zmian jakie zaszły w ciągu okresu

powojennego mówi porównanie stanu aktualnego z tym, jaki istniał w latach trzydziestych przed utratą przez Łotwę niepodległości (tab. 19).

Tabela 19. Struktura narodowościowa ludności Republiki Łotewskiej w 1935 r. i w 1994 r.

Lp.	Narodowości	1935		1994		Różnica 1935 - 1994	
		w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1.	Łotysze	1472,6	75,5	1391,5	54,2	- 81,1	- 21,3
2.	Rosjanie	206,5	10,6	849,3	33,1	+ 642,8	+ 22,5
3.	Białorusini	26,9	1,4	105,1	4,1	+ 78,2	+ 2,7
4.	Ukraińcy	-	-	78,2	3,1	+ 78,2	+ 3,1
5.	Polacy	48,9	2,5	57,2	2,2	+ 8,3	- 0,3
6.	Litwini	22,9	1,2	33,2	1,3	+ 10,3	+ 0,1
7.	Żydzi	93,4	4,8	13,3	0,5	- 80,1	- 4,3
8.	Estończycy	7,0	0,3	3,0	0,1	- 4,0	- 0,2
9.	Inne narodowości	72,3	3,7	35,1	1,4	- 37,2	- 2,3
	Ogółem	1950,5	100,0	2565,9	100,0	+ 615,4	0,0

Źródło: *Bevölkerungsstatistik Lettlands*, Riga, 1942, s. 2 - 7.

Latvija Skaitlos, 1993, Riga, 1994, s. 18.

Przed przystąpieniem do analizy porównawczej okresu międzywojennego ze współczesnym należy uwzględnić fakt pominięcia pewnych przygranicznych terenów inkorporowanych przez Związek Sowiecki. Informacje odniesione do 1935 r. dotyczą Republiki Łotewskiej w granicach przedwojennych. Ponadto w zestawieniu nie uwzględniono ludności niemieckiej, która w 1935 r. liczyła - 62,1 tys. osób, zaś w 1994 r. zaledwie 2,4 tys. mieszkańców.

Liczba ludności Republiki Łotewskiej jest obecnie wyższa niż była w 1935 r. o 615,4 tys. mieszkańców. Pomimo tego wzrostu liczba osób narodowości łotewskiej zmniejszyła się o 81,1 tysięcy. Dużym przyrostem demograficznym, oprócz ludności rosyjskiej, cechowała się ludność ukraińska i białoruska. Liczna przed wojną ludność żydowska i niemiecka odgrywa rolę marginalną. Okres okupacji sowieckiej przyniósł więc olbrzymie przeobrażenia etniczne. U progu swojej powtórnej suwerenności na terytorium Republiki Łotewskiej znajduje się 1 mln ludności rosyjskojęzycznej. Większość z tych przybyszów nie zna lub zna bardzo słabo język łotewski. Kultuwyje odmienne tradycje i zwyczaje kulturowe. Ta wielka grupa o odmiennej narodowości i języku stanowi obcy, nastawiony niechętnie, a często wrogo do niepodległego państwa łotewskiego element²². Wielu z nich nie pogodziło się z rozpadem

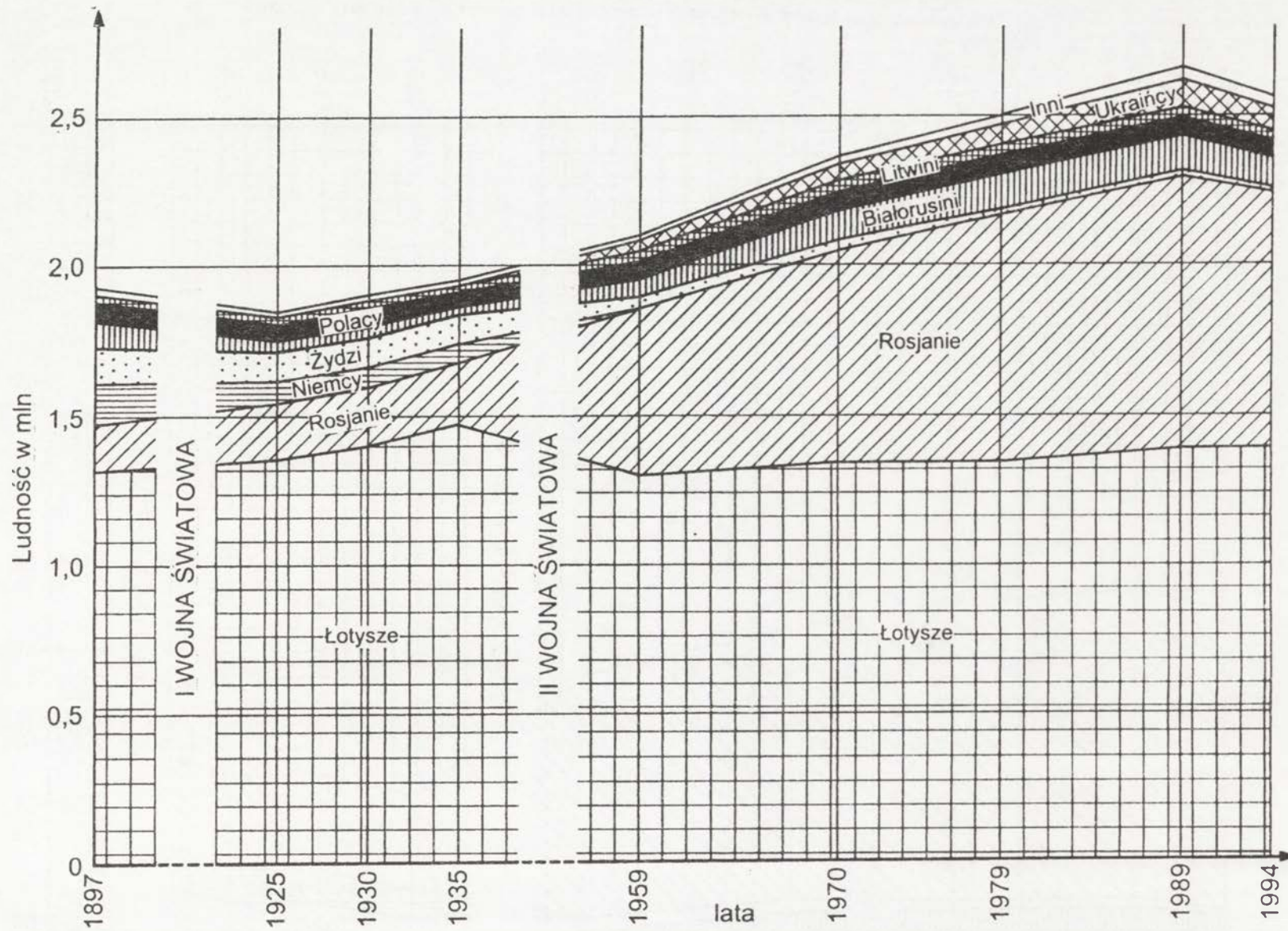
²² Łotysze obawiając się destrukcyjnej działalności ludności rosyjskiej, która nie ukrywa swojej dezaprobaty wobec zmian politycznych, bezpośrednio po odzyskaniu niepodległości uchwalili tzw. ustawę o obywatelstwie. Według jej ustaleń obywatelstwo łotewskie uzyskali automatycznie jedynie potomkowie mieszkańców przedwojennej Łotwy. Ustawa ta

imperium sowieckiego i uważa, że spotkała ich ewidentna krzywda. Wskreszenie wielkiej Rosji, posiadającej w swoim składzie Republikę Łotewską jest dla nich ideą atrakcyjną, umożliwiającą zmianę ich statusu politycznego i społecznego. Wariant konfrontacyjny jest prawdopodobny. Niestety grozi on destabilizacją państwa i powstaniem permanentnego źródła niepokoju, a nawet konfliktu etnicznego. Istnieje również możliwość utrwalenia się lojalnej postawy ludności rosyjskiej wobec łotewskiego państwa i ułożenia pozytywnych stosunków między ludnością łotewską i rosyjskojęzyczną. Zależy to w dużym stopniu od przyszłych warunków ekonomicznych. W przypadku pomyślnego rozwoju gospodarczego w Republice Łotewskiej i osiągnięcia przez nią wyższej stopy życiowej niż w sąsiedniej Rosji, tendencje odśrodkowe lub ekstremalne hasła nacjonalistyczne nie znajdą poparcia wśród ludności rosyjskiej. W takiej sytuacji mogą pojawić się tendencje do porozumienia i współpracy między poszczególnymi grupami etnicznymi. Procesy o charakterze asymilacyjnym będą bardzo długie. Wynika to z liczebności ludności rosyjskojęzycznej. Przez najbliższe kilka dziesięcioleci obie te wielkie grupy narodowościowo - językowe będą żyły w pewnej odrębności. Dopiero w miarę lat może nastąpić wzajemna symbioza obu społeczności i ukształtowanie się pełnej jedności na bazie wspólnego obywatelstwa. Niemniej problematyka narodowościowa będzie determinowała przyszłość Republiki Łotewskiej, a także oddziaływała na sytuację w pobliskiej Litwie i w Estonii.

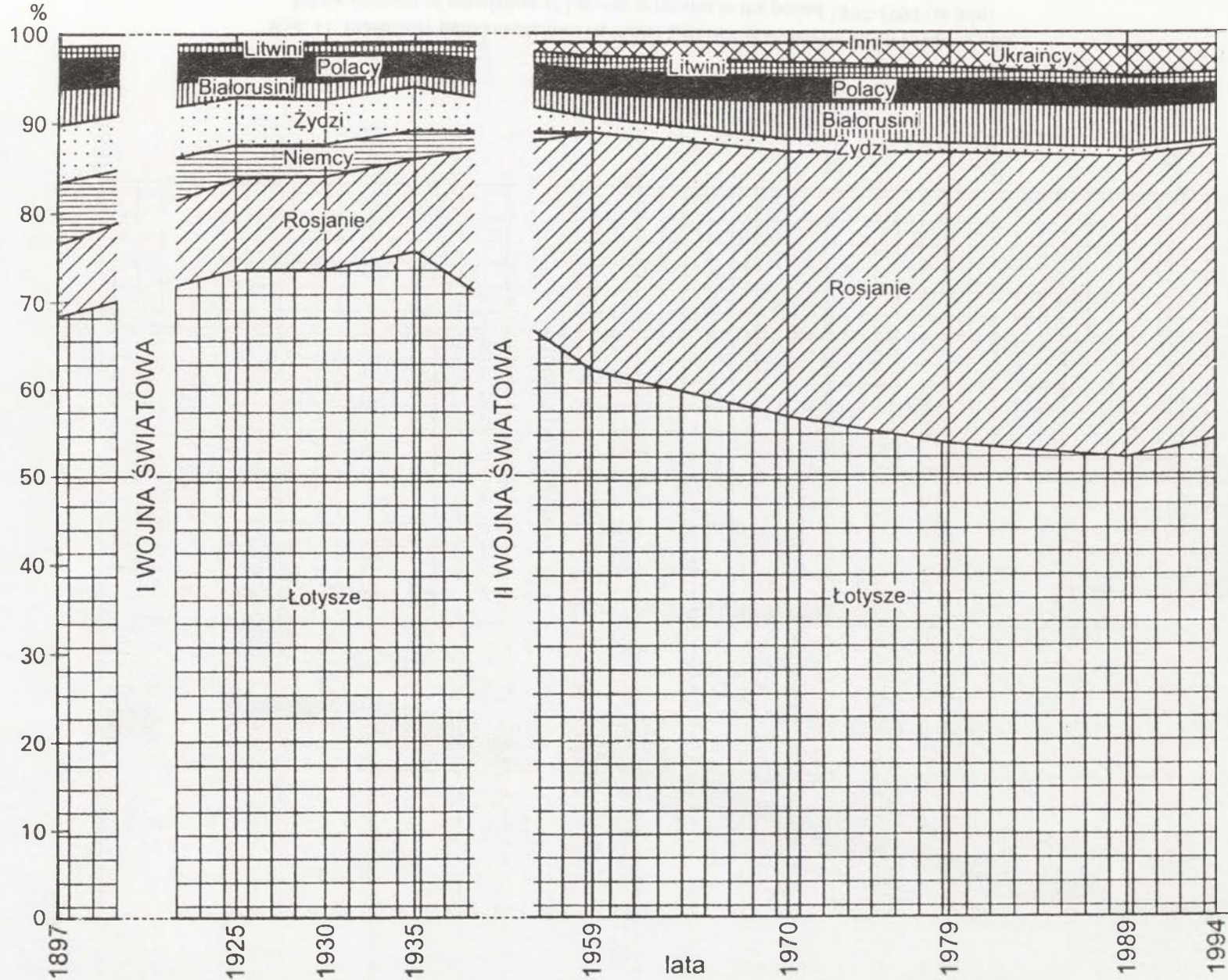
---

jest bardzo silnie atakowana przez władze Federacji Rosyjskiej, które uzyskały w tej sprawie poparcie organizacji międzynarodowych. W wyniku presji ustawa o obywatelstwie została częściowo zliberalizowana. Między innymi przyrzeczono, że do 2003 r. Rosjanie spełniający odpowiednie wymogi uzyskają prawo do naturalizacji. Przeciwstawiają się temu łotewskie ugrupowania prawicowe. Postulują one wprowadzenie jedynie niewielkich kwot rocznych i przyznawanie obywatelstwa po zdaniu egzaminu z języka i historii Łotwy. Rozwiązanie tej kwestii jest bardzo ważne dla przyszłości kraju. Przyznanie obywatelstwa, z czym się wiąże prawo wyborcze, może doprowadzić do powstania w parlamencie łotewskim licznego nacjonalistycznego ugrupowania rosyjskiego, zmierzającego do demontażu państwa. Z kolei dalsza dyskryminacja ludności rosyjskojęzycznej spotyka się z krytyką organizacji europejskich. Ostatecznie sprawa została w dużym stopniu rozwiązana w połowie 1998 r. Odbyło się ogólnonarodowe referendum, które zdecydowało o przyznaniu dużych ułatwień przy uzyskiwaniu obywatelstwa łotewskiego przez ludność rosyjskojęzyczną.

Ryc. 11. Przemiany narodowościowe na Ziemi Łotewskiej w okresie 1897-1994 (w mln)
 Ethnic changes of population of Latvian territories in the period 1897-1994 (in mln)

Ryc. 12. Przemiany narodowościowe na Ziemi Łotewskiej w okresie 1897-1994 (w %)
 Ethnic changes of population of Latvian territories in the period 1897-1994 (in %)

Literatura

- Albin J., 1993, *Organizacje polskie na Łotwie w latach międzywojennych*, (w:) *Polacy na Łotwie*, (red. ks. E. Walewander), Lublin, s. 173 - 202.
- Bevolkerungsstatistik Lettlands*, 1942, Riga.
- Buczyński M., 1993, *Recepcja łotewskich nazw geograficznych w języku polskim*, (w:) *Polacy na Łotwie*, (red. ks. Walewander), Lublin, s. 103 - 112.
- Byczkowski J., 1992, *Z dziejów Polaków na Łotwie w XX wieku*, (w:) *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, (red. H. Kubiak i inni), Wrocław, s.351-362.
- Certurta tautas skaitisana Latvija 1935 g*, 1937, Riga.
- Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A., 1993, *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej*. Wrocław.
- Cynarski J., 1925, *Łotwa współczesna*. Warszawa.
- Dybczak K., 1993, *Ziemie łotewskie w polskiej literaturze i historiografii XX w.*, (w:) *Polacy na Łotwie*, (red. ks. E. Walewander), Lublin, s. 73 - 102.
- Gada Tautas Skaitišanas Rezultati Latvija 1989*, 1992, Riga.
- Handrack H., 1932, *Die Bevölkerungsentwicklung der deutschen Minderheit in Lettland*, Jena.
- Hidden J., Salmon P., 1991, *The Baltic nations and Europe. Estonia Latvia and Lithuania in the twentieth century*, London, New York.
- Historia Polski w liczbach. Ludność, terytorium*, 1993, Warszawa.
- Itoigi vsesojuznoj perepisi naselenija 1959 g.*, 1963, Moskva.
- Jekabson E., 1993, *Stosunki polsko - łotewskie na przestrzeni dziejów.*, (w:) *Polacy na Łotwie*, (red. ks. E. Walewander), Lublin, s. 23 - 72.
- Kabuzan V., 1992, *Narody Rossii v pervoj polovine XIX v.*, Čislennost' i etničeskij sostav.
- Kairiukstyte N., 1993, *Vilnius Krasto gyventoju sudeties pokyciai 1939 - 1946 M*, (w:) *Lietuvos Rytai*, Vilnius, s. 281- 298.
- Keppen P., 1852, *Ob etnografičeskoj karte Evropejskoj Rossii*, Sankt Petersburg.
- Kolbuszewski J., 1992, *Polacy na Łotwie. Historia i współczesność. Zarys problematyki*, (w:) *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, (red. H. Kubiak i inni), Wrocław.
- Korzeń J., 1987, *Dramat narodów bałtyckich*, Warszawa.
- Latvija za gody sovetskoj vlasti*, 1967, Statističeskoj sbornik, Riga.
- Latvija Skaitlos 1993,1994*, Riga.
- Latvija. Nacionālais sastāvus, Mapa 1:250000*,1995, Riga.
- Lettland 1993*. Landerbericht Wiesbaden.
- Łossowski P., 1990, *Łotwa nasz sąsiad*, Warszawa.
- Łukin W., 1994, *Narody pribaltiki na terytorii Bielarusi (drugaja połova XVIII v - pervsaja połova XIX stst.)*, Mińsk.

- Magocsi P.R., 1993, *Historical Atlas of East Central Europe*, Washington.
- Maldups A., 1937, *Aprinku un pagastu apraksti*, Riga.
- Maliszewski E., 1922, *Polacy na Łotwie*, Warszawa.
- Manteuffel G., 1879, *Inflanty polskie poprzedzone ogólnym rzutem oka na siedmiowiekowa przeszłość całych Inflant*, Poznań.
- Maryński A., 1993, *Litwa, Łotwa, Estonia*, Warszawa.
- Nacenalnyj sostav naselenija SSSR*, 1991, Moskwa.
- Narodnoe Chazjajstvo Latvinskoj SSR*, 1972, Riga.
- Naselenie SSSR 1987*, 1988, Statističeskij Sbornik, Moskwa.
- Naselenie Sovetskoj Latvii, 1986*, (red. P. Zwidrinisz), Riga.
- Nastyka J., 1994, „Tyja z Bielarusy” - *Etniczna mierzy Biełorusaj u XIX - paczatki XX st.*, (w:) Biełaruskaja Mityjszguna, 4, Minsk.
- Otra tautas skaitisana Latvija 1925 g.*, 1925., Tom II, 10 Februari, Riga.
- Pervaja vseobščaja perepis naselenija Rossijskoj Imperii 1897 g.*, 1899-1905, Sankt Petersburg.
- Rittich A., 1872, *O naselenii pribaltijskich gubernii*, San Petersburg.
- Romanowski A., 1996, *Inflanty i polski raj*, (w:) Tygodnik Powszechny, 28(2453).
- Różycki J., 1930, *Polacy na Łotwie*, Warszawa.
- Sozański J., 1998, *Prawa mniejszości narodowych w niepodległej Litwie, Łotwie i Estonii. (Międzynarodowy zarys porównawczy sytuacji w latach 1918-1940 oraz 1990-1996)*, Warszawa.
- Stankiewicz Z., 1993, *Życie społeczno - religijne Polaków na Łotwie w okresie międzywojennym (1920-1940)*, (w:) *Polacy na Łotwie*, (red. ks. E. Walewander), Lublin, s.173 - 202.
- Statistiku datu krājums. 1989 gada tautas skaitišanas rezultāti*, 1992, Latvijā. Riga.
- Sworakowski W., 1934, *Polacy na Łotwie*, Warszawa.
- Szyrajew J., 1991, *Bielarus: Ruś Białaja, Ruś Czarna i Litwa w kartach*, Mińsk.
- Trešā Tautas Skaitišana Latvijā*, 1930, Valts Statistikā Parvalde, 1930, Riga.
- Troisième recensement de la population en Lettonie en 1930*, 1930, Tom II, Riga.
- Waldenberg M., 1992, *Kwestie narodowe w Europie środkowo-wschodniej*, Warszawa.

The ethnic problems in Latvia

Summary

The report shows the demographic and ethnic transformations taking place within the Latvian lands. Following the introduction, in which the historical process of formation of the Latvian nations is outlined, the situation existing at the end of 19th century is shown. The number of population of Latvian nationality and its territorial distribution was determined. In a more detailed manner the ethnic transformations having taken place during the interwar period in the independent Latvian state are commented upon.

The years of the World War II, with the respective Soviet and German occupations, brought immense demographic losses. After the losses are summarized, a detailed analysis is presented of the nationality and language structures of the population of Latvian Soviet Socialist Republic on the basis of the Soviet censuses carried out in 1959, 1970, 1979 and 1989. Special attention was paid to the scale of inflow of Russian population. This inflow entailed consequences, not only of social, but also of demographic nature.

The ethnic structure of country underwent a gradual change. During the whole post-war period the processes of Sovietization and Russification of the country have been taking place. This resulted in the decrease of the share of indigenous population of Latvian nationality down to the level of 52.0%. The processes of language-wise Russification of the country were differentiated in spatial terms. The most intensive processes were taking place in the capital of the country and in bigger towns. Regaining of independence turned this tendency and saved the country from the approaching catastrophe. The final part of the paper is devoted to the demographic and ethnic processes which take place currently in the contemporary Republic of Latvia.

Informacje dla autorów i czytelników

„Zeszyty IGiPZ PAN” ukazują się w standardowym nakładzie 100 egzemplarzy (w tym 10 autorskich).

Sprzedaż publikacji IGiPZ PAN prowadzą księgarnie:

- ORWN-BIS, ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa, tel. 69 78 835, czynna od poniedziałku do piątku w godz. od 10 do 18.

- ORWN, Pałac Kultury i Nauki, Warszawa.

Wymagania techniczne stawiane pracom składanym do druku w serii „Zeszyty IGiPZ PAN”

Tekst i tabele należy przygotować na dyskietce (3,5” Microdisks) w programie WORD 7.0 lub 6.0, podpisy pod ryciny w języku polskim i angielskim powinny być umieszczone w oddzielnym pliku, ryciny (opracowane komputerowo lub na kalce) w postaci czystorysów gotowych do druku.

Do każdej pracy w języku polskim należy dołączyć streszczenie angielskie (1-2 strony) oraz abstrakt (3 - 4 zdania) i słowa kluczowe (3 - 4), również w języku angielskim.

1996

37. ANNA BEATA ADAMCZYK - Charakterystyka wiatrów silnych i bardzo silnych w Polsce;
JAROSŁAW BARANOWSKI - Wielkość zachmurzenia w Warszawie w zależności od cyrkulacji atmosferycznej.
38. HALINA POWĘSKA, TOMASZ KOMORNICKI - Przejścia graniczne: Kostrzyn, Słubice, Świecko, Gubin - podstawowe funkcje i strefa oddziaływania na terenie Polski i Niemiec;
JOANNA PAPIS, TOMASZ KOMORNICKI - Miasto Duszniki Zdrój jako gmina przygraniczna.
39. LESZEK KOLENDOWICZ - Burze na obszarze Polski Północno-Zachodniej w świetle częstości występowania różnych typów cyrkulacji atmosfery.
40. ROMAN SZCZĘSNY - Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w okresie restrukturyzacji 1989-1994.
41. PIOTR KORCELLI (red.) - Aglomeracje miejskie w procesie transformacji: I.
42. PIOTR KORCELLI (red.) - Aglomeracje miejskie w procesie transformacji: II.

1997

43. PIOTR KORCELLI (red.) - Aglomeracje miejskie w procesie transformacji: III.
44. PIOTR KORCELLI (red.) - Aglomeracje miejskie w procesie transformacji: IV.
45. PIOTR KORCELLI (red.) - Aglomeracje miejskie w procesie transformacji: V.
46. PIOTR KORCELLI (red.) - Aglomeracje miejskie w procesie transformacji: VI.
47. PIOTR EBERHARDT - Problematyka narodowościowa Estonii.
48. WŁODZIMIERZ ZGLIŃSKI - Przekształcenia państwowego rolnictwa - skutki społeczne, ekonomiczne i przestrzenne.
49. BOŻENNA GRABIŃSKA - Geografia plażów na tle świata.
Regionalizacja zoogeograficzna kręgowców Europy.
Powierzchnia jednostki a bogactwo taksonomiczne ssaków.
50. ROMAN SZCZĘSNY - Struktura przestrzenna rolnictwa Polski w 1995 roku.

1998

51. KRZYSZTOF BŁAŻEJCZYK – Promieniowanie słoneczne a gospodarka cieplna organizmu człowieka.
52. ZYGMUNT BABIŃSKI (red.) – „Mongolia 96” – Niektóre zagadnienia badawcze ekspedycji – Raport.
53. ANDRZEJ GAWRYSZEWSKI, PIOTR KORCELLI, EWA NOWOSIELSKA – Funkcje metropolitalne Warszawy.

PL - ISSN 0867-6836
ISBN 83-906310-8-3

<http://rcin.org.pl>